

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

DR. BIRÓ ZSÓFIA

PÉCS
2022

Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Biró Zsófia

**A BÍRÓI HATALOMGYAKORLÁS MEGOSZLÁSA A TRADICIONÁLIS MAGYAR
JOGBAN**

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

Dr. habil. Béli Gábor
egyetemi docens

**Pécs
2022**

Köszönetnyilvánítás

Köszönetemet szeretném kifejezni Dr. habil. Béli Gábor témavezetőmnek a doktori értekezés elkészítése során nyújtott nélkülözhetetlen segítségéért, valamint graduális és doktori tanulmányaim alatt tanúsított támogatásáért! Köszönöm a Jogtörténeti tanszék minden tagjának, hogy megteremtették számomra a megfelelő közeget a doktori értekezésem elkészítéséhez! Külön köszönetemet szeretném kifejezni Prof. Dr. Homoki-Nagy Máriának és Dr. Peres Zsuzsannának, amiért a műhelyvitán szakértelmükkel, észrevételeikkel hozzájárultak jelen értekezés elkészültéhez! Köszönet illeti továbbá a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karát és a Doktori Iskolát, amiért anyagi forrásokkal hozzájárultak az értekezés megvalósulásához!

Támogatások

Az értekezés alapjául szolgáló egyes kutatások az alábbi támogatások segítségével valósultak meg:

AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÚNKP-17-3-II KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJA

AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÚNKP-18-3-I KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJA

AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-19-3-I KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJA

AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-20-3-II KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSA

AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-21-3-II KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSA

AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-22-4-I KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSA

ÖSSZEFOGLALÓ

Országalapításkor, egészen a 12. század elejéig a király volt az egyetlen hatalmi tényező, minden hatalom, így a bírói hatalom letéteményese is, egyedül ő hozhatott törvényes ítéletet alattvalói felett. A 12. századtól a királyi udvar kialakulásával és az előkelők, királyi lekötelezettek, valamint az egyház erősödésével az uralkodó körül egy királyi tanács kezdett el formálódni, ami a 13. századtól kezdődően részt vett a királlyal a döntéshozásban, igaz, ekkor a végső döntést még változatlanul az uralkodó maga hozta meg. Az ítélezésben az ügyek sokasodása miatt a király először nádorát, majd, amikor annak bírászkodása a 11. század végére vidékre tevődött át, országbíróját delegálta, mint helyetteseit. A 12. század végére az alországbíró megerősödése is nyomon követhető. E mellett megjelentek olyan delegált nemes bírók, bírótársak is, akiket a király személyes bírászkodásában eljárva, de maga helyett delegált, így azok az ő nevében, személyes felhatalmazásában jártak el, a központi igazságszolgáltatás részeként.

1301-ben viszont férfiágon kihalt az Árpád-ház és megkezdődött az Anjou uralom Magyarországon: I. Károly és fia, I. Lajos az igazságszolgáltatási szervezet központosítására törekedtek, létrehozták a különös, majd a személyes jelenléti bírói fórumokat; előbbinek az élére a kancellárt nevezte ki a király, majd a két fórumot 1464-ben I. Mátyás egymásba olvasztotta és a szerv élére a személynököt állította. Az Anjou-korban 1342-ben a királyi kúriába visszatért a nádor és mint a királyi kúria rendes bírója, az országbíróval együtt ítélezett a kúria ügyeiben, de emellett saját bírói széket is fenntartott magának az udvaron belül. I. Lajos 1351-ben megerősítette az 1222-es Aranybullát, ami nemcsak az említett bírói tisztségekkel kapcsolatban volt fontos mozzanat, hanem mert az Aranybulla egyfajta rendi hatalommegosztást deklarált a király és a nemesség között, ami ezzel 1351-ben megerősített, és a későbbiekben a történeti alkotmány egyik legalapvetőbb dokumentumaként szolgált.

A 15. században I. Zsigmond uralkodása alatt a királyi tanács megerősödött, a német-barát politikája miatt még az uralkodót is őrizet alá helyezte, saját hatalmát a Szent Koronából eredeztette, kimondta, hogy a Szent Koronából ered az ország főhatalma, s minthogy a nemzeti királyválasztás okán a nemesség egyeteme tesz királlyá, ezért a főhatalmon a nemesség osztozik az uralkodóval. A 15. század végére, 1495-re azt is elérték, hogy az ország, azaz a Szent Korona ellen irányuló legfőbb bűnök, így a hűtlenség kapcsán az országgyűlés a királlyal együtt ítélezhesse. Mindeközben a 13. század elejétől a 16. század elejéig az ország rendes bíróinak: a nádornak, az országbírónak, a kancellároknak, majd a személynöknek a felemelkedése követhető nyomon a királyi kúria bírói fórumain, amikből végső soron a 16. század elejére kialakult a királyi tábla. A nádor bírói hatalmát az 1486-ra datált úgynevezett nádori cikkek tovább erősítették.

A 16. század elején részben az Aranybulla rendelkezései, részben az organikus államelmélet és a koronaeszme alapján Werbőczy István megfogalmazta a Szent Korona-tant, aminek legfontosabb tételei, hogy a nemesség egyeteme tesz királlyá, a király pedig nemessé, illetve, hogy együtt osztoznak a főhatalomból eredő törvényhozói hatalmon is. Ez a rendek és a király közti hatalommegosztáshoz vezetett, ami a törvényhozás együttes gyakorlása által végső soron a bírászkodásra is kihatott, minthogy – a hűtlenségi ügyekben eljáró osztrák delegált bíróságokat leszámítva – az igazságszolgáltatás tisztán magyar ügy maradt.

A mohácsi vészt követően, mivel a Habsburg uralkodó nem tartózkodott Magyarország területén, életre hívta a helytartó tisztségét, amit, ha volt az országnak nádora, akkor ő, egyébként pedig az országbíró töltött be, aminek következtében e tisztségek tovább erősödtek, így a többi rendes bíró hatalma megerősítésre szorult, ami az 1537. és 1542. évi

országgyűléseken meg is valósult. Ugyanakkor az országgyűlés 1495-ben elnyert rendkívüli bíraskodási joga a hűtlenségi ügyek kapcsán háttérbe szorult és többször osztrák delegált bíróságok jártak el helyette, akik a gyermekek osztályra bocsátási jogát is volt, hogy figyelmen kívül hagyták. A török kiűzését követően a Habsburg uralkodók centralizációs kísérletei következtek, a helyzetet végül az 1723-as felsőbírósági reformmal sikerült konszolidálni.

Az értekezés a kitekintésben kitér arra, hogy a modern értelemben vett igazságszolgáltatás alapjait az 1848-as áprilisi törvények 3. és 29. törvénycikkei voltak hivatottak rendezni, de a szabadságharc, majd annak bukása miatt a rendelkezéseknek nem volt lehetőségük tényleges hatást gyakorolniuk. Az 1849 és 1861 közötti időszakban az osztrák bírósági rendszert vezették be Magyarországon, de az 1861-es Országbírói Értekezlet hatására visszaállították a tradicionális alapokon nyugvó magyar központi bíraskodási rendszert, majd végül a kiegyezést követően az 1869. évi 4., továbbá az 1871. évi 8. és 9. törvénycikkkel megteremtették a bírói hatalom szervezeti és személyi függetlenségének modern, alkotmányos feltételeit, amit mai korunk Alaptörvénye a történeti alkotmány vívmányaként ismer el, ez pedig napjainkban is bizonyítja a témaválasztás relevanciáját.

SUMMARY

At the foundation of the country, until the beginning of the 12th century, the king was the only authority, the origin of all power, including judicial power, and the only one who could just pass judgement on his subjects. From the 12th century onwards, with the emergence of the royal court and the strengthening of the nobility, the indebted persons to the king and the clerics, a royal council began to form around the monarch, which from the 13th century onwards participated with the king in the decision-making, although the final decision was still invariably taken by the monarch himself. Because of the growing number of cases, the Golden Bull of 1222 delegated first the *palatinus* and then the *comes curiae regiae* to deliver decisions in the royal court instead of the king. Later, the judiciary power of the *palatinus* was transferred to the countryside. By the end of the 12th century, the strengthening of the *vice comes curiae regiae* can also be detected. In addition, there appeared delegated noble judges (*judices a rege delegato*), who were delegated by the king, acting in his personal capacity as judges, so they acted on his behalf, under his personal authority, as part of the royal court.

In 1301, however, the House of Árpád died out in the male line and the Angevine rule began in Hungary: Charles I and his son Louis I intended to centralize the judicial organization, creating the *specialis praesentiae regiae* and then the *personalis praesentia regiae* judicial forums; the chancellor headed the former, and in 1464 the two forums were merged into each other by Matthias I who put the *personalis* at the head of the organ. In the Angevine period, in 1342 the *palatinus* returned to the royal court and, as a regular judge of the *Curiae Regiae*, judged the court's affairs together with the *comes curiae regiae*, but he also reserved his own judicial chair within the court. In 1351, Louis I confirmed the Golden Bull of 1222, which was an important moment not only in connection with the aforementioned judicial posts, but also because the Golden Bull declared a kind of division of power between the king and the nobility, which was confirmed in 1351 and later served as one of the most fundamental documents of the Hungarian historical constitution.

In the 15th century, during the reign of Sigismund I, the Royal Council was eminently strengthened, moreover, because of his German policy, it even placed the king under detention, then derived its own power from the Holy Crown, declaring that the supreme power of the country derives from the Holy Crown, and since the community of the nobility makes and elects the king through the national election, the nobility shares the supreme power with the monarch. By the end of the 15th century, by 1495, it was also achieved that the diet could bring charges in the main crimes against the country, i.e. against the Holy Crown that is infidelity. Meanwhile, from the beginning of the 13th century to the beginning of the 16th century, the rise of the country's ordinary, grand judges: the *palatinus*, the *comes curiae regiae*, the chancellors and later the *personalis*, were appointed to the court forums of the *curia regia*, from which the *tabula regia* was ultimately formed. The judiciary power of the *palatinus* was further strengthened by the so-called Articles of the *palatinus* dated 1486.

At the beginning of the 16th century István Werbőczy formulated the Doctrine of the Holy Crown, based partly on the provisions of the Golden Bull and partly on the organic theory of the state (*body politic*) and the theory of the crown, the most important tenets, of which we must mention that the nobility as a whole makes and appoints the king, and the king makes the noble i.e. gives the nobility, and that they share the legislative power derived from the supreme power. This led to the division of powers between the estates and orders and the king, which ultimately had an impact on the judiciary power as well, as the administration of justice remained a purely Hungarian affair – with the exception of the Habsburg delegated courts in cases of infidelity.

After the Battle of Mohács, since the Habsburg monarch was not residing in Hungary, the position of the *locumtenens* was established, which, if there was a *palatinus* of the country, then the position was filled by, and otherwise it was filled by the Lord Chief Justice, as a result of which these positions were further strengthened, so the power of the other ordinary judges needed to be strengthened as well, which was granted to them at the diets of 1537 and 1542. At the same time, the extraordinary right of the diet – which was awarded in 1495 – was replaced by Habsburg delegated courts in connection with infidelity cases, who were also ignoring the right of children to *divisio*. After the expulsion of the Ottomans, there followed the attempts of the Habsburg monarchs to centralization, and the situation was finally consolidated with the reform of the High Court of 1723.

The PhD thesis points out that the foundations of justice in the modern sense were to be laid by Articles 3 and 29 of the April Laws of 1848, but because of the fight for independence and its fall, the provisions were not able to make any real impact. In the period between 1849 and 1861, the Austrian court system was introduced in Hungary, but as a result of the Lord Chief Justice's Conference in 1861, the Hungarian central judicial system based on traditional foundations was restored, and finally, after the Austrian-Hungarian Compromise, the modern constitutional conditions for the organizational and personal independence of the judicial power were established with Articles 4 of 1869 and 8 and 9 of 1871, which is recognized by the Fundamental Law of our time as an achievement of the historical constitution, which proves the relevance of the topic of this dissertation, even today.

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés	3
1.1. Az értekezés célja és tárgya	3
1.2. Az értekezés módszertana, felépítése	4
2. Bírói hatalom a történeti alkotmány dokumentumaiban	6
2.1. A kezdetek: az Aranybulla és továbbélésének jelentősége	7
2.2. A koronaeszme és a Szent Korona jelentősége	14
2.3. A Rákos mezei végzés.....	17
2.4. Az organikus államelmélet és a Szent Korona-tan.....	18
2.5. Kitekintés: A történeti alkotmány dokumentumai 1687 és 1869 között.....	22
2.6. Részösszegzés	26
3. A király bírói hatalma, bírói hatalom gyakorlása az Árpád-kortól 1526-ig.....	29
3.1. A király személyes eljárása	29
3.1.1. Akik mentesültek a király személyes eljárása alól: egyháziak és hospes-közösségek	33
3.1.2. A király tanácsának szerepe az ítélkezésben	38
3.1.3. Delegált bírók a király személyes eljárásában.....	41
3.2. A királyi kúria bíróságai a 15. század végéig	45
3.3. Részösszegzés	47
4. Országos méltóságok bíraskodása a királyi udvarban 1526-ig.....	50
4.1. A nádor központi bíraskodása.....	50
4.1.1. A nádor központi bíraskodásának első időszaka	50
4.1.2. A nádor központi bíraskodásának második időszaka	52
4.1.3. A nádor bírói hatalma az úgynevezett nádori cikkek alapján.....	54
4.1.4. A nádor bírói hatalma a Négyeskönyv és egy 1573-as interpolált változat alapján	55
4.2. Az országbíró központi bíraskodása.....	62
4.2.1. Udvarispánból országbíró: az önállósulás kezdetei	62
4.2.2. Az országbíró helyettese: az alországbíró	64
4.2.3. Az országbíró, mint a királyi jelenlét rendes bírója	67
4.2.4. A helytartó országbíró: az országbírói feladatok kiszélesedése	70
4.3. A tárnokmester, a kancellárok és a személynök bíraskodása	71
4.3.1. A tárnokmester önálló ítélkezése	71
4.3.2. A kancellárok önálló ítélkezése.....	73
4.3.3. A személynöki tisztség a Királyi Kúriában	74
4.4. Részösszegzés	75

5. Egy különös bírói fórum: az országgyűlés eljárása hűtlenségi ügyekben.....	77
5.1. A hűtlenség intézményi áttekintése	77
5.2. A hűtlenség esetkörének folyamatos bővülése és összefoglalása a Hármaskönyvben .	81
5.3. Hűtlenségi perek bírói fórumai a 15. század végéig.....	84
5.4. Az országgyűlés figyelmen kívül hagyása: delegált bíróságok a Habsburg uralom alatt	85
5.5. Az 1723-as bírósági reform hatásai a hűtlenség tárgyalására	89
5.6. Részösszegzés	90
6. Kitekintés: A bírói hatalom megoszlása 1526-ot követően.....	92
6.1. Az 1723-as bírósági reform előzményei: bíraskodás a mohácsi vész és 1723 között...	92
6.2. Az 1723-as bírósági reform és hatásai	94
6.3. A bírósági szervezet a reformkortól az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokig	96
6.4. A bírói hatalom tényleges függetlenedése	98
6.5. Részösszegzés	101
7. Végkövetkeztetések	103
Függelék	108
Irodalomjegyzék.....	123
Okleveles források	123
Jogforrások, törvények, törvénycikkek	126
Monográfiák, Könyvrészletek	128
Tanulmányok.....	132
Jegyzetek	136
Internetes források	136

1. BEVEZETÉS

1.1. Az értekezés célja és tárgya

„A magyar bírászkodás története egyidős a magyar állam történetével.”¹ Bár mai értelemben vett államalapításról nem beszélhetünk, „pusztán” I. Szent István országszervező tevékenységéről, de ez nem változtat azon a tényen, hogy ekkor a király, mint a hatalom kizárólagos letéteményese ítelt előkelői felett. A rákövetkező több, mint 500 évben a bírói hatalom delegálása, személyi, hatásköri majd szervezeti megoszlása követhető nyomon a királyi udvar rendes bírói, majd egy esetben az országgyűlés között. Bár 1526 után a nemesség beleszólása a bírászkodásba – főleg az országgyűlésben – háttérbe szorult, a nádor és az országbíró közjogi tisztségei tovább erősödtek, majd a helyzetet az 1723. évi felsőbbbíróági reform volt hivatott rendezni. Az értekezés kitekintésben érinti a modern, polgári berendezkedésnek megfelelő bíróságok működését, elvi szinten az 1848-as áprilisi törvényeket, gyakorlatban pedig a kiegyezést követően, amikor az 1869. évi 4. és az 1871. évi 8. és 9. törvénycikkek által megvalósult a bírói hatalom szervezeti és személyi függetlensége a többi hatalmi ágtól, ezzel helyt adva a modernkori igazságszolgáltatás alapjainak.

Az értekezés célja, hogy ismertesse azokat a történeti alkotmány részét képező dokumentumokat, amelyeken a király és a nemesség közötti hatalommegosztás alapult és e dokumentumok fényében végigkísérje a bírói hatalom alakulását, megoszlását és függetlenedését a magyar tradicionális jog idején, kitekintéssel az 1526 -1869 közötti időszakra (kivéve a nádori cikkek esetében, ahol 1573-ig, illetve az országgyűlés hűtlenségi esetekben történő eljárásában, ahol pedig 1723-ig terjed ki az időintervallum). Az értekezés vizsgálni kívánja a bírói hatalom fejlődését, megoszlását a király, a fő méltóságviselők és a nemesség között, azaz bizonyítani kívánja, hogy:

1. A bírói hatalom alakulása, fejlődése és függetlenedése a történeti alkotmánnyal összhangban értelmezendő,
2. a 13. századra a bírói hatalom gyakorlása megoszlik a király és a delegált bírók között, tehát a király személyes bírászkodásának idejében a hozzá fordulók ügyeiben többnyire nem személy szerint ő, hanem a nevében és bírászkodási hatalmával felruházott delegált bírók jártak el,
3. a 12-13. század fordulóján az alországbíró ítélkezésben betöltött szerepe az országbíróét is meghaladta,
4. a Quadripartitum nádori cikkeinek interpolált változata nem korlátozta lényegesen a nádor jogköreit
5. a Habsburg delegált bíróságok jogtalanul jártak el hűtlenségi ügyekben, valamint ítéleteikkel a kincstár bevételeit kívánták fokozni, végül pedig
6. a 18. századi felsőbbbíróági reformmal kezdetét vette a felsőbbbíróág elválasztása a közigazgatástól, ami az 1869. évi 4. törvénycikkben teljesedett ki.

Az értekezés célja tehát a hipotézisek bizonyításával vagy cáfolásával, esetleg részbeni igazolásával vagy részbeni cáfolásával, hogy bemutassa a bírói hatalom és hatalomgyakorlás valós megoszlását az uralkodó és a nemesek között a tradicionális magyar jog időszakában.

Az értekezés tárgyát képezik – a megjelölt célokból eredően – a történeti alkotmány hatalommegosztást és bírói hatalmat érintő dokumentumainak – úgymint az 1222-es Aranybulla és továbbéléseinek, a koronaeszmének, a rákosi végzésnek, az organikus államelméletnek, a Szent Korona-tannak, az 1687. évi 2. és 3. törvénycikkeknek, a Pragmatica Sanctio-nak, az 1790. évi 10. és 12. törvénycikkeknek, illetve az 1848-as áprilisi törvények

¹ BALSZAI ISTVÁN: *Előszó*. In: (Dercsényi Balázs szerk.): *Bírósági épületek Magyarországon*. HG & Társa Kiadó, Budapest 1993. 5. p.

közjogi vonatkozásainak, valamint a kiegyezési törvénynek – a vizsgálata, a király és az egyes bírói hatalommal felruházott tisztségviselők bírói hatalomgyakorlása, az országgyűlés, mint rendkívüli bírói fórum eljárásának tanulmányozása, végül pedig kitekintésként az 1723. évi bírósági reform, az 1848-as áprilisi törvények és az 1869. évi 4., valamint az 1871. évi 8. és 9. törvénycikkek rendelkezései.

1.2. Az értekezés módszertana, felépítése

Az értekezés a történelmi tények tekintetében leíró jellegű, az oklevelek és más primer források esetében elemző, helyenként összehasonlító módszert használ, amiknek eredményeképpen fogalmazza meg saját meglátásait a vizsgálat tárgyában. A primer források közé tartoznak a már említett okleves források, azok közül is: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke; az Anjou-kori okmánytár I-VI., az Árpád-kori Új Okmánytár, az Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez, a Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-X., Oklevéltár a Csáky család történetéhez I., a Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301-1457., a Hazai okmánytár I-VIII., a Hazai oklevéltár 1234-1536., a Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana, a Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I-III., Sopron vármegye története: oklevéltár, Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt, továbbá A zichi és vásoneői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I-II. -ből származó oklevelek. Valamint még egyéb korabeli jogforrások, törvények és törvénycikkek alkotják a primer forrásokat. A szekunder források alapvetően monográfiákon, könyvrészleteken és tanulmányokon alapul.

Az értekezés kizárólag a központi igazságszolgáltatás szervezetével foglalkozik és abból kívánja levezetni a bírói hatalom lassú, de folyamatos függetlenedését az uralkodó személyétől, továbbá a bírói hatalom tradicionális magyar jogon belüli vizsgálatára terjed ki, az egyházi és vidéki bírászkodásra kizárólag akkor és annyiban utal, amennyiben az a központi bírászkodás adott időben és helyzetben történő tárgyalásához, megértéséhez kifejezetten szükséges (pl. a király bírói hatalmának önkorlátozása az egyház, a hospes-közösségek, a városok és egyes nemesek esetében), azaz a vidéki bírászkodásról csak a szükséges mértékben tesz említést, még hozzá olyan összefüggésben, hogy bár az eljárás helyszíne valóban vidéken nyilvánul meg, de az eljáró bíró valamilyen delegálás vagy egyéb megbízás okán szigorúan véve a király nevében jár el, tehát szervezetileg a központi bíróságokhoz tartozik.

Időben és térben az értekezés az 1222. évi Aranybullától érdemben 1526-ig terjed, de a nádori cikkek elemzésekor kitér a Quadripartitum vonatkozó rendelkezéseire is, az országgyűlés eljárásait a hűtlenségi ügyekben pedig 1723-mal zárja le. Az értekezés a bírósági szervezet felépítését és a bírói hatalom függetlenedésének lépéseit illetően rövid kitekintéssel él az 1526-ot követő időszakra az 1869. évi 4. törvénycikkig, míg térben kizárólag a Magyar Királyság területén mozog, a meghódított vagy csatolt részek nem esnek a vizsgálódási terület alá.

E doktori disszertáció egy magyar és angol nyelvű összefoglalóból, 7 fő fejezetből és irodalomjegyzékből áll. Az első fejezet (*Bevezetés*) bemutatja a kutatás célját és tárgyát, valamint ismerteti a kutatás módszertanát. A második fejezet (*A bírói hatalom a történelmi alkotmány dokumentumaiban*) kitér a történelmi alkotmány egyes dokumentumaira és azok közjogtörténelmi jelentőségére, az 1222. évi Aranybullától egészen az 1869. évi 4. törvénycikkig. A harmadik fejezet (*A király bírói hatalma, a bírói hatalom gyakorlása az Árpád-kortól 1526-ig*) ismerteti a király személyes eljárásának módozatait, a királyi tanács szerepét az ítélezésben, a delegált bírók működését és a királyi kúria bíróságait a 15. századig. A negyedik fejezet (*Országos méltóságok bírászkodása a királyi udvarban 1526-ig*) kifejti a nádor központi bírászkodásának első és második szakaszát, az úgynevezett nádori cikkeket, illetve bemutatja az

országbíró központi bíraskodását és helytartóvá válását, valamint röviden kitér a tárnokmester, a kancellár és a személynök bíraskodására. Az ötödik fejezet (*Egy különös bírói fórum: a országgyűlés eljárása hűtlenségi ügyekben*) az országgyűlés egy rendkívüli szerepkörét ismerteti: amikor bíraskodási joggal élhet és amit a királlyal együtt gyakorolhat: hűtlenségi perekben. E fejezet kitér arra az időszakra is, amikor az országgyűlés helyett osztrák delegált bíróságok végezték ezt az ítélkező tevékenységet. A hatodik fejezet (*Kitekintés: A bírói hatalom megoszlása 1526-ot követően*) a 18. századi felsőbbírási reformot és eredményeit ismerteti, figyelemmel a bírói hatalom fejlődésére és megkezdődő különválására, illetve kitér az 1848-as áprilisi törvények bírói hatalmat érintő, elméleti eredményeire, végül a kiegyezést követő 1869. évi 4. törvénycikk és a hozzá szorosan kapcsolódó 1871. évi 8. és 9. törvénycikkek rendelkezéseit elemzi, amelyek először mondták ki és tették lehetővé a bírói hatalom függetlenedését mind szervezeti, mind személyi viszonylatokban. A hetedik fejezet (*Végkövetkeztetések*) összegzi az értekezés tudományos eredményeit, az irodalomjegyzék pedig tartalmazza a felhasznált primer (oklevél, dekrétum, törvény stb.) és szekunder (monográfia, tanulmány, szócikk, jegyzet, internetes forrás) irodalmak jegyzékét.

2. BÍRÓI HATALOM A TÖRTÉNETI ALKOTMÁNY DOKUMENTUMAIBAN

A bírói hatalom kialakulásáról lehetne pusztán intézménytörténeti módon is írni, de annak alakulását, deklarálását mindig befolyásolták az adott kor nemesi alapvető jogait rögzítő dokumentumok, amelyeket pedig a történelem formált. Ahogyan DEÁK FERENC is megfogalmazta: „Alkotmányunk történelmi alkotmány, nem egyszerre készült, hanem a nemzet életéből fejlett ki, s a nemzet szükségeihez és a kor igényeihez képest mind a nemzet jogait, mind a királyi jogokat illetőleg, lényegben és formában, időnként változásokon ment keresztül.”² A bírói hatalmat emiatt nem egy szerző vizsgálja a történetinek vagy történelminek nevezett alkotmánnyal egy kontextusban. STIPTA ISTVÁN a közigazgatási bíróságok intézményrendszere kapcsán mondja ki, hogy az a történelmi alkotmány részét képezi.³ ZÉTÉNYI ZSOLT a történeti alkotmány sarokpontjának nevezi a Szent Korona-tant,⁴ SZABÓ ISTVÁN a Szent Koronával kapcsolatban állapítja meg, hogy az része a történeti alkotmánynak.⁵ HORVÁTH ATTILA tovább megy, leírja, hogy a Szent Korona és a Szent Korona-tan a történeti alkotmány része, a Szent Korona-tan alkotóelemei többek között a hatalomátruházás, a korlátozott, osztott és ellenőrzött hatalomgyakorlás,⁶ a főhatalom átruházásába pedig a bírói hatalom is beletartozik. A hatalomátruházás és a hatalomgyakorlás e rendszere ZLINSZKY JÁNOS szerint a magyar alkotmányosság alapja lett, ezért nevezhető az alkotmány történetinek.⁷ Ezt a hatalommegosztási elméletet támasztja alá MÁTHÉ GÁBOR vélekedése is, sőt, hozzáteszi, hogy a 19. századi magyar nemzetállam történeti alkotmánnyal bíró állam, ami létjogosultságot ad a jelen értekezésben elhelyezett 19. századi terjedő kitekintésnek is.⁸

Mint hogy a főhatalom átruházásába beleértendő a bíraskodási hatalom átruházása is, valamint annak megoszlása,⁹ ezért a jelen értekezés 2. fejezetében tárgyalt, a bírói hatalommal kapcsolatos, a nemesek alapvető jogait is magukban foglaló, a történeti alkotmány részét képező, tulajdonképpen a nemesi, később a rendi jogok kollektívjaként szolgáló dokumentumok a következők: II. András 1222-es Aranybullája és megújításai, a koronaeszméből, az organikus államelméletből és a rákosi végzésből formálódó Szent Korona-tan, majd az eddig említett dokumentumokat háttérbe szorító 1687. évi 2. és 3. törvénycikkek, ezt követően az 1867-es kiegyezésnek alapot szolgáltató *Pragmatica Sanctio* és az 1790. évi 10. és 12. törvénycikkek, az 1848-as áprilisi törvények, amelyek – bár elméleti szinten de – foglalkoznak a bírói hatalom függetlenségének előkészítésével, végül pedig az értekezés röviden ismerteti az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés folyamánként létrejött 1869. évi 4.

² DEÁK FERENC: *Adalék a magyar közjoghoz: észrevételek Lustkandl Vencel munkájára: „Das Ungarisch-Österreichische Staatsrecht”: a magyar közjog történelmének szempontjából.* Pfeiffer Ferdinánd kiadása, Pest 1865. 88. p.

³ STIPTA ISTVÁN: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem.* Gondolat Kiadó, Budapest 2020. 51. p.; STIPTA ISTVÁN: *A történelmi alkotmány és a közigazgatási bíraskodás.* In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica et Politica.* 2018 (8) 1. sz. 329. p.

⁴ ZÉTÉNYI ZSOLT (szerk.): *A történeti alkotmány. Magyarország ősi alkotmánya.* Magyarországért kulturális egyesület, Budapest 2010. 110., 133. p.

⁵ SZABÓ ISTVÁN: *A Szent Korona és az államforma.* In: (Peres Zsuzsanna, Barhó Gábor szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére.* Labor est etiam ipse voluptas. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest 2021. 982. p.

⁶ HORVÁTH ATTILA: *A történeti alkotmány és a Szent Korona-tan.* In: (El Beheiri Nadja, Szabó István szerk.): *Viginti Quinque Annis II. Emlékkonferencia Zlinszky János tiszteletére, a PPKE JÁK 25. jubileumi tanévében.* Pázmány Press, Budapest 2020. 310. p.

⁷ ZLINSZKY JÁNOS: *Történeti alkotmányunk fejlődése I. rész.* Magyar Szemle 2002. 3-4. sz. 30. p.

⁸ MÁTHÉ GÁBOR: *Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemi forrásai 16-20. század.* Gondolat Kiadó, Budapest 2021. 26., 82. p.

⁹ EGYED ISTVÁN szerint a Szent Korona testét alkotó nemzet rendekre tagozódva vett részt a közhatalom gyakorlásában. Ld.: EGYED ISTVÁN: *A mi alkotmányunk.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest 2016 (1943). 78. p.

törvénycíkket, ami nemcsak, hogy a történeti alkotmány részét képezi, hanem az Alkotmánybíróság 33/2012. (VII. 17.) számú határozata értelmében vívmány is.

E fejezet tehát áttekintést kíván nyújtani a bírói hatalom formálásában érintett, egyébként a történeti alkotmány részét képező dokumentumokról, hogy a további fejezetekben elegendő legyen e dokumentumokra csak visszautalni és ne törje meg az egyes fejezetek ívét ezek ismertetése, hiszen az egyes fejezetek már kifejezetten az adott tisztség vagy szerv bemutatásával foglalkoznak és csak röviden utalnak rá, honnan ered bírói hatalmuk.

2.1. A kezdetek: az Aranybulla és továbbélésének jelentősége

A magyar középkor két meghatározó jogi dokumentuma II. András 1222. évi Aranybullája és I. Lajos 1351. évi rendelkezései voltak. Ez a két dekrétum szolgáltatta az alapokat a renddé szerveződött nemesség szokásjogának egységesüléséhez, egyben a rendi hatalomgyakorlás kiépüléséhez. Ugyanakkor az Aranybulla tényleges hatását csak az 1351. évi megerősítést követően fejtette ki.

BÉLI GÁBOR megállapította, hogy az 1222. esztendei Aranybulla kiadását azok az előkelők eszközölték ki a királynál, akik kiszorultak a hatalomgyakorlásból a király közvetlen környezetébe tartozókkal szemben.¹⁰ ZSOLDOS ATTILA vélekedése pedig még tovább árnyalja ezt a képet: a szerző szerint nem csupán a hatalomgyakorlásból kimaradt előkelőkről van itt szó, hanem egy olyan rétegről, akik korábban a néhai Imre király hívei közé tartoztak és kihasználták II. András és fia, Béla herceg közötti feszült helyzetet, aminek a lecsendesítésére törekedett a király az Aranybulla kiadásával, de saját elképzeléseinek megőrzése mellett.¹¹ Noha a rendelkezések az elégedetlenek nyomására születtek, azok a király akaratát juttatták érvényre még akkor is, ha ez részint nem jelentett mást, mint önkorlátozást. Ugyanilyenek kell tekinteni az 1231. esztendei úgynevezett „bullamegújítást”, amit gyakorta tévesen bullamegerősítésnek is neveznek.¹² Az Aranybulla tulajdonképpen nem más, mint egy aranypecsétes királyi oklevél, amiben egyéb joghelyzetűek és jogállásúak viszonyai rendezése mellett a király a szervienseket jogokkal bíró rétegnek ismerte el, mely jogokat a nagyurak és az uralkodó sem sérthetett meg.

1222-ben II. András két dekrétumot adott ki, az egyikben az egyháziak szabadságait állapította meg, mégpedig elsőként a bíraskodásra vonatkozó előjogokat:

1. artikulusz: *„ha valamely világi ezek közül valakit akár birtok, akár lopás, akár földek miatt vagy bármely más kereset címén világi bíró elé merészel vinni, szenvedje ügyének tényleges veszét, mivel akarjuk és elhatároztuk, hogy az egyháziak közül senki se tartozzék felelni a világiak egyikének sem világi személy előtt, ha tudniillik világi bíróság előtt világi személy támadja meg őket.”*

2. artikulusz: *„Mindenesetre, mint az észszerűség rendje megköveteli, hogyha világi akar rábizonyítani valamit egyházra, az egyházi rend kiküldött főpapjai, érsekek, püspökök, prépostok, főesperesek vagy dékánok [rendfőnökök], avagy bármely más egyházi bíró előtt adja elő ügyének sorát. Hasonlóképpen akarjuk, hogy ha valamely egyházi világi bíró előtt pereskedik, mint az a papi méltósághoz illik, kellő mérséketet tanúsítván érvényesítse jogát a világi bíróságon. Ha ugyanis világi egyházi személyt világi bírók elé visz, inkább támad zavar mint rend, úgyhogy inkább a jognak sérelme valósulna meg, mintsem az igazság. Mindkettőre ügyelvén, azonban nem akarunk semmit sem elvonni a papi főveg hatalma alól, úgy a világi*

¹⁰ BÉLI GÁBOR: *Árpádkori törvényeink*. JURA 2000. 1-2. sz. 38. p.

¹¹ ZSOLDOS ATTILA: *A 800 éves Aranybulla*. Országház Könyvkiadó, Budapest 2022. 151-152., 154. p.

¹² MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Osiris Kiadó, Budapest 1995. 47. p.

méltóságot sem akarjuk semmiben sem korlátozni, mégis csak azokban, hogy mik tartozzanak a világi bíróságra.”¹³

A másik dekrétum, az Aranybulla, „II. Endre királyunk 1222-ben kiadott alaptörvénye, ami a történeti alkotmány alapkövének is nevezhető”.¹⁴ E dokumentumban a király bírói hatalmát érintő rendelkezések szerepelnek sajátos összefüggésekben. Az első a Szent Király ünnepe alkalmával Fehérváron évente tartandó gyülekezet:

1. artikulus: „*Hogy évenként a szent király ünnepén, hacsak nem akadályoz meg bennünket váratlan nehéz ügy vagy betegség, Fehérváron tartozunk ünnepelni. És ha mi nem tudnánk jelen lenni, a nádor kétségtelenül ott lesz helyettünk, hogy a mi nevünkben az ügyeket meghallgassa. És az összes serviensek, akik [ha] akarnak, oda szabadon eljöhetnek.*”¹⁵

2. artikulus: „*Azt is akarjuk, hogy sem mi, sem utódaink valamely hatalmas kedvéért servienseket soha el ne fogják vagy [birtokaikat] fel ne dűlják, hacsak előbb meg nem idézték és bírói úton el nem ítélték őket.*”¹⁶

Az 1. artikulusnak két elemét kell kiemelni. Az egyik a király helyettesítése távolléte esetén, a másik a királyi szolgák részvételének engedélyezése, ami az addig két forrásból ismert, feltételezhetően a királyi udvarba bejáratos előkelők és a király saját tulajdonú lekötelezett népei részvételével és ezek számára a Szent Király ünnepe táján tartott gyülekezet átalakulására utal, ugyanis korábban – a 13. századot megelőzően – a királyi serviensek az efféle gyülekezetekben nem vettek részt. Azzal, hogy a király a servienseit odaengedte, megváltozott a gyűlés jellege: lehetőséget biztosított számukra is, hogy panaszos ügyeivel hozzá fordulhassanak. Ehhez kapcsolódik egy olyan kedvezmény, ami a királyi serviens számára azt a jogot biztosítja, ami joghelyzetét tekintve különös jelentőségű: törvényes idézéssel perbe hívva, és törvényes eljárás lefolytatásával lehet csak a legsúlyosabb ítéletet hozni perükben, illetve végrehajtani rajtuk a hozott ítéletet.¹⁷ Ez a jog a későbbiekben a nemesség egyik sarkalatos szabadságaként jelenik meg.

A bíraskodásra vonatkozó szabályok másik körét azok a rendelkezések adják, amik a nádor és a királyi udvar ispánjának bírói tevékenységét, helyesebben a hatáskörébe tartozó ügyekre vonatkozó általános szabályokat állapítják meg:

8. artikulus: „*A nádor országunk minden embere felett különbség nélkül ítélezzék. De a nemesek [olyan] ügyeit, amelyek fővesztésre vagy birtokaik feldúlására vonatkoznak, ne fejezhesse be a király tudta nélkül. Helyettes bírákat ne tartson, csak egyet a saját udvarában.*”¹⁸

9. artikulus: „*Udvari ispánunk, amíg az udvarban tartózkodik, mindenki fölött ítélni, és az udvarban elkezdett ügyet bárhol befejezheti. De ha a birtokán tartózkodik, nem küldhet poroszlót, a feleket sem idézheti meg.*”¹⁹

A nádornak saját hatalmánál fogva tehát *nobilis* ügyében a legsúlyosabb ítélet meghozatalára nem volt joga. Ilyen ítéletet a királyon kívül csak a királyi udvarban, a király jelenlétében ítélni bírónak, a királyi udvar ispánja hozhatott, akit már az 1220-as évek végétől *judex curiae* néven említettek. Kán nembeli László volt az első két, 1229-ben kelt királyi oklevélben a méltóságviselők sorában „*judex curiae nostrae*” néven megnevezett, a királyt az udvarában

¹³ II. András úgynevezett papi bullája. Ld.: MEZEY BARNA (szerk.): *A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény.* Osiris Kiadó, Budapest 2000. 93. p.

¹⁴ ZÉTÉNYI 2010, 123. p.

¹⁵ II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 1. A székesfehérvári törvénytörvényről. Ld.: MEZEY 2000, 94. p.

¹⁶ II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 2. A serviensek személyének és birtokainak védelméről. Ld.: MEZEY 2000, 113. p.

¹⁷ RADY, MARTYN: *Hungary and the golden bull of 1222.* Banatica, 24 (2) 2014. 92. p.

¹⁸ II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 8. A nádor bírói joghatóságáról. Ld.: MEZEY 2000, 101. p.

¹⁹ II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 9. Az udvarbíróról. Ld.: MEZEY 2000, 104. p.

helyettesítő bíró, aki először 1224 és 1230 között viselte a királyi udvar ispánja és emellett nyitrai (1224, 1225), aztán bácsi (1228, 1229, 1230) ispán tisztségét.²⁰ Az ítélező László bácsi ispánt a Váradai Jegyzék 1229-ből származó feljegyzései négy alkalommal említették „*judex curiae*”-nek.²¹ Ezek mellett az 1229. évi bejegyzések egyike, a váradai káptalan rövid levele arról számolt be, hogy László bácsi ispán „*judex aulae regiae*”, tehát teljes méltóság néven nevezve, a királyi udvar bírójává, a nekik címzett levelében meghagyta, hogy az általa elrendelt tüzes vas próbáról jelentsenek.²² László utódát, Samud fia Benedeket, ismét udvarispánnak titulálták 1231-ben, 1232-ben, majd 1234-ben egy alkalommal a királyi udvar bírójának nevezték.²³ 1234-ben ismét Kán nembeli László, akit egy ez évben kelt királyi levél udvarbíróként jelölt, egy 1235-ben kelt pedig udvarispánnak.²⁴ A László méltóságát 1235-ben átvevő Rátót nembeli Gyulától kezdve az udvarbíró cím már állandósult.²⁵

Az Aranybulla e bíraskodásra vonatkozó rendelkezéseit címzettek szerint is érdemes áttekinteni. A nádor a fehérvári Szent Király ünnepi gyülekezetben a királyt helyettesítő bíró az 1. artikulus szerint, a 8. artikulus pedig a saját jogon ítélező nádor hatáskörét rendezi. Az Aranybulla 1. artikulusával, a fehérvári Szent Király ünnepi gyülekezettel kapcsolatban egy használható korabeli adat áll rendelkezésre 1215-től a Váradai Jegyzékben: *Pou fia Péter jobbagyái, tudniillik Bulcsú, Écsi, Szemera, Loctu, Cséka, Suluc, Mihály, amikor bírójuk, Hejm rablás miatt poroszlójával Katonnal váradra küldte őket tüzes vas törvényre, a megadott határnapon pünkösdi hatodik vasárnapjának hetében [július 19-26.] nem mentek, hanem uruk, Péter bírójuk, Hejm részéről levelet hozott, amiben, megparancsolták a poroszlónak, hogy ezt az ügyet vigye a szent király ünnepére a királyhoz.*²⁶ Ennek alapján a Szent István ünnepe alkalmából Fehérváron tartott gyülekezet egy különös királyi bíraskodási alkalom volt, ahová – az említett eset alapján – szabad tulajdonos, dologi lekötözettekkel rendelkező úr lekötözöttjeit érintő peres ügyét elvihette, hogy a király döntsön, ítéljen abban, tehát konkrét ügyben is lehetett panasszal élni a gyűlésen. A feljegyzést figyelembe véve nem zárható ki, hogy az Aranybulla csak konstatálja a gyűlés szervezetének átalakulását, tehát nem feltétlenül tekinthető újításnak, hogy a szerviensek is szabadon elmehetnek, bár Pou fia Péter esetén nem tisztázható jogállása: lehetett olyan szabad birtokos (ingatlantulajdonos), aki nem a *nobilis* rangúak közé tartozott.

A Szent Király ünnepe körüli napokban szokásosan tartott gyűlésről legközelebb az 1231. és 1267. évi dekrétum rendelkezett. Ezek azonban feledésbe merültek. Az 1267. évi dekrétum fehérvári törvénykezési alkalmat szabályzó cikke a 19. századtól kapott nagyobb figyelmet, és a már évszázadok során kialakult felfogás hatására úgy tekintették, mint országgyűlést, mégpedig olyat, ahol a nemesek már megyénként képviseltették magukat. Az Árpád-korban keletkezett dekrétumok közül Fehérváron tartott gyűlésről az 1290/91. évi dekrétum 25. hiányos szövegű cikke határozott utoljára: „*Úgyszintén, minden évben egyszer országunk összes bárói és nemesei Székesfehérvárra gyűlésre tartozanak jönni - - - [hogy ott] - - - az ország állapotáról - - - [tárgyaljanak] és megvizsgálják a bárók tetteit: miképpen járt el ki-ki közülük*

²⁰ ÁÚO VI. 466., XI. 211. WENZEL GUSZTÁV (szerk.): *Árpádkori Új Okmánytár*. MTA mb. Eggenberger Ferdinánd M. Akadémiai Könyvtár, Pest 1860-1874.

²¹ VR 356. (345.) sz., 358. (347.) sz., 366. (354.) sz., 367. (356) sz., 289., 291., 294., 295. Váradai Regestrum = Az időrendbe szedett váradai tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt. Kiadja Karácsonyi János és Borovszky Samu, Budapest 1903.

²² VR 357. (346.) sz., 290.

²³ ÁÚO VI. 550.

²⁴ ÁÚO VI. 545., 567.

²⁵ CD IV/1. 21. GEORGIUS FEJÉR (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-X.*, Budae, 1829-1844.

²⁶ VR 133. (282.) sz., 200.

a saját tisztségében és tartotta meg az ország jogait, és ki-ki érdemei szerint jutalmát vagy mulasztásai és vétkei szerint büntetését a mi és tanácsosaink ítélete szerint még aznap kapja meg.”²⁷ A rendelkezés a fehérvári gyűlés hagyományait követve azt még különös bíraskodási alkalomnak mutatja. Mivel ennek a dekrétumnak is elenyészett az emléke, a későbbiekben nem töltött be szerepet sem a gyűlésezés, sem a gyűlési bíraskodás terén.

A királyi szolgák szempontjából két szabadság jön elő az Aranybullában, a gyűlési megjelenés, valamint a törvényes eljáráshoz való jog, amit kiegészít a szolgálatba állással összefüggő, bíraskodást érintő királyi tilalom: 18. artikulus: „*Ügyszintén a serviensek, miután engedélyt kaptak tőlünk, szabadon átmehetnek fiunkhoz, vagyis az idősebbtől az ifjabbhoz, és ezért azoknak birtokait fel ne dűlják. Senkit, akit fiunk igazságos ítélettel marasztalt el, vagy pedig ha valakit ő perbe vont, addig, amíg a per előtte be nem fejeződött, nem fogadunk be, és hasonlóképpen a mi fiunk sem.*”²⁸ Ez a rendelkezés még egy céllal rendelkezett: a már említett, király és fia közti belső viszályt hivatott megelőzni, valamint kölcsönösen elismerték egymás hatásköreit.²⁹ Mellesleg még kiegészíti és erősíti a 2. artikulust. Ide kapcsolható a 28. artikulus rendelkezése is, annak ellenére, hogy ez nem a királyi szolgákra vonatkozik csak, hanem általános érvényű: *Ha valakit bírói úton elítéltek, senki hatalmas ne védelmezhesse.*³⁰

II. András 1222. évi dekrétumának, az Aranybullának I. Lajos 1351. évi átvételének, illetve újabb megerősítésének eredménye a magyar alkotmánytörténet szempontjából meghatározó jelentőségű: a *serviens regis* vagy *regalis* és a *nobilis* jogállás 13. század végén azonosul, ami általános érvénnyel először az 1267. évi dekrétumban valósult meg. A két jogállás azonosulása okán a *serviens regis* és a *nobilis* jogállásúakra vonatkozó rendelkezések együtt nemesi szabadságokként öröklődnek.³¹ Az átvételek eredményeképpen az Aranybulla rendelkezései is más értelmet nyertek az idők során, mégpedig, hogy a rendi országgyűlés gyökerei az Aranybulláig nyúlnak vissza: már az Aranybulla 1. artikulusának a 15. századi értelmezéséből adódhatott, hozzátevé, hogy az Árpád-kori királyi gyűlések tekintendők az országgyűlés előzményeinek, de nem egyedül a fehérvári Szent Király napi gyűlés. Ami a bíraskodást illeti, a nemesi szabadságként értelmezett szabály, miszerint a nemes bírója a király, ugyancsak az Aranybulla 8. és 9. artikulusából következik, mivel csak királyi bíróságok járhatnak el nemesek ügyében. Ez nyilvánvalóan így van a kúriai bíróságok esetében, illetve, ha a király egy ügyre bírót delegált, mert nyilvánvalóan ez is királyi bíraskodást jelentett. A megyei törvényszékek is ténylegesen király által alapított bíróságok voltak, el nem feledve, hogy a megyésispán csak nemes bírótársak bevonásával ítélkezett. Tekintettel arra, hogy formálisan III. András 1290/91. dekrétuma definiálta a megyei törvényszéket, emiatt a dekrétum erejénél fogva a megyében működő *sedes judiciaria* királyi bírósággént értelmezhető. Mindezen rendelkezések ellenére az Aranybulla ténylegesen nem fejtette ki hatását, csak a 14. századtól kezdtek rá hivatkozni, és az 1351-es megerősítésével vált a rendi alkotmány alapjává.³²

A soron következő, 1231-es „bullamegújítást”³³ II. András egyházi nyomásra adta ki: IX. Gergely pápa 1231. márciusában küldött levelében nehezményezte a Magyar Királyságban

²⁷ III. András első dekrétuma 1291: 25. Országos gyűlések évenkénti megtartásáról. Ld.: MEZEY 2000, 95. p.

²⁸ II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 18. A serviensek királytól az ifjabb királyhoz való átmeneteléről. Ld.: MEZEY 2000, 114. p.

²⁹ ZSOLDOS 2022A, 151-152. p.

³⁰ BÉLI GÁBOR: *Magyar alkotmány- és jogtörténet jegyzet, 1. félév.* Béli Gábor, Pécs 2016. 52. p.

³¹ BÉLI 2016, 7-9. p.

³² BÉLI 2016, 36., 51. p.

³³ A szakirodalom eltérően hivatkozik az 1231-es dokumentumra, hol megújításként – Ld.: ZSOLDOS 2022A, 202., 205. p.; ZSOLDOS ATTILA: *Az Aranybulla útja a történeti mitológiába.* Törvény – Jog – Társadalom. 2022. (5.) 13. p. – hol pedig, második Aranybullaként tekintenek rá – DRESKA GÁBOR: *Az Aranybulla megújításainak politikai*

fennálló állapotokat: a muszlimok és zsidók tevékenységét és méltóságviselését, valamint, hogy az egyháziaktól is vettek el birtokokat, azok is fizetnek adót és változatlanul világi bíróság elé kényszerülnek, sőt, házassági ügyeket is világi bíróság tárgyal.³⁴ Erre válaszul II. András lényegében megismételte az 1222-es Aranybulla tartalmát, benne pedig tulajdonképpen megerősítette az 1222-es úgynevezett papi bulla rendelkezéseit, továbbá, az ellenállási jog helyett az egyházi kiközösítéssel való fenyegetés került be a dokumentumba.³⁵ ZSOLDOS ATTILA az 1231-es „bullamegújítással” kapcsolatban nem az 1222-es Aranybulla tartalmának megismétléséről ír, hanem megjegyzi, hogy – bár van, ahol az 1231-es változat szó szerint követi a korábbi rendelkezéseit – alapvetően egy erőteljesen módosított változat született meg.³⁶ Sorsát tekintve 1231-es „megújítás” is feledésbe merült.³⁷

1260-ban súlyos belviszály robbant ki IV. Béla király és István herceg között, mert a stájerok legyőzték a magyarokat, így nem Stájerországot, hanem Erdélyt kapta meg kormányzásra, amit keveslett és fellázadt. Ennek hatására apja 1262-ben megadta neki az ifjabb király címet és egészen a Duna keleti partjáig átengedte neki az országot kormányzásra. Ez még mindig nem oldotta meg a feszültséget, az előkelők az egyik királytól a másikhoz pártoltak át. Hogy IV. Béla ennek véget vessen, 1264-ben megtámadta fia területeit, de az még a tél folyamán ellentámadásba kezdett és Isaszegnél legyőzte apját. Az 1266-os Margit-szigeti béke értelmében az ország korábbi felosztása megmaradt,³⁸ de a harcok fellángolásának megelőzése, valamint bárók és nemeseik hűséges (újabb átpártolásoktól mentes) támogatásának elnyerése érdekében 1267-ben IV. Béla, fia István király és ifjabb Béla herceg közös dekrétumot adtak ki, „a nemeseknek nevezett királyi szolgák” kérésére a bárók hozzájárulásával:³⁹ „*habito baronum nostrorum consilio et assensu*”.⁴⁰ Az egyes rendelkezések élén szereplő „*statuimus*” (elrendeltük), „*volumus*” (akarjuk), „*concessimus*” (megengedtük), „*ordinavimus*” (elrendeltük) is azt egyértelműsíti, hogy a király és az ifjabb király közösen ismerték el a nemesi életviszonyokat rendező szabályokat. Ugyanakkor a két király akaratnyilatkozata magában hordozta már a királyi tanács akaratát is, hiszen azok jóvá hagyták a dekrétumot. Ebből látszik, hogy ekkor már a tanács szerepe lényegi lett a jogalkotásban, de a rendelkezések alapja még mindig a királyi akarat. Azaz a tételes jog forrása még mindig maga az uralkodó, de a tanács azzal, hogy beleegyezésével erősítette a királyi elhatározást, jogalkotási tényezővé vált a király mellett.⁴¹ Az 1267-es levél tíz cikken keresztül ismétli az Aranybulla lényegét, anélkül, hogy hivatkozna rá. Elismerte a vármegyéket, ellenállási záradék helyett szintén egyházi kiközösítést vezetett be.⁴² Az 1267. évi dekrétum lényege tehát, hogy a király a bárók beleegyezésével adta azt ki, azaz tulajdonképpen már nemcsak a király joga volt a jogalkotás, megvalósult az együttes hatalomgyakorlás egyik formája, ami nem utolsó sorban annak is volt köszönhető, hogy IV. Béla és fia, István ifjabb király között közvetlen az aktust megelőzően 1266-ig a leírt belviszály dúlt, és a békét követően hatalmi helyzetük megszilárdítása és megtartása függött attól, hogy együttműködnek-e báróikkal, akik támogatása nélkül hatalmuk újból meginoghatott volna.⁴³

háttere. Rubicon 2022. 6. sz. <https://rubicon.hu/cikkek/az-aranybulla-megujitasainak-politikai-hattere> (Letöltve: 2022. 08. 08.).

³⁴ ZSOLDOS 2022A, 205. p.

³⁵ ZSOLDOS 2022A, 212-213. p.

³⁶ ZSOLDOS 2022A, 209. p.

³⁷ DEGRÉ ALAJOS (Béli Gábor szerk.): *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Publikon Kiadó, Pécs 2009. 65-66. p.

³⁸ ENGEL PÁL: *Szent István birodalma*. MTA História, Budapest 2001. 92-93. p.

³⁹ DEGRÉ 2009, 66. p.

⁴⁰ SZÜCS JENŐ: *Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához*. In: (H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc szerk.): *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Mályusz Elemér emlékkönyv. Akadémiai Kiadó, Budapest 1984. 342. p.

⁴¹ BÉLI 2000, 39. p.

⁴² DEGRÉ 2009, 66. p.

⁴³ ENGEL 2001, 92. p.

V. Istvánt a gyermek IV. László követte a trónon, anyja régensége mellett, de valójában bárói csoportok feszültségei húzódtak meg a háttérben, ezért hamarosan országszerte harcok dúltak. Az anarchiát a főpapság próbálta megfékezni: 1277-ben gyűlést hívtak össze, ahol nagykorúvá nyilvánították IV. Lászlót és támogatásuk mellett az ifjú király hamarosan sikereket ért el, úgy tűnt rendet tud teremteni az országban. De a pápai legátus minden kunt katolikus hitre próbált kényszeríteni, a félig kun király pedig nem rokonszenvezett az elképzeléssel, így újra szembe került báróival. Ez 1287-ben odáig fajult, hogy hívei elfogytak, a király (aki közben az Alföldön élt szeretett kunjaival) nélkül tartottak országgyűlést a bárók és a főpapok, maguk kormányozták az országot – ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy már Luxemburgi Zsigmond 1401-es fogságát megelőzően is volt példa a bárók és főpapok általi, királyt nélkülöző főhatalom gyakorlására. Miután orgyilkosok végeztek 1290-ben IV. Lászlóval, II. András unokája, III. András került a magyar trónra, akitől a bárók a kialakult hatalmi viszonyok elfogadását várták, az egyház és a nemesség pedig a közrend helyreállítását.⁴⁴ 1290-ben III. András – miután megkoronázták – fogadalmat tett, miszerint az ország nemeseinek a szent király elődöktől nyert kiváltságait megerősíti. Az egyház egy bizonyos nemesi rétegre támaszkodva ki tudta kényszeríteni egy rendi kormányzati struktúra szabályainak uralkodó általi elfogadását, így megfékezte a bárók hatalmi túlterjeszkedését és helyet biztosított a királyi tanácsban a nemeseknek is. Másrésztől formálisan továbbra is a király adta ki döntéseit, valamint a királyi tanács mellett a fehérvári törvénynapokon megjelenő nemességnek csupán a bárók tetteinek számonkérésére volt hatalma.⁴⁵

1351. novemberében I. (Nagy) Lajos országgyűlést hívott össze, ahol megerősítette az Aranybullát, kivéve a szabad rendelkezési jogról szóló 4. cikket: „*hogyha egy serviens fiú utód nélkül hal meg, akkor birtoka negyedét a leánya tartsa meg, a többiről úgy rendelkezzen, ahogy akar*”⁴⁶ – ha pedig nem tudna végrendelkezni, akkor legközelebbi rokonai örökölnek utána, azok híján pedig a királyra száll. A „hatályon kívül helyezett” 4. cikk korabeli értelmezése alapján a királyi serviens csak a szerzett jószágairól rendelkezhetett szabadon. E jog kiiktatásával I. Lajos nevesítette az úgynevezett ősiséget: az öröklött (tehát ősi) nemesi birtokok öröklődésének szabályozását Magyarországon. I. Lajos 1351-es törvénye eltörölte a szabadnak tekintett végrendelkezést az ősi birtokok tekintetében, és kimondta, hogy az öröklött birtok automatikusan az egyenes vagy oldalági férfi utódra száll, amennyiben az atya és fiai között vitás helyzet állna elő. Ha a család férfiágon kihalt, akkor a birtok visszaháramlott a királyra. E szabállyal a király látszólag eltörölte a szabad rendelkezést, valamint „megerősítette a rokonság öröklési jogát”, a valóságban viszont egy igen is elő, több évszázada létező jogelv írásba foglalása történt meg.⁴⁷ I. Lajos törvénye – amely 1848-ig érvényben maradt – az ősiség alapján érvényesíthető követelés révén a nemesi birtokok megtartását tette lehetővé.⁴⁸

I. Lajos 1351. évi dekrétuma a magyar nemesség sorsa szempontjából meghatározó jelentőségűnek bizonyult. Azzal, hogy a király belefoglalta abba II. András 1222. évi dekrétumát, a serviensek és a *nobiles* számára biztosított kedvezmények és rögzített jogok

⁴⁴ ENGEL 2001, 94-95. p

⁴⁵ BÉLI 2000, 39. p.

⁴⁶ CSUKOVITS ENIKŐ: *Az Anjouk Magyarországon II. I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342-1395)*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2019. 51. p.

⁴⁷ CSUKOVITS 2019, 52. p.

⁴⁸ TARIÁN M. TAMÁS: *1351. december 11. Nagy Lajos király kihirdeti az ősiség törvényét*. RubiconOnline. <http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1351-december-11-nagy-lajos-kiraly-kihirdeti-az-osiseg-torvenyet/> (Letöltve: 2018. 06. 24.).

nemesi jogokként összegződtek.⁴⁹ A feledésbe merült Aranybulla 1351-től vált további dekrétumok átvételeknek köszönhetően a nemesi jogok hordozójává, és szolgált alapul a Hármaskönyvben megfogalmazott négy nemesi alapjognak: nemes törvényes eljárásban lehet csak elmarasztalni, egyedül a törvényesen megkoronázott király hatalma alatt áll, birtokait szabadon és adómentesen élvezheti, aminek fejében az ország katonai védelmére köteles, valamint nemes társaival együtt élhet az ellenállás jogával, ha a király megsérti a nemesi szabadságokat.⁵⁰ Tehát az Aranybulla 1351-től a nemesség sarkalatos jogait foglalta magában, s innentől kezdődően hivatkozhatunk rá mint történeti alkotmányi forrására. Ami az 1351 után következőket illeti, 1384-ben Mária királynő is összehívta az országgyűlést és megerősítette az Aranybullát, valamint az 1351-es rendelkezést.⁵¹ I. Ulászló 1440. évi dekrétumában szintén átveszi az Aranybullát, az 1298. évi dekrétumot és egy 1300 körülre tett dekrétum-kompilációt, valamint az 1351. évi dekrétumot. I. Mátyás 1464. évi koronázási dekrétuma átveszi és megerősíti I. Lajos 1351. évi dekrétumát, benne az Aranybullát, valamint Zsigmond 1435. május 8-i dekrétumát is. Ezt követően 1514-ben Werbőczy bizonyította Hármaskönyvében a nemesség egyenlőségét alapvető szabadságaiban és jogaiban a bárókkal és a főpapokkal.

Összességében tehát az Aranybulla jelentőségét és hatását két szempontból közelíthetjük meg: földtulajdoni és alkotmányjogi, alkotmánytörténeti szempontból. A földtulajdon volt minden, a hatalom és a nemesi család alapja, míg alkotmánytörténetileg a nemesség összeolvadását tartalmazza a dokumentum. Az ősiség lényegében konzerválni tudta a magyar birtokrendszert, így az uralkodó belpolitikai stabilitást teremtett, egyébként pedig hosszútávon saját földbirtokait növelte, hiszen, ha nem volt a nemesnek férfi örököse, akkor az ősi birtok visszaháramlott a királyra.⁵²

Az Aranybulla közjogi fejlődését illetően az alábbi sarkalatos pontok mutatkoznak: 1222-ben II. András kiadta az Aranybullát, amiben rögzítette a szerviensek számára az egységes jogállás néhány alapvető ismervét. Az 1232-es kehidai oklevél viszont nem biztosította még a szerviensek számára a bíraskodási jogot,⁵³ csupán egyszeri, békéltetői alkalomról számolt be,

⁴⁹ Bár nem a bírói hatalom tárgykörébe tartozik, de az 1222-es Aranybulla és 1351-es megerősítés kapcsán meg kell említeni, hogy az 1351-es megerősítését követően az 1222-es dekrétum új életet kezdett, mert a két nemesi réteg (*nobiles* és szerviensek) egybe olvadt. II. András 1222. évi dekrétumának a szervienseket érintő rendelkezései közül a 4. artikulus érdemel különös figyelmet: „*Si quis serviens sine filio decesserit, quartam partem possessionis filia obtineat, de residuo, sicut ipse volnerit, disponat. Et si morte preventus disponere non potuerit, propinqui sui, qui eum magis contingunt, obtineant. Et si nullum penitus generationem habuerit, rex obtinebit*” Azaz „*ha valamely szerviensek fia nélkül hal meg, birtokának negyed részét leánya örökölje, a többiről intézkedjék, ahogy akar. És ha váratlan halál folytán nem tud intézkedni, azok a rokonai örököljenek, akik hozzá közelebb állnak. És ha egyáltalán semmi nemzetsége sincsen, a király vegye azokat birtokba.*” Az 1351. évi átirás alapján a tudomány művelői, valamint a rendelkezést az 1351. évi átvétel alkalmával értelmezők is arra a következtetésre jutottak, hogy a szerviensek lemenő örökös hiányában halála estére szabadon, a rokonok jogára tekintet nélkül rendelkezhetett. Csak hogy BÉLI GÁBOR rámutatott, itt valószínűleg arról esett szó, hogy a szerviensek, mint szabad tulajdonos rendelkezhet a tulajdonával. A királyi szolgák tehát nem egyfajta új öröklési rend bevezetését várták II. Andrástól, csak azt akarták elérni, hogy ismerje el a király rájuk nézve is az előkelők tulajdonosi rendelkezési jogát. Ld.: II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 4. A szerviensek örökléséről. Ld.: MEZEY 2000, 113. p.; BÉLI, GÁBOR: *Die Basisinstitut des Privatrechts*. In: (Máthé, Gábor Herausg.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest 2017. 179. p.

⁵⁰ BÉLI 2017C, 180. p.

⁵¹ SZALAY JÓZSEF, BARÓTI LAJOS: *A magyar nemzet története I-IV. kötet*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szalaybaroti-a-magyar-nemzet-tortenete-9A24/magyarorszag-a-vegyes-hazakbol-szarmazott-kiralyok-koraban-8F7/i-az-anjouk-kora-8FF/4-iv-maria-13821387-ii-vagy-kis-karoly-13851386-AD9/> (Letöltve: 2018. 06. 23.).

⁵² TARJÁN (2018. 06. 24.).

⁵³ Ld.: BÉLI GÁBOR: *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268-1351*. Dialóg Campus–PTE ÁJK, Pécs 2008. 83., 179 p.

jóval később, az 1290. évi 3. (1291. évi 5. törvénycikk) törvénycikk mondta ki, hogy a megyésispán ne merjen négy nemesi bírótárs nélkül ítélni, amivel megteremtette a nemesi vármegye ítélezési autonómiájának alapjait.⁵⁴ Az 1351-es bulla-megerősítéssel és az ősiség kimondásával a 14. századtól kezdve tekintünk úgy az Aranybullára, mint a történeti alkotmány egyik tényezőjére. 1514-ben pedig Werbőczy kimondta a nemesség jogegyenlőségét.

2.2. A koronaeszme és a Szent Korona jelentősége

1301-ben férfi ágon kihalt az Árpád-ház, melyet belháborúk követtek az ország tartományurainak között, akik más-más királyjelöltet támogattak. A harcok során I. Károly kerekedett felül és foglalta el a magyar trónt, háromszor koronáztatva meg magát, mire minden legitimitási kritériumnak eleget tett. 1301-ben I. Károlyt az esztergomi érsek, Székesfehérvárott, de nem a Szent Koronával koronázta meg.⁵⁵ Sőt, Ganfridus, foix-i apát levele szerint még a helyszín sem volt adott, ugyanis a város lakói nem engedték be I. Károlyt és az érseket Székesfehérvárra, ráadásul eközben az előkelők és főpapok küldöttsége cseh Vencelt kérte fel a magyar trónra, amit apja II. Vencel el is fogadott fiának, de őt a kalocsai érsek koronázta meg. Így lett a Magyar Királyságnak egy éven belül két koronázott, de nem teljesen legitim királya.⁵⁶ Ezt követően 1307. október 7-én, Rákos mezején a főurak nagy része elismerte Károlyt törvényes királyának.⁵⁷ Az ország báróinak 1307. október 10-én, Rákoson kelt levele ezt a következőképpen rögzítette: „[...] *Mi tehát, ennek az országnak a jó állapotát és hasznát szívből elébe helyezve, gondos tanácskozás tartásával urunkat, Károlyt és utódait, ahogy a törvényes örökösödés megkívánja, Magyarország királyává és természetes urunkká fogadtuk örökre, hogy néki a királyi felségnek tartozó engedmességet és tiszteletet tanúsítván, soha semmilyen időben személye, méltósága, dolgai és utódai ellen tettleg vagy tanáccsal semmit nem teszünk [...]*”⁵⁸ 1308. november 27-én a pápai legátus, Gentilis bíboros⁵⁹ ismét megkoronázta I. Károlyt, de nem a Szent Koronával. Mindenesetre a rendek elismerték Károly jogát a trónra, és egyúttal a királlyal együtt dinasztiát is választottak azzal a feltétellel, hogy a fiági lemenők öröklik a trónt. Károly kitarthatásának köszönhetően 1310. augusztus 27-én harmadszor is megkoronázták, immár a hármas szabályozás szerint, azaz az esztergomi érsek, Székesfehérvárott, a Szent Koronával, amivel nemcsak legitimálta, de meg is erősítette hatalmát.⁶⁰ A koronázás további jellemzője volt, hogy egyházi eredetű, felkenéssel egybekötött, mellyel a királyi méltóságot ismerte el az egyház, s majd az egyházfőtől átvett korona jelezte az aktus további értékét.⁶¹

I. Károly többször is említi okleveleiben, hogy ő választás, elismerés, meghívás útján lett magyar királlyá.⁶² Királyi hatalmához, koronájához való viszonya nemcsak uralmának kiépítésében játszott fontos szerepet, hanem a koronaeszme kifejlődésében is, amit TIMON ekként állapított meg: „A Szent Korona személyisége, vagy ami egyet jelent: misztériuma az a

⁵⁴ STIPTA ISTVÁN: *A magyar bírósági rendszer története*. Multiplex Media–Debrecen University Press, Debrecen 1997. 37. p.

⁵⁵ HOLUB JÓZSEF: *A magyar alkotmánytörténelem vázlatja. Első kötet. A legrégebbi időktől a mohácsi vészig*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt., Pécs 1944. 128-130. p.

⁵⁶ CSUKOVITS ENIKÓ: *Az Anjouk Magyarországon I. I. Károly és uralkodása (1301-1342)*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2012. 56-57. p.

⁵⁷ HOLUB 1944, 128-130. p.

⁵⁸ CD VIII/1. 223.

⁵⁹ CSUKOVITS 2012, 58. p.

⁶⁰ ENGEL 2001, 111-113. p.; RADY, MARTYN: *Customary Law in Hungary. Courts, Texts and the Tripartitum*. Oxford University Press, Oxford 2015. 75. p.; ENGEL PÁL – KRISTÓ GYULA – KUBINYI ANDRÁS: *Magyarország története 1301-1526*. Osiris Kiadó, Budapest 1998. 34-36. p.

⁶¹ BÓNIS GYÖRGY: *Magyar jogtörténet I.* Méhkas Diákszövetkezet, Kolozsvár 1943. 64-68. p.

⁶² HOLUB 1944, 129. p.

köszikla, amelyre az alkotmány építve van”.⁶³ Bár ekkor alkotmányról még nem lehet beszélni, mégis I. Károly volt az a magyar király, aki szilárdan ragaszkodott ahhoz – miként az ország nagyjai is –, hogy a követett szokásjog szerint koronázzák meg, hiszen a Szent Korona adta meg számára a legitimitációt. Ezek után királyi aktusainál hatalmára mindig úgy utalt, mint ami Szent István Szent Koronájától, illetve IV. Béla második honalapítótól, valamint I. László legszentebb királytól, mint szent elődtől ered, ezért megkérdőjelezhetetlen. Személy szerint pedig valószínűleg a nehezen megszerzett trón megtartását igyekezett az eszme kialakításával biztosítani.⁶⁴

I. Károly tudatosan nevezte szentnek koronáját, a magyar királyi koronát, ezzel azt is kifejezésre juttatva, hogy uralma a koronának a pápától nyert szentsége révén is kikezdzhetetlen, s ezt igyekezett hangsúlyozni. I. Károlynak az 1322-ben kiadott egyik oklevelében a következőkkel tett adományt egyik hívének: „[...] mivel Tolmácsi Konrád fia Miklós mester hozzánk és a szent korona hűségéhez ragaszkodván mindig köszönetre méltó, számos és szívesen látott szolgálatokat tett országunk különféle hadjárataiban hűtleneink és lázadóink ellen [...]”.⁶⁵ I. Károly később (Csór nembeli) Nagy Péter fia Tamás csókakői és gesztesi várnagy kérésére új kettős pecsétjével megerősített privilégiumba írta át 1331. július 27-i és 1332. június 14-i nyílt leveleit a kérelmező hű szolgálataiért. A levélben a havasalföldi hadjárat kapcsán beszél az oklevél az ország Szent Koronájáról: „in praeiudicium sacri diadematis regii”.⁶⁶ Bár a korona kezdetben még nem is válik el a királytól, a koronaeszme kialakulásával kezdetét veszi az önállósulásig vezető út. Ezt támasztja alá EGYED ISTVÁN érvelése is, miszerint szükség volt valamire, ami a király személyétől függetlenül megtestesítette az államhatalmat, különösen vagyoni, birtokadományozási viszonylatban biztosítva a folytonosságot, állandóságot.⁶⁷ I. Károly uralkodásától kezdődően egyértelműen felfedezhető a forrásokban, hogy már nemcsak a királyhoz, hanem a Szent Koronához való hűség is megkövetelt, továbbá hűtlenségi perekben az alperes nemcsak a király, hanem a Szent Korona ellen is vétett.⁶⁸

I. Károlyt, fia, I. Lajos követte a magyar trónon. A Lajos-korabeli oklevelekből kitetszik, hogy már következetesen használják a Szent Korona kifejezést, mint legitimitáshoz elengedhetetlen, és egyben azt megerősítő tényezőt. Ezt igazolja Nagymartoni Pál országbírónak az az ítéletlevele, aminek rendjén visszaadta az esztergomi egyháznak és Csanád érseknek a Nógrád megyei Vonuntotheluk, Mokafölde, Lukafölde birtokrészeket és Donk os földet az erdővel, ami Vadkert birtokon belül feküdt: „[...] Dominus Ludovicus rex, in patrimonium regni Hungarici, iure et ordine geniturae sibi debitum succedens, unanimes praelatorum, baronum et nobilium regni sui voto et intentione in Albaregali, solito loco cathedrali, die Dominico proximo ante festum B[eati] Iacobi apostoli, anno Domini MCCCXLII praeterita, fauente Salvatoris clemetia, corona beatissimo Stephano, primo regi Hungariorum divinitus data, solemniter et honorifice fuisset coronatus [...]” ([...] Lajos király urat, Magyarország őt illető örökségébe, ami jog szerint és a születés rendjén szállt rá, országának főpapjai, bárói és nemesei egyhangú szavazatával és akaratával Fehérváron, a szokásos székesegyházban, az Úr elmúlt ezerháromszáznegyvenkettedik esztendejében Szent Jakab apostol ünnepe előtt a legközelebbi vasárnapon [1342. július 21.], a Megváltó kegyének pártolásával a legszentebb Istvánnak, a magyarok első királyának isteni sugallatból adott koronával ünnepélyesen és tiszteletteljesen

⁶³ TIMON ÁKOS: *A Szent Korona és a koronázás közjogi jelentősége*. Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újság Vállalata, Budapest 1907. 78. p.

⁶⁴ ENGEL 2001, 111-113. p.

⁶⁵ AO. II. 39. (1322). NAGY IMRE (szerk.): *Anjou-kori okmánytár I-VI*. MTA, Budapest 1878-1891.

⁶⁶ CD VIII/4. 57. (1332).

⁶⁷ EGYED 2016, 82. p.

⁶⁸ BARNA ATTILA: *Rendes és rendkívüli bíróságok a hűtlenségi perek perjogi szabályozásában és ítélezésében a középkori Magyar Királyság felosztásáig*. Jogtörténeti Szemle 2017. 1-2. sz. 52. p.

*megkoronázták. [...]*⁶⁹ Az oklevél említi, hogy I. Lajos vérségi jogon, de az ország főpapjainak, báróinak és nemeseinek szavazata mellett nyerte el a magyar trónt, hogy pedig elfoglalhassa, betartva a koronázás rendjét, az esztergomi érsek, Székesfehérváron, a Szent Koronával koronázta meg, ezzel legitimálva hatalmát. Sőt, itt a Szent Korona jelentőségét még tovább emelik, utalnak rá, hogy az Szent István, mint legszentebb király isteni koronája, ami még jobban megerősíti és legitimálja I. Lajost.

Az irodalomban alig esik szó arról, hogy I. Lajos uralkodása idején az eljáró bíróságok előtt bizonyosságot tevők, amikor igazmondásuk felől esküdtek, esküjüket szokás szerint Istenre, valamint a királynak és a Szent Koronának tartozó hűségükre hivatkozva tették le: László alnádor Sopron megye számára tartott közgyűlésén a megye alispánja és szolgabírái ekként állították, hogy a Székás nevű birtok Vezekényi Konrád fia István elődeinek volt a tulajdona: „[...] *ad fidem eorum deo debitam et fidelitatem domino nostro regi, sueque sacre corone regie observandam [...]*”. ([...] *Istennek tartozó hitüket és király urunk és az ő szent királyi koronája számára hűségükre figyelve [...]*).⁷⁰ Gilétfi Miklós nádor Szabolcs és Bereg megyék számára tartott közgyűlésén a szabolcsi szolgabírók és esküdt ülnökök arról, hogy a Hadrász birtokot, amit királyi adományból Jakab és fivére szerzett, Péter fia Dorog, Ördög János, Dorog fia Mihály fiai, Miklós és Konrád vételár fejében eladták Tamás fia Bekének: „[...] *Istennek és király urunknak és az ő szent koronájának tartozó igazmondást és igazságot szem előtt tartván, az élő keresztfa érintésével kezeskedvén [...]*”.⁷¹ Kont Miklós nádor előtt Csepregen, Sopron megye számára tartott közgyűlésen az alispán, szolgabírók és esküdt ülnökök megerősítették, hogy Inakföldre birtok Potli Péter öröksége: „[...] *Istennek tartozó hitük és királyurunk és az ő szent királyi koronája számára hűségük megtartására, az élő kereszt fájának érintésével kezeskedvén nekünk egyhangú és egyetértő bizonyossággal olyképpen erősítették [...]*”.⁷² Garai Miklós nádor Szabolcs és Bereg megyék számára tartott közgyűlésén a szabolcsi alispán, szolgabírók és esküdt ülnökök bizonyították, hogy Kisvárdai János fia Domonkos kisvárdai birtokát Pércsi Mike királyi rendelet alapján foglalta el, de a foglalással számos kárt okozott: „[...] *Istennek tartozó hitüket és király urunknak és az ő királyi szent koronájának megőrzésére igazmondás és igazság megőrzését szem előtt tartván az Úr kereszt fájának érintésével nekünk kezeskedvén egyhangú és egyező bizonyossággal [...]*”.⁷³ Látható, hogy az esküt az alispánok, a szolgabírák és az esküdt ülnökök hűségük és igazmondásuk felől nem pusztán a királyra, mint uralkodóra, vagy vallási okokból Istenre tették le, hanem a formula harmadik „szereplője” maga a Szent Korona. Bár a sorrend minden esetben az Isten, a király és végül a Szent Korona, ez az a három legfőbb hatalom, amire esküt tettek és mint a hatalom forrását, a Szent Koronát már megkülönböztetik a király személyétől, megkezdődik az önállósulása, ami majd végül a főhatalom letéteményesében csúcspontot ér el, Werbőczy Szent Korona-tanában. Másképpen, a király volt eredendően országában – minden uralma alatt állók felett – az egyetlen hatalmi tényező. E hatalomnak az egyik, és egyben a legnyilvánvalóbb eleme a bírói hatalom gyakorlása volt, ami tág értelemben nemcsak az ítélkezés hatalmát jelentette, hanem azt is, hogy a király bírói hatalmának gyakorlását tetszése szerint és szükségképpen átruházhatta a királyi udvarában maga helyett állított, vagy más, udvaron kívüli, azaz vidéken ítélkező bíró(k) delegálásával.⁷⁴ A királynak tartozó hűség mellett, a Szent Korona iránti hűség ebben a tekintetben általában a főhatalom tiszteletére vonatkozik, aminek egyik meghatározó eleme az

⁶⁹ CD IX/1. 168. (1343.).

⁷⁰ SO I. 176. (1344.). NAGY IMRE (szerk.): *Sopron vármegye története. Oklevéltár*. Kiadja Sopron vármegye közönsége, nyomtattatott Litfass Károly Könyvnyomdájában, Sopron 1889, 1891.

⁷¹ ZICHY II. 459. (1351.). NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHELY DEZSŐ (szerk.): *A zichi és vásonekeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I-II*. Pest 1871, 1872.

⁷² SO I. 367. (1366.).

⁷³ ZICHY IV. 213. (1381.).

⁷⁴ BÉLI GÁBOR: *Magyar Jogtörténet: A tradicionális jog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 1999. 228. p.

ítélkezés hatalma, ami egyben az igazság forrása, a törvényes eljárás keretében kiszolgáltatandó igazságos ítélet garanciája. Tulajdonképpen ezekben a formulákban tűnik fel elsőként a Szent Koronának, mint a főhatalom tényleges letéteményesének az elkülönülése a király személyétől.

2.3. A Rákosi mezei végzés

A rákosi végzést megelőzően 1498. április 24-én szerződés kötött a rendek és II. Ulászló között: a királyt – ha születik – fia követi a trónon. Ha lánya születik és az magyar főúrhoz megy feleségül, akkor azt a királyválasztásnál a rendek kötelesek figyelembe venni. Ha nem születik gyermeke, akkor a rendek választanak maguk közül magyar királyt.⁷⁵ 1505-ben a nemesség még egyet tovább ment. Nem tartottak országgyűlést, hanem Rákosi mezején gyűltek össze a rendek, ahol a Rákosi végzéssel kijelentették, hogy konföderáció jön létre a köznemesség, a főpapság és a bárói rétegek között, akik együttesen választanak saját keblükből királyt, ha II. Ulászló örökös nélkül hal el.⁷⁶ A végzés szerint: „Az ország rémséges szétrongyollása és csúfságos pusztulásra jutása fő okát az idegen királyokban találják, a kik a szittya nép erkölcsseit nem tanulták meg, és magánügyeikkel foglalkozva, örömeztőbb nyugalomra mint fegyverforgatásra adták magokat, s így az ország melléktartományait és végvárait egymás után elvesztették.” – Vagyis a rendek nem voltak megelégedve az idegen házból jött királyok uralkodásával, nem irányították elég gondosan az országot. „Nehogy tehát, ha a jelenleg uralkodó király fiörökös nélkül múlték ki e világból, valamelyik idegen fejdelem az országot erőszakosan bitorolja, és örökös szolgaságra vesse: határozzák, hogy valahányszor az ország királyától megfosztatik, és fiörökösei, a kikre törvényhez és szokáshoz képest az ország száll, nem maradnak, idegent királylyá nem választanak; csak illetén tisztre alkalmas és képes magyart fogadnak el uruk- és királyuknak”. (1505. október 12.)⁷⁷ – Tehát II. Ulászló magszakadása esetén a rendek csak magyar nemest választanak meg maguk közül.

Ezzel egyezményesen megvalósult a nemzeti királyválasztás, mint a történeti alkotmány egyik sarkalatos alapköve és ami – bár végül már csak a külsőségek fenntartása végett, de – 1687-ig fennmaradt. Sőt, a nemzeti királyválasztás visszaköszön a Szent Korona-tanban is: „Mert Fejedelemmé senki nem lehet, hanem ha a Nemesség választja [...]”,⁷⁸ ezért végső soron a rákosi végzés is a rendek és a király közötti hatalomátruházást, hatalommegosztást, az együttes hatalomgyakorlást bizonyítja.

A döntést azért hívják helyesen végzésnek, mert a király hozzájárulása nélkül és nem országgyűlésen született, amit egyébként is csak a király vagy a nádor hívhatna össze. A Rákosi végzés további kikötése volt még, hogy ha valaki idegen országból trónkövetelőt hoz vagy segít, illetve nem kel fel ellene, akkor elveszíti nemességét és jobbágyi rangra süllyed. A rendek közti megegyezés további fontos jellemzője, hogy a korabeli jog szerint, ha a felek szabad akaratukból szerződtek, azt nem lehet megváltoztatni, ebből következik, hogy az országgyűlés sem helyezhette hatályon kívül a Rákosi végzést. Ez nyersebben megfogalmazva nagyjából annyit jelentett, hogy a királynak semmi köze az ő döntésükhöz, mert bár ő ül a magyar trónon, de az nem az övé.⁷⁹ Az elgondolás nem véletlenül öltötte végül végzés formáját. A „nemesség harcias gyűlölete” leginkább a Habsburg külpolitikának szólt, akik először az 1492-től alakot öltő magyar-lengyel-francia szövetséggel, majd 1506-ban egy (Anna magyar hercegnő és

⁷⁵ FRAKNÓI VILMOS: *Magyarország a mohácsi vész előtt a pápai követek jelentései alapján*. Szent István Társulat, Budapest 1884. 3. p.

⁷⁶ MEZEY BARNA: *A magyar állam- és jogtörténet forrásai*. Osiris Kiadó, Budapest 1998. 37. p.

⁷⁷ FRAKNÓI 1884, 6. p.

⁷⁸ Hármaskönyv, I. rész 3. titulus: A' mi Nemességünknek Eredetiről: és a' birodalom a' mi Fejedelmünkre miképpen szállott. WERBŐCZY ISTVÁN: *Magyar, és Erdély Országának törvény-könyve (Tripartitum)*. Kalotsa 1773.

⁷⁹ ENGEL – KRISTÓ – KUBINYI 1998, 351-352. p.

Habsburg Ferdinánd),⁸⁰ 1515-ben pedig az úgynevezett kettős házassági szerződéssel (I. Miksa unokái: Mária és előbb említett Ferdinánd II. Ulászló fiával Lajossal és lányával, előbb említett Annával kötöttek eljegyzést)⁸¹ kívánták a maguk számára biztosítani a Magyar Királyság trónját. A végzéssel a rendek II. Ulászló iránti hűsége nem kérdőjeleződött meg, de körvonalazódott, hogy esetleg a Szapolyai-ház feje lehet a következő magyar király.⁸²

2.4. Az organikus államelmélet és a Szent Korona-tan

A kora újkori kodifikáció gyümölcse volt a 15. és 16. század fordulóján készülő, egységes szerkezetbe foglalt magyar szokásjog gyűjtemény is, a Tripartitum vagy Hármaskönyv.⁸³ Werbőczy nem kívánt államelméleti tant alkotni, hanem csak azt kívánta jogösszefoglaló művében, a Hármaskönyvben igazolni és világosan kifejezésre juttatni a rendi és az uralkodói közjogi jogosultságok lényegi elemeinek kiemelésével és tisztázásával, hogy a nemesi alapjogok tekintetében nemes és báró közt nincsen alapvető jogállásbeli különbség. Végül a későbbi értelmezések szerint ezen felfogásból, továbbá a koronaeszme és az organikus államelmélet összeolvadásából született meg a Szent Korona-tan. Az organikus felfogás egyházi eredetű: a test, mely az egyházat jelentette, akkor válik politikai tartalmúvá a világi hatalom szempontjából, amikor az ország rendjeinek hatalma és befolyása már valóban akkora, oly annyira meghatározó, hogy valóban az ország testének érezhetik magukat. *Regnumnak*, országnak először a 14. század végétől kezdve a tanács tekintette magát, amikor a hatalom valóságos befolyásolójává, sőt birtoklójává vált, majd pedig az országgyűlések állandósulásával az összegyűlt rendek kezdték magukat az ország testének tekinteni, illetve azokat is, akiket képviseltek.⁸⁴ Ennek egyik talán legjobb példája, amikor Zsigmond uralkodása elején németbarát politikát folytatott és idegen kegyeltjeinek juttatott magyar földeket, címeket. Ezt a nemesség nem nézte tétlenül, 1401-ben hat hónapra Siklóson őrizet alá helyezték, s ezalatt nem gyakorolhatta királyi hatalmát. Helyette a Szent Korona, tulajdonképpen a bárók, a királyi tanács, gyakorolta a hatalmat, vagyis – az adományozás jogát kivéve – királyi jogokkal élt, okleveleit „*prelati, barones et regni Hungariae proceres universi*” (főpapok, bárók és Magyarország összes előkelői) saját pecsétje alatt adta ki, aminek köriratán „*sigillum sacrae coronae regni Hungariae*” (Magyarország Szent Koronájának pecsétje) volt olvasható. A kancellár, Kanizsai János esztergomi érsek pedig a Szent Korona kancellárja címet vette fel. Így tehát a Kanizsai-liga saját akaratát állami akaratként tüntette fel, mely akarat hatalmi forrása a Szent Korona volt, s így a hatalom megoszlott a liga és a király között,⁸⁵ vagy még inkább, ahogy BARTONIEK EMMA fogalmazott, itt volt elsőként ténylegesen és teljesen kizárva a király a Szent Korona hatalmából hat hónapra.⁸⁶

Zsigmond 1435. március 8-i dekrétumának bevezetőjében ennek megfelelően szerepel: „[...] ugyanezek a főpapjaink, báróink, nemkülönbön országunk nemeseinek egybehangzó tanácsából, akik ugyanennek az országnak az egész testét a távollévők teljhatalmával képviselik [...]”. Hasonlóképpen egy másik 1453-ból való szövegrészben: „[...] Magyarország egész testét képviselő összes főpapok, bárók és országunk nemeseinek kérelmére [...]”. Az ország

⁸⁰ ENGEL 2001, 297-298. p.

⁸¹ RADY, MARTYN: *A Habsburgok. A világ urai*. Helikon Kiadó, Budapest 2022. 74.p.

⁸² ENGEL 2001, 298. p.

⁸³ TRINGLI ISTVÁN: *A kora újkori kodifikáció és a Hármaskönyv*. In: (Máthé Gábor szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Nemzeti Közszerzői Társaság, Budapest 2014. 59. p.

⁸⁴ ECKHART FERENC: *Magyar alkotmány és jogtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest 2000. 101-103. p.

⁸⁵ ECKHART FERENC: *A szentkorona-eszme története*. MTA, Budapest 1941. 81-97. p.; MÁLYUSZ ELEMÉR: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest 1984. 49-50. p.; FRAKNÓI VILMOS: *A magyar királyválasztások története*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő 2005². 43. p.

⁸⁶ BARTONIEK EMMA: *A magyar királykoronázások története*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1987². 73. p.

teste tehát a rendeket és hatalmukat szimbolizálta, azt a hatalmat, amit elsősorban az országgyűlésen gyakoroltak, és amit maga az országgyűlés jelenített meg, tulajdonképpen az államhatalom egyik leglényegesebb elemét. A rendi befolyás erősödésével az ország képviselői, az ország testét jelentő rendek, a főhatalmat ténylegesen már a királlyal együtt gyakorolták, tehát a mohácsi vészig bezárólag a Szent Korona jogain osztoztak a királlyal. Ez pedig mindinkább a koronaeszme és az organikus államfelfogás szorosabb összekapcsolódásához vezetett. Összességében tehát a Szent Korona itt már a magyar állam megtestesítőjeként szerepel, az okleveleket is úgy adták ki, hogy azok a Szent Korona hatalmából levezetve fogalmaztak meg különböző jogokat és kötelezettségeket. A *corona regni* kifejezés egyértelműen már magának az ország koronájának nevezi a magyar koronát és a magyar címeren is ezért jelenhetett meg a Szent Korona ábrázolás. Az országot pedig a király és rendek összessége jelentette, ezért a Szent Koronából eredő közhatalmat is együttesen gyakorolták.⁸⁷

A Szent Korona-tan a koronaeszme és az organikus államelmélet egybeolvadásával forrott ki, gyökerei egészen országalapító Szent Istvánhoz, az első szent királyhoz, és annak Szent Koronájához nyúlnak vissza. Ennek ellenére III. Bélánál még nem a korona, hanem a felkenés bírt nagyobb jelentőséggel, mivel a felkenés egyházi, keresztény mozzanat volt, ami szakrális erővel rendelkezett.⁸⁸ II. Andrásnál már előtérbe került a korona, nemcsak hatalmi jelvényként használta, hanem mint eszmei személyt említette, a király ugyanis a következőképp fogalmazott: „*aki engem és a koronámat híven szolgálja, bővebb jutalmat kap*”. Az „engem és a koronámat” kijelentés már több mint önmagában a király személye, tehát a hatalom itt már a koronától eredeztethető, legalábbis megoszlik a király és a korona személye között. Először I. Károly mondja a koronáról, hogy az a Szent Korona, ragaszkodik hozzá, hogy azzal is megkoronázzák,⁸⁹ azért is, mert az 1308. novemberében kezdődött országos gyűlésen bár a főpapok, számos báró és sok nemes elismerték, elfogadták és megválasztották királyukként, továbbá megfogalmazták, hogy amíg a Szent Korona nem kerül vissza, készüljön helyette egy másik korona, amit a bíboros megáld és így az országlakók a koronát törvényes koronának, a királyt pedig törvényes királynak tekintsék, mégis, a Szent Koronával történő koronázás hagyománya túl erősen élt az országban, így végül annak visszaszerzését követően megtörtént a minden szabálynak megfelelő koronázás is.⁹⁰ I. Károly felvállalja vele elődeit, köztük a szent királyokat is, tőlük és a Szent Koronától származónak nevezi hatalmát. Ezt követően a vegyesházi királyok idején a rendek felemelkedésével a király és a Szent Korona személye szétválik, s az utóbbi lesz a magyar állam személyiségének megtestesítője. A 13-14. században a király koronázás által nyeri el méltóságát (*corona nostra regia*), majd a hatalom megoszlásakor alakul ki a *sacra corona* önálló hatalma. A 15. századra a korona lesz minden birtokjogok forrása is, a *ius regium*, azaz a nemesi földbirtokok háramlással visszaszállnak a Szent Koronára. Ez azt jelenti, hogy a korona az államterület tulajdonosa is.⁹¹ Az organikus államelmélet a tartományurak megerősödésével kezdett kialakulni, s amikor a főnemesi réteg a 15. századra kiteljesedett, már a tanácsuk is *regnum*nak tekinti magát, hisz az országgyűlés

⁸⁷ HORVÁTH ATTILA: A történeti alkotmány, a Szent Korona-tan mint a szuverenitás biztosítója. In: (Karácsony András szerk.): Szuverenitáskérdések, elméletek, történetek. Gondolat Kiadó, Budapest 2020. 122. p.; TIMON ÁKOS (SCHILLER, FELIX): *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte: mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten*. Puttkammer und Mühlbrecht Buchhandlung für Staats- und Rechtswissenschaft, Berlin 1904. 511-512., 557. p.

⁸⁸ TÓTH ZOLTÁN: „Történetkutatásunk mai állása” körül (A Szent Korona eredetkérdéséhez). Ranschburg Gusztáv, Budapest 1943. 28. p.; TÓTH ENDRE: *A magyar koronázási jelvényekről*. In: (Font Márta, Kajtár István szerk.): A magyar államiség első ezer éve. Pécsi Tudományegyetem, Pécs 2000. 58. p.

⁸⁹ BÓNIS 1943, 166-168. p.

⁹⁰ CSUKOVITS 2012, 60-61. p.

⁹¹ BÓNIS 1943, 166-168. p.

kezében van a tényleges hatalom.⁹² Az organikus államelmélet és a koronaeszme összeolvadásából született meg a Szent Koronába foglalt magyar államfogalom. A rendi befolyás kiteljesedésével a rendek a királlyal közösen gyakorolták az országgyűlésben a korona jogait – így a törvényhozást is⁹³ –, s végül ez a két rendszer összekapcsolódásához vezetett, együtt lettek a tényleges *regnum* képviselői. Így jutunk el a Szent Korona-tan kialakulásáig.⁹⁴ Ezzel szemben FAZEKAS ISTVÁN és szerzőtársai azt állítják, hogy a mohácsi vést megelőzően az országgyűlést nem lehetett törvényhozó szervként értelmezni, és emiatt Magyarországon 1526 előtt rendi dualizmust, az uralkodó és a rendek közötti hatalommegosztást emlegetni.⁹⁵ Ennek a kijelentésnek az ellenkezőjét bizonyítja Werbőczy Szent Korona-tana.

Werbőczy Szent Korona-tana jobbjára csak magánjogi tételekkel összefüggésben fogalmazódott meg, következménye mégis az lett, hogy a tant egy egyedülálló, azt más hasonló államfelfogástól elkülönülő, magyar államfelfogássá emelte. Werbőczy törekvése tehát nem az volt, hogy közjogi elméletet dolgozzon ki, hanem az a cél vezérelte, hogy bizonyítsa a nemesség egyenlőségét alapvető szabadságaiban és jogaiban a bárókkal és a főpapokkal. Ezért a tan a legfontosabb és első eleme az *una eademque libertas*, az egy és ugyanazon szabadság, vagyis, hogy csak egyféle szabadság (nemesség) létezik a főpapok, bárók és nemesek tekintetében, tehát ezek mind egy törvényen és szokáson élnek, eljárásjuk is azonos. Legalábbis 1526-ig, ugyanis azt követően a köznemesség és a főnemesség még nagyobb rendi tagoltságot mutatott, amiből arra lehet következtetni, hogy az örökös főnemesek közelebb kerültek a bécsi udvarhoz,⁹⁶ így nagyobb volt az érdekérvényesítő képességük, míg a köznemesség küldöttek által lettek képviselve az országgyűléseken. Az örökös főnemesség különválását az 1608. évi (k. u.) 1. törvénycikk zárta le.⁹⁷ Viszont ezt megelőzően, ahogy TIMON ÁKOS is megállapítja, „a Szent Korona államszervezet korában fennállott rendi szervezet a köznemesek felett álló, nagyobb közjogi szabadsággal bíró, születésileg elzárt főrendet, főnemességet még nem ismert.”⁹⁸ Ezt mondja ki I. Lajos 1351. évi dekrétuma és ezt vette át Werbőczy Hármaskönyvében, megjegyezve, hogy a bárók és nemesek között mindössze annyi a különbség, hogy előbbieknél nagyobb a vérdíja, „de nem szabadságuk nagyobb voltára nézvést, hanem méltóságuknál és tisztüknél fogva”.⁹⁹ CSAPODI CSABA ennek kapcsán sarkos megjegyzést tesz tanulmányában: az „*una eademque nobilitas*”-t fikciónak nevezi és leírja, hogy a föld nélküli nemes műveletlensége, elesettsége és nyomorúsága ellenére „populus

⁹² BÓNIS 1943, 169. p.

⁹³ „A *populus maior principe* elv szerint ugyanis az összességet a fejedelem mellett és a fejedelem felett a törvényhozó hatalom illeti meg. Ez az állapot a rendi képviselői monarchia – a rendi dualizmus, azaz az uralkodót a közösen hozott törvények kötik, a *legibus solutus* elve feltétlenül kötelezi a magyar, koronával felkent uralkodót.” Ld.: MÁTHÉ 2021, 17-18. p.

⁹⁴ BÓNIS 1943, 170-171. p.

⁹⁵ FAZEKAS ISTVÁN – GEBEI SÁNDOR – PÁLOSFALVI TAMÁS: *Rendi országgyűlések a magyar királyságban a 18. század elejéig*. Országház Könyvkiadó, Budapest 2020. 90. p.

⁹⁶ Ugyanakkor az is igaz, hogy I. Ferdinánd idejében 1527-ben az osztrák főhercegi udvar megszűnt, amivel párhuzamosan Bécsben kezdett összpontosulni egy olyan birodalmi udvar, ami magában foglalta az osztrák, a magyar és cseh királyi (valamint 1558 után a német-római császári) udvart is, ahol a magyar nemesek reprezentáltsága érhetően csökkent. Továbbá KÖKÉNYESI ZSOLT Pálffy Géza beszámolója alapján megállapítja, hogy I. Miksa és II. Ferdinánd alatt a Habsburg udvarnak mindösszesen három-négy százalékát alkották magyar főnemesek, ami évenként tizenkét-tizenhét tisztségviselőt jelentett, II. Rudolf alatt öt, 1610 és 1612 között pedig egy személyre csökkent. Ld.: PÁLFFY GÉZA: *Mi maradt az önálló magyar királyi udvarból Mohács után?* In: (G. Etényi Nóra, Horn Ildikó szerk.): *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16-17. században*. Balassa Kiadó, Budapest 2005. 51. p.; KÖKÉNYESI ZSOLT: *Az udvar vonzásában. A magyar főnemesség bécsi integrációjának színterei (1711-1765)*. L'Harmattan Könyvkiadó Kft., Budapest 2021. 78-79. p.

⁹⁷ ECKHART 2000, 102. p.; TIMON ÁKOS: *Magyar Alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest 1918. 528-529. p.; 576. p.

⁹⁸ TIMON 1918, 576. p.

⁹⁹ TIMON 1918, 575. p.

Werbőczyánus”, akiben az a tudat él, hogy „tulajdonképpen ő is egyenrangú lenne a leghatalmasabb arisztokratával”. Pedig pont ezt megelőzően írja le egyébként helyesen, hogy bármennyire is befolyásolja az életstílus az egyén társadalmi súlyát, azt még nem határozza meg, hogy az egyén melyik rendhez tartozik, „jogaikat nem foglalkozásuk, hanem kiváltságuk megléte” határozza meg.¹⁰⁰ Itt meg kell jegyezni, hogy Werbőczy Szent Korona-tana nem tesz különbséges a földdel, vagy azzal nem rendelkező, művelt vagy műveletlen nemes között, hanem azok jogi – nem pedig érdekérvényesítő képességét érintő – egyenjogúságáról ír.

A második elem a nemesség eredetének áttekintése, és ezzel együtt annak kifejtése, hogy miután a magyarok keresztényekké váltak és első királyukat önként megkoronázták, minden nemesítés és birtokadományozás jogát, valamint a teljes főhatalmat az ország Szent Koronájába helyezték, azaz a közösségről azt a Szent Koronával királyukra ruházták át. Akár nevezhetjük ezt egy különös társadalmi szerződésnek is. A kölcsönös átruházás és viszonyos kapcsolat révén a nemesek választják az uralkodót, az uralkodó pedig a Szent Korona által nemessé tehet azzal, hogy birtokadományt tesz, amiben a nemes fiak örökölnek, és amely egyenlő nemessékké teszük őket, mint a Szent Korona tagjai. Ha pedig a Szent Korona jogába tartozó adományban, nemesi birtokban megszakadás áll be, tehát törvényes utód, örökös nincsen, az ilyen jószág visszaszáll, háramlik a Szent Koronára.¹⁰¹

Az első és második tételt Werbőczy a következőképp fogalmazta meg: „*Minek-utána pedig Istennek Lelke által, a mi meg-mondott Királyunk által, a Magyarok az igazságnak ismeretire, és a Kereszténységnek vallására jutottak volna, és Sz. Istvánt meg koronázták volna; az egész Ország mind a Nemességnek, mind pediglen a jószág eladásának teljes hatalmat (mellyel tudni illik a Nemesség a Parasztságtól szokott megválasztani) a Királyi koronára, és a Fejedelemre, az egész birodalommal egyetemben bízta*”¹⁰² Azaz (1) a magyar állami főhatalom a Szent Koronáé, és csak a korona által a királyé. A király a nemesítés, illetve adományozás jogát, továbbá a kormányzás, a bírászkodás, és a törvényalkotás hatalmát a Szent Korona útján gyakorolja. (2) A főhatalom átruházás révén jutott a Szent Koronára, következésképpen a királyra, vagyis főhatalom gyakorlásának végső oka a nemzet akarata. A harmadik és negyedik tétel pedig így szól: „*és immáron a Nemességnek eredeti, és adása, úgy mint viszontagsággal való tulajdonsággal szerént olly móddal származik a Királyi méltóságtól, hogy egyik a másiktól semmiképpen el nem szakadhat, és egyik a másik nélkül semmiképpen nem lehet. Mert Fejedelemmé senki nem lehet, hanem ha a Nemesség választja: és senki Nemes is nem lehet, hanem ha a Fejedelem teszi Nemessé, és Nemességnek szabadságával ékesíti meg.*”¹⁰³ Vagyis (3) a magyar állami főhatalom megosztott a törvényhozói hatalom gyakorlásában, minthogy a király a törvényhozói hatalmat a nemzet (nemesség) megkérdezésével gyakorolja. (4) Végül pedig minden nemes tagja a Szent Koronának, de a király tesz nemessé, a nemesség egyeteme pedig királlyá, vagyis a király és a nemesség között kölcsönös kapcsolat áll fenn a magyar állam keretében.¹⁰⁴

Vagyis a lényegi megállapítás, aminek kifejezésére Werbőczy törekedett, az, hogy minden nemes a Szent Korona tagja, ezzel kapcsolatban mutatott rá a Szent Korona jelentőségére.¹⁰⁵ Így a nemesség lett a hatalom forrása, amit a koronázással ruházott át az uralkodóra, aki pedig

¹⁰⁰ CSAPODI CSABA: *Nemesség és értelmiség Magyarországon 1848 előtt*. In: (Búza János szerk.): *Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára. Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoport, Budapest 2001.* 80. p.

¹⁰¹ HOLUB 1944, 247. p.; RADY 2015, 68. p.

¹⁰² WERBŐCZY HK. I. 3.

¹⁰³ WERBŐCZY HK. I. 3.

¹⁰⁴ HOLUB 1944, 247. p.

¹⁰⁵ HOLUB 1944, 251. p.

nemessé tett.¹⁰⁶ MÁTHÉ GÁBORNál hatalom átruházásként jelenik meg a Szent Korona-tan, melyet Werbőczy Turóczy János protonotáriustól vett át, ugyanis a 15. századi koronázások idején a hitlevélben kinyilvánították, hogy a koronázás a rendek akaratából történik, a Szent Korona minden erejével és a királyi hatalom teljességével az új királyra száll át. Ezt vette át a Tripartitum I. rész 3. titulusa, s így alapozta meg a hatalom átruházási elmélet a történeti alkotmányunkat, valamint „biztosította a Habsburg Monarchián belül az önálló magyar királyság jogfolytonosságát”.¹⁰⁷

A nemesek alapvető jogait tartalmazó dokumentumok összegzéséből megszülető Szent Korona-tan mutatott rá igazán, hogy a 15-16. századra az organikus államfelfogás kiteljesedésével és koronaeszmével történő összeolvadással a főhatalom és így a bírói hatalom eredője immár nem az éppen regnáló uralkodó, hanem maga a Szent Korona. E bírói hatalmat ruházta át a nemesség az uralkodóra a Szent Koronával történő megkoronázáskor: „[...] *De miután a közönséges keresztény hitre térnek, és szabad akaratukból királyt választanak maguknak, attól fogva úgy a törvény szerzésének, mint mindenféle birtokadományozásnak és a bírói hatalomnak is összes joga az uralkodás és a kormányzás hatalmával egyetemben, e mi országunk szent koronájának, mellyel Magyarország királyait meg szokták koronázni, hatóságára, következésképpen törvényesen rendelt fejedelmünkre és királyunkra ruháztatott át [...]*”.¹⁰⁸

A mohácsi vést követően, bár I. Ferdinánd 1527-ben a Magyar Királyságot is magában foglaló közigazgatási reformokba kezdett, MÁTHÉ GÁBOR leszögezi, hogy a Habsburg uralkodóknál a Szent Koronával történő koronázás változatlanul a legitimitást és a hatalomátruházást (a nemesség és az uralkodó viszonyában) juttatta kifejezésre, ezáltal biztosított volt a hatalom érdemi és kölcsönös gyakorlása, amit később DEÁK FERENC is megerősített *Adalék a magyar közjoghoz* című művében.¹⁰⁹ E mellett a koronázási esküvel és hitlevéllel az uralkodó kötelezettséget vállalt az ország törvényeinek tiszteletben tartására is. Így pedig a nemesség tagjai továbbra is – mint a korona tagjai – részesei maradtak a törvényhozásnak, végső soron a főhatalom egyik megnyilvánulásának.¹¹⁰

2.5. Kitekintés: A történeti alkotmány dokumentumai 1687 és 1869 között

Az 1687. évi 2. és 3. törvénycikkek

A törököt egyedül képtelenek voltak legyőzni a magyarok, ezért osztrák segítségre szorult az ország, ami szintén hozzájárult ahhoz, hogy a Habsburg-ház kerüljön a magyar trónra. Ez 160 év alatt odáig vezetett, hogy a Szent Korona-tan a koronázást leszámítva érvényét veszítette és megvalósult a Habsburgok örökös királysága.¹¹¹ I. Józsefnél az 1687. évi 2. és 3. törvénycikkek hatására törvényesült Magyarország trónján a Habsburg örökös királyság: „[...] *Magyarországnak s kapcsolt részeinek összes karai és rendei kinyilatkoztatják, hogy mostantól jövőre s örök időkre senki mást, mint fenn címzett Ő császári s királyi felségének saját ágycékéből származott fiörökösei közül az első szülöttet [...] fogják törvényes királyuknak s uruknak ismerni, és azt mindenkor és annyszor, valahányszor ily felavatás újból bekövetkezik, a fentebb kijelentett hitlevélben foglalt cikkelyek előrebocsátandó elfogadása vagy királyi*

¹⁰⁶ MÁTHÉ 2021, 17., 25. p.

¹⁰⁷ MÁTHÉ GÁBOR: *A jogfejlődés jellemzői jogtörténeti áttekintésben*. In: (Máthé Gábor szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Budapest 2014. 354-356. p.

¹⁰⁸ A hatalom megosztásáról a nemzet és a király között. HK. II. R. 3. C. 285-286. p. Ld.: MEZEY 2000, 92. p.

¹⁰⁹ MÁTHÉ 2021, 32. p.

¹¹⁰ MÁTHÉ 2021, 37-38. p.

¹¹¹ MÁTHÉ 2021, 34. p.

biztosítása s e felől oly alakban, mint elődei teljesítették, leteendő eskü után, országgyűlésileg, e Magyarországon belül, meg fogják koronázni.”¹¹² Így a nemzeti királyválasztói jog, valamint a Szent Korona-tan végleg, teljesen eltűnik és csak árnyéka köszön vissza a *Pragmatica Sanctio* végső megoldásai közt.¹¹³ Bár BARTONIEK EMMA megjegyzi, hogy I. József koronázásán még elhangzottak a korábban hagyományos kérdések a koronázási országgyűlésen, azaz „akarjátok József főherceg ő fenségét Magyarország királyává koronázni?” Amire az országgyűlés az „Akarjuk!” felkiáltással válaszolt. Tehát a koronázás az országgyűlés hozzájáruló jellegű felhatalmazásával történt,¹¹⁴ így, ha csak jelképesen is, de még működött a Szent Korona-tanon alapuló hatalommegosztás, hatalomátruházás.

A Pragmatica Sanctio és az 1790. évi 10. és 12. törvénycikk, mint a kiegyezés alapjai

1711-ben I. József örökös nélkül halt meg, ezért az 1687. évi 3. törvénycikk értelmében fivérének, I. Lipótnak másodszülött fia, VI. Károly német-római császár, magyar uralkodóként III. Károly néven örökölte az örökös tartományokat Magyarország örökletes trónjával együtt.¹¹⁵ Bár 1707-ben, az ónodi országgyűlés kimondta a Habsburg-ház trónfosztását, az érvénytelennek minősült a Szent Korona-tan értelmében.¹¹⁶ Ezt követően a béke rendezésére is szolgáló *szatmári pacificatio* közjogi alapot szolgáltatott a *Pragmatica Sanctio* magyar változatának kialakításához. A Rákóczi szabadságharc alatt az ország mindinkább elgyengült, míg a Habsburg birodalom a francia vereségek folytán erősödött, így felmerült a kompromisszum gondolata: Károlyi Sándor (Rákóczi tábornoka) és Pálffy Miklós megkötötték 1711-ben a szatmári egyezséget, mely a rendi alkotmányt és a Habsburg-ház örökösödési jogát ismét helyreállította: III. Károly letette az esküt megkoronázásakor az alkotmányra és az 1715-ös országgyűlésen megígérte, hogy Magyarországot csak és kizárólag a magyar állam törvényei szerint fogja kormányozni.¹¹⁷ A megbékéléshez járult hozzá a „labancnak” csúfolt, aulikus nemesség számos tagja is, akik 1706-tól már egyértelműen a megbékélésre törekedtek és javaslataik megfogalmazásával még az 1708-as pozsonyi országgyűlés összehívásának sikeréhez is hozzájárultak, később pedig a kompromisszumos békének köszönhetően Magyarország a Habsburg monarchián belül a többi tartományhoz képest nagyobb önállósággal rendelkezett.¹¹⁸ III. Károlynak nem született fiú gyermeke, de trónját szerette volna megőrizni lányának, Mária Teréziának. 1703-ban „örökösödési szerződést” (úgynevezett házszabályok) módosított a Habsburg-házon belül, törvényessé tette a nőági örökösödést, melyet *Pragmatica Sanctio* formájában hirdetett ki. 1712-ben elfogadtatta a horvát-szlavón rendekkel, majd 1722-ben Erdéllyel. 1722. június 27-én végül a magyar rendek is elfogadták, 1723-tól mint törvény lépett hatályba Magyarországon, amiért cserébe a rendi jogok tiszteletben tartását kérte a nemesség, valamint azt, hogy a Szent Korona országai „*oszthatatlanul és elválaszthatatlanul – indivisibiliter ac inseparabiliter*” a birodalom részét képezzék, azok mindenkor együttesen kormányoztassanak. Ez azt jelentette, hogy arra az esetre is lemondtak a magyar rendek a királyválasztói jogról, hogy ha a Habsburg-ház osztrák fiága is kihal és a nőági öröklése kerülne

¹¹² 1687. évi 2. törvénycikk: 1687. évi 2. törvénycikk A mostani császári és királyi szent felség fenséges finemű örököseinek elsőszülötteit Magyarország s az ahhoz csatolt részek természetes és örökös királyainak nyilvánítják. Ld.: MEZEY 2000, 207. p.

¹¹³ BÉLI GÁBOR: *A Négyeskönyv 1573. évi interpolált változata és közjogi megoldásai*. In: (Máthé Gábor szerk.): *Quadripartitum kézirat azonosítása – NK IV. 1573.* Nemzeti Közszerkeleti Egyetem, Budapest 2015. 333. p.; HÓMAN BÁLINT, SZEKFŰ GYULA: *Magyar történet V. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1936.* 367. p.; BARTONIEK 1987², 98-100. p.; BÁLINT ERNŐ: *A királyi trón betöltésének módja Magyarországon*. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest 1912. 11. p.

¹¹⁴ BARTONIEK 1987², 151-152. p.

¹¹⁵ BARTONIEK 1987², 153. p.

¹¹⁶ MOLNÁR KÁLMÁN: *A Szent Korona-tan kifejlődése és mai jelentősége*. Dunántúli Egyetemi Nyomdája, Pécs 1927. 10. p.

¹¹⁷ SZEKFŰ GYULA: *A magyar állam életrajza*. Dick Manó kiadása, Budapest 1917. 147., 150. p.

¹¹⁸ KÁLMÁR JÁNOS: *Szatmár, 1711: vég, folytonosság, kezdet*. Századok, 2012. 1. sz. 878-880., 883. p.

sor.¹¹⁹ Ezen kívül III. Károly, hogy a rendeket végérvényesen megnyerje magának, megerősítette a Hármaskönyv idézés nélküli elfogást tiltó rendelkezését és a nemesi adómentességet.¹²⁰

A *Pragmatica Sanctio* az elválaszthatatlanság mellett még egy fontos alkotmányjogi tényezőt rögzített: a Magyar Szent Korona országai, Magyarország és Horvátország együttesen, a Habsburg Birodalmon belül egy egységes különálló részként kezeltetnek, melyben az örökösödési szabályok is megegyeznek, vagyis a *Pragmatica Sanctio* mégsem csak egy egyszerű házszabály, mely kiterjesztett, valamint nemcsak Mária Terézia trónöröklését biztosította, hanem közjogi alapot is szolgáltatott a későbbi 1867-es kiegyezéshez.¹²¹ A *Pragmatica Sanctio* a közjogi rendszerben oly jelentőséggel bírt, hogy ezen alapultak az 1791, 1848, 1867. évi alapvető törvények,¹²² Azon felül, hogy a Habsburgok öröklési rendjét rögzítette, a magyar rendek az elfogadásával és a királyválasztási jogról való lemondással „megkapták a hatalomban való részesezésük közjogi biztosítékait, ami egyben az önálló államiság létét is kifejezte”.¹²³ A magyarok az 1790. évi 10. és 12. törvénycikkekhez ragaszkodtak még. A 10. törvénycikk az 1848-as áprilisi törvények egyik alapja volt, lényege, hogy Magyarországot saját törvényei és szokásjoga szerint kormányozzák, a király, mint magyar király uralkodjon az országban. A 12. törvénycikk az 1848-as áprilisi törvények másik alapját képezte, kimondta, hogy a törvényhozás az országgyűlés és a király közös feladata, továbbá elvetette a pátensekkel, mint császári önkényuralmi eszközökkel való kormányzást.¹²⁴ A *Pragmatica Sanctio*-ra és az 1790. évi 10. és 12. törvénycikkre azért kellett az értekezésnek bővebben kitérnie, mert mint arra már utalt, e törvények alapul szolgáltak mind az 1848-as áprilisi törvényeknek, mind pedig az osztrák-magyar kiegyezésnek, amik pedig először elvi, vagy a kiegyezést követően gyakorlati síkon is elhozta a bírói hatalom függetlenségét.

Az 1848-as áprilisi törvények

A 19. század eleji magyar reformkor és az európai forradalmak tavasza megteremtette az 1848-as alkotmányos reformlehetőséget a Magyar Királyságban. Az áprilisi törvényeket 1848. április 11-én szentesítette az uralkodó. Lényegében a teljes rendi alkotmányt felszámolták és helyébe népképviselőten alapuló parlamentáris királyság, azaz alkotmányos monarchia lépett, de valós hatást ugyanakkor az áprilisi törvények nem tudtak gyakorolni a szabadságharc kitörése és bukása okán. Ettől függetlenül, a bírói hatalom vonatkozásában a 3. törvénycikk kimondta a bíróságok és ítélszékek teljes önállóságát és szerkezetükben történő megőrzését, a 11. törvénycikk eltörölte az úriszéket, a 18. törvénycikk a sajtóvétségekkel kapcsolatos pereket esküdtszék elé utalta,¹²⁵ míg a 29. törvénycikk megfogalmazta a bírók elmozdíthatatlanságát.¹²⁶

¹¹⁹ BARTONIEK 1987², 101. p.

¹²⁰ HÓMAN BÁLINT, SZEKFŰ GYULA: *Magyar történet VI. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1936. 97. p.*

¹²¹ GONDA IMRE, NIEDERHAUSER EMIL: *A Habsburgok*. Gondolat Kiadó, Budapest 1987. 111. p.

¹²² HORVÁTH LAJOS: *Az 1722/23 I. II., III. Törvénycikkek által elfogadott Pragmatica Sanctio lényege és annak helyzete a magyar közjogban*. Franklin Társulat, Budapest 1898. 83. p.

¹²³ MÁTHÉ 2021, 39. p.; GERGELY ANDRÁS: *Az 1867-es kiegyezés*. Rubicon 1996. 1-2. sz. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/az_1867_es_kiegyezes (Letöltve: 2018. 06. 19.).

¹²⁴ MÁTHÉ 2021, 40. p.; 1790. évi 10. törvénycikk Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről. Ld.: MEZEY 2000, 350. p.; 1790. évi 12. törvénycikk a törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról. Ld.: MEZEY 2000, 350. p.; PÉTER, LÁSZLÓ: *The primacy of consuetudo in Hungarian Law*. In: (Rady, Martyn ed.): *Custom and law in Central Europe*. University of Cambridge, Cambridge 2003. 105. p.

¹²⁵ PAPP LÁSZLÓ: *A rendes bírósági szervezet változásai Magyarországon 1849-1861 között*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis*: Forum: Acta Juridica et Politica. 2014 (4) 1. sz. 157-158. p.

¹²⁶ 1848. évi 29. törvénycikk az ország közhivatalnokairól. Ld.: Wolters Kluwer: *Ezer év törvényei*. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800029.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27> (Letöltve: 2018. 06. 19.).

Az 1869. évi 4. törvénycikkhez vezető 1867-es osztrák-magyar kiegyezés előzményei

A forradalom és szabadságharc, valamint a megtorlás és az átmenet időszakát követően az osztrák és a magyar fél ismét a közeledés jeleit mutatta, főleg a nemzetközi helyzetre tekintettel. Az osztrákok egyetértettek a *Pragmatica Sanctio* alapulvételével,¹²⁷ de az 1790. évi törvénycikkeket elutasították, helyettük az 1860. október 20-án kiadott októberi diplomát és az 1861. február 26-i februári pátenst preferálták. Ferenc József 1860 októberében diplomát, föderatív jellegű alkotmányt hirdetett ki népeinek, aminek értelmében Magyarországon az 1848 előtti államberendezkedést kívánták visszaállítani.¹²⁸ A februári pátenst már a magyar fél számára problémás rendelkezéseket tartalmazott.¹²⁹ a magyar országgyűlésre tartományi gyűlésként tekintett, ami képviselőket delegálhatott a Birodalmi Gyűlésbe. A birodalmi gyűlés 343 követéből 85 fő, azaz mindössze 25 százalék lett volna magyar küldött. A rendelkezés a Magyar Királyságot tartományként kezelte, és politikai súlyát a birodalom egynegyed részének aposztrofálta. Ez azt jelentette volna, hogy Magyarország is csak tartományi szinten érvényesült volna a birodalmon belül, vagyis területéhez és lakosságához képest csekély súllyal rendelkezett volna,¹³⁰ így a rendek a februári pátenst, mint alkotmánytervezetet is elutasították. Válaszul Ferenc József 1861 augusztusában feloszlatta az országgyűlést és rendeleti kormányzást vezetett be, ez volt a provizórium időszaka. E közben az ítélkezésben 1861. tavaszától az Országbírói Értekezlet ITSZ-ét alkalmazták.¹³¹ A nemzetközi helyzet viszont megváltozott, mind az olasz, mind a német kérdés arra sarkallta Ferenc Józsefet, hogy a birodalmat és belső viszonyait mielőbb stabilizálni kell.¹³² Deák megnevezte az egyetlen, mindkét fél által elismert, az új, közös kezdetet jelentő dokumentumot, a *Pragmatica Sanctio*-t. Deák Ferenc a *Pragmatica Sanctio* céljaként az egységes birodalmat jelölte meg és osztrák-magyar alaptörvényként tekintett a dokumentumra, amiből a sikeres megállapodáshoz le kellett vezetni, hogy Magyarország alkotmányos és törvényes önállósága nem ellenkezik Ausztriáéval, továbbá, hogy „minden, az összbirodalmi érdekeket érintő kérdés megoldásában a tárgyalások előzetes feltétele az ország független és önálló állami létének jogfolytonosság alapján való elismerése”.¹³³ Kifejezésre juttatta, hogy az egységes birodalom fennmaradásához elengedhetetlen megegyezni a közösen kezelendő ügyekben, úgymint a külügyekben, a hadügyben és a fedezésükre rendelt közös pénzügyekben. Végső soron Deák egy, a perszónáluniónál erősebb kapcsolatot vázolt, ahol a két birodalomfél egyenlő és közös alkotmány keretében működik, amit az uralkodó személyének közös mivolta és a közös védelem tart leginkább össze.¹³⁴ Sőt, Deák Ferenc közjogi tételeiben is a Szent Korona-tan és a *Pragmatica Sanctio* együttes vonásai látszanak visszaköszönni: a kiegyezést megelőzően Deák hangsúlyozta, hogy „törvényt alkotni, módosítani vagy eltörölni csak a király és nemzet egyetértésével lehet; a törvényhozó hatalomnak azon része, mely a fejedelmet illeti, csak a koronázott király gyakorolhatja; a király, koronázás előtt köteles kiadni a koronázási hitlevelet, melyben ünnepélyesen ígéri, hogy az ország jogait, szabadságát s törvényeit szentül megtartja

¹²⁷ MÁTHÉ 2021, 18. p.

¹²⁸ GERGELY 1996.

¹²⁹ BERZEVICZY ALBERT: *Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1865*. III. kötet. Franklin Társulat, Budapest 1922–1937. 204-205. p.

¹³⁰ KÓNYI MANÓ: *Deák Ferenc beszédei 1842-1861*. Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest 1903. 589-590. p.; KÉPESSY IMRE: *Az út a kiegyezéshez*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica et Politica*. 2019 (9) 1. sz. 89. p.

¹³¹ RÁTH GYÖRGY: *Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában*. Landerer és Heckenast, Pest 1861. 213. p.

¹³² GONDA, NIEDERHAUSER, 1987, 219. p.; RIGÓ BALÁZS: *Alkotmányos változások az 1860-as évek második felében*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis*. Forum. Publicationes Doctorandorum Juridicorum. Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged 2017. 197. p.

¹³³ MÁTHÉ GÁBOR: *Deák Ferenc közjogi dogmatikai remeke*. In: (Máthé Gábor, Menyhárd Attila, Mezey Barna szerk.): *A kettős monarchia*. ELTE ÁJK, Budapest 2018. 47. p.

¹³⁴ GERGELY 1996.; MÁTHÉ 2018, 53. p.

és másokkal is megtartatja.”¹³⁵ 1867. május 29-én az országgyűlés elfogadta a kiegyezési „törvénycsomagot”, ami Ferenc József koronázásakor, 1867. június 8-án lépett érvénybe, ténylegesen pedig július 28-án szentesítette az uralkodó,¹³⁶ ezzel pedig megteremtették az utat a további modernizációnak, például a közigazgatás és a bíraskodás elválasztásának, aminek szükségességére már Horváth Boldizsár igazságügyminiszter is rámutatott,¹³⁷ végül pedig 1869. július 15-én megtörtént az 1869. évi 4. törvénycikk kihirdetése is,¹³⁸ amivel bővebben 6.4-es alfejezet foglalkozik.

2.6. Részösszegzés

A történeti alkotmány hivatkozott dokumentumai alapján végigkövethető a főhatalom megosztása, aminek a bírói hatalom is a része. 1222-ben az első, bírói hatalmat érintő rendelkezés II. András papi bullája volt, ami kimondta, hogy egyházi ügyet világi bíró nem ítélni. Ezt követte ugyanebben az évben az Aranybulla, ami a *nobiles* réteg szabadságjogait tartalmazta, érintette azok jogállását, közjogi rendelkezései pedig lehetővé tették, hogy minden előkelő elmeihessen a fehérvári törvényt napokra, illetve panasznapra, ahol a király, vagy helyette nádora hallgatta meg a panaszos ügyeket. A *nobiles* számára különös jelentősége volt annak, hogy a nádor saját joghatóságánál fogva ne ítélnesse fő- és jószágvesztésre őket (8. artikulus), tehát annak, hogy ilyen ítéletet csak a király, a királyi kúriában folyó perben hozhasson velük szemben, azaz a király jelenlétén lehessen a legsúlyosabb ügyekben elmarasztalni a *nobilis* jogállásukat. Végül az Aranybulla záradékában rögzített jog, miszerint, ha a király rendelkezéseit nem tartaná be, a *nobiles* megtagadhatja az engedelmességet, azt jelezi, hogy a királyi hatalomgyakorlás jogszerűtlen megnyilvánulásával szemben, miként a főpapok és a többi jobbágyurak (bárók), éppen úgy felléphetek a *nobilis* elem tagjai is. E jog révén egy sorba kerültek a főpapokkal, bárókkal: már nemcsak arra volt joguk, hogy ügyeiket a királyi udvarba vigyék, hanem arra is, hogy az egyházi és világi méltóságviselők módján tiltakozzanak. A záradék ugyan csak az ellenszegülés lehetőségét biztosította, de a jog gyakorlásnak módját, eszközeit nem tisztázta, mégis a király ezzel elismerte, hogy az általa megállapított jogok betartására maga is köteles a főpapokkal, bárókkal és *nobilis* jogállásúakkal szemben. Az Aranybullában a királyi szerviensek javára is elismerést nyert személyük és vagyonuk szabadsága, illetve védelme, valamint a szabad tulajdonosoknak az a joga, amivel a hatalmasok rendelkeztek. E jogok vagy szabadságok a *nobilis* jogállásúak előbb érintett jogaival az Aranybulla 1351. évi megerősítésével összeolvadva nemesi jogokká, szabadságokká forrtak egybe, ideértve természetesen immár az ellenszegülés jogát, ami a 15. századra már *jus resistendi*-vé vált, és mint ilyen, noha ezzel a rendek soha nem éltek, a királyi hatalom korlátozásának eszközévé vált arra az esetre, ha a nemesi szabadságokat a király semmibe venné, avagy megsértené.

A hatalommegosztás következő lépcsője 1267-ben volt, amikor IV. Béla és István ifjabb király közös dekrétumot adott ki, amit a tanács is megerősített a beleegyezésével, így dekrétum az utóbbi akaratát is tükrözte, ugyanakkor természetesen a dekrétum forrásának még mindig kizárólag a királyi akarat számított. 1290-ben az egyház hatására a királyi tanács tovább bővült, a nemesek is helyet kaptak a bárók mellett, aminek következtében a királyi tanács hatalma

¹³⁵ MÁTHÉ 2021, 64. p.

¹³⁶ TÓTH-PÉTER VERONIKA: *Az 1867-ig vezető út: koronázás és kiegyezés Esztergom vármegyében*. ArchívNet 2017. 4. sz. (ArchívNet: Magyar Nemzeti Levéltár: XX. századi történeti források) <http://www.archivnet.hu/az-1867-ig-vezeto-ut-koronazas-es-kiegyezes-esztergom-varmegyeben> (Letöltve: 2018. 06. 25.); A törvénykezést kezdetben némileg akadályozta az úgynevezett uralkodói biztosítékok elfogadása, de ezt követően tovább folytatódhatott a munka.

¹³⁷ BÓDINÉ BELIZNAI KINGA: *Hivatás és függetlenség*. Gondolat Kiadó, Budapest 2020. 14. p.

¹³⁸ MÁTHÉ GÁBOR: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867-1875*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1982. 50. p.

tovább növekedett, a 14. századra tényleges hatalmi tényezővé vált. Sőt, már 1287-ben is, IV. Lászlót mellőzve kormányozták az országot a bárók és a főpapok.

Az Aranybulla mellett Werbőczy István Szent Korona-tana volt a másik dokumentum, ami a király és a nemesség közti hatalommegosztásról rendelkezett és végső soron az általuk tartalmazott nemesi jogok, valamint a hatalommegosztás leírásával a király és a rendek között, együttesen képezték a *Pragmatica Sanctio*, az 1790-es törvénycikkek, az 1848-as áprilisi törvények és végül pedig a kiegyezés közjogi alapjait. A Szent Korona-tan egyik elemének, a koronaeszmeének a 14. század eleji kialakulásával elkezdődött a folyamat, ami végső soron a király személyének és a Szent Koronának a különválását eredményezte. I. Károly oklevelei alapján az alattvalói hűséget és az ítélezések folyamán az eskütételt már nem csupán a király személyének követelték meg, hanem külön, magának a Szent Koronának a részére is, vagyis a főhatalom megosztott a király és a Szent Korona között, e főhatalom egyik legnyilvánvalóbb és talán elsőként elkülönülő eleme a bírói hatalom, amely hatalmat a király tetszése szerint delegált bírúira is átruházhatta. A koronaeszme kapcsán I. Károly többször kiemelte, hogy ő választás, elismerés útján lett király, amiből majd a Szent Korona-tan egyik elemét is levezette Werbőczy: a nemes tesz királlyá, a király tesz nemessé – a Rákos mezején kimondott nemzeti királyválasztói jog deklarálásával ez még tovább erősödött.

Az Aranybulla az 1351-es megerősítésének és kiegészítésének köszönhetően a nemesi jogok hordozójává és effektíven a történeti alkotmány részévé vált, a dokumentum alapul szolgált a Hármaskönyvben deklarált négy nemesi alapjognak (nemest peres eljárásban lehet csak elmarasztalni, egyedül a törvényesen megkoronázott király hatalma alatt áll, birtokait szabadon és adómentesen élvezheti, aminek fejében az ország katonai védelmére köteles, valamint a nemes társaival együtt élhet az ellenállás jogával, ha a király megsérti a nemesi szabadságokat), végső soron hozzájárult, hogy Werbőczy bizonyíthassa, az országban egy egységes, azonos jogokkal rendelkező nemesség létét.

I. Zsigmond uralkodása alatt a királyi tanács már *regnum*ként, a rendek pedig az ország testeként tekintettek saját magukra. Hatalmukat a Szent Koronából eredeztették, és az adományozást kivéve éltek is vele. A vegyesházi királyok idején a nemesség hatalma odáig erősödött, hogy a Rákosi végzéssel létrejött a nemzeti királyválasztás, ami később a Szent Korona-tan egyik alaptételéül szolgált. A 16. század elejétől Szent Korona-tanból következett, hogy az országban jogilag csak egyféle nemesség létezik, akik azonos szokás, valamint eljárásjog szerint élnek, illetve az organikus államfelfogás révén – már nemcsak a tanács, hanem – mindannyian a Szent Korona tagjai. A nemesség a korona által államalkotó tényezővé lépett elő, ebből következően a peres felek iránta is hűséggel tartoztak, illetve a nemesség összessége, mint a Szent Korona tagjai ellen, végső soron az ország ellen is vétett az, aki hűtlenséget követett el. A rendek tehát a főhatalmat, azaz a bírói hatalmat is már a királlyal együtt – sőt, akár nélküle is, mint ahogy az a siklósi fogság alatt történt – gyakorolták, hiszen a bírói hatalom eredője immár a Szent Korona volt, nem pedig az éppen regnáló uralkodó. A Szent Korona-tan tehát deklarált egyfajta gyakorlati, rendi hatalommegosztást a király és a nemesség között, ami a törvényhozói hatalom megosztása révén a bírói hatalommal kapcsolatos jogforrások alkotására is kiterjedt.

A török hódoltság, illetve a Habsburg uralom idején a Szent Korona-tan elveszítette jelentőségét a nemzeti királyválasztással együtt, bár még I. József koronázásakor – ha csak jelképesen is – a hatalomátruházás az országgyűlés hozzájárulásával történt. 1723-ban a *Pragmatica Sanctio* deklarált a rendi jogok, kiváltságok tiszteletben tartását, így az 1790. évi 10. és 12. törvénycikkeken, illetve később ugyancsak a *Pragmatica Sanctio*-n alapuló kiegyezés

született 1867-ben, aminek köszönhetően pedig elkövetkezett az 1869. évi 4. törvénycikk, ami kimondta a bírói függetlenség elvét. Ezt megelőzően az 1848. évi 3. törvénycikk a bíróságok önállóságát, a 29. törvénycikk a bírók elmozdíthatatlanságát deklarálta, igaz, pusztán elvi síkon, hiszen gyakorlati alkalmazásukra már nem jutott idő.

Tehát az 1222-es Aranybulla szerviensi és nemesi személyes jogokat és egy egyetemes jogot, kvázi rendi hatalomgyakorlást fogalmazott meg, ami az 1351-es megerősítéstől kezdődően tekinthető a történeti alkotmány tényleges részének, a 16. század elején a Szent Korona-tan pedig közjogi szempontból hangsúlyozta a nemesség szerepét és ténylegesen is deklarálta a hatalommegosztást a király és a rendek között, ezért e két dokumentum együtt szolgál a rendi jogok kollektívájaként és fejezi ki a király valamint a rendek közötti viszonyt, végső soron a hatalommegosztást, amik a Hármaskönyvből, a Quadripartitumból¹³⁹ és a későbbi, említett történeti alkotmány részeként értelmezett dokumentumokból is visszaköszönnek, ezért szükséges a hatalommegosztást, így a bírói hatalom megosztását és végül majd függetlenedését is a történeti alkotmány fényében tárgyalni.

¹³⁹ Quadripartitum eredeti szövegének I. 2. címe. Ld.: DEGRÉ 1980. 368. p.

3. A KIRÁLY BÍRÓI HATALMA, BÍRÓI HATALOM GYAKORLÁSA AZ ÁRPÁD-KORTÓL 1526-IG

3.1. A király személyes eljárása

„A jogvédelem a király feladata, ő a jogrend őre, ő az igazságszolgáltatás kútfeje” – ahogy azt TIMON ÁKOS is megállapította Szent István II. dekrétumának 43. artikulusa alapján. A király e hatalmát vagy személyesen, vagy kinevezett, delegált bírái által gyakorolta.¹⁴⁰ Ugyanakkor Szent István országsszervező tevékenysége előtt még az egyes nemzetségeken belüli jogvitákban minden bizonnyal a nemzetségfő hozta meg a döntést. E szokás még I. István alatt is valamelyest fennmaradt, viszont Szent László már tiltotta tevékenységüket.¹⁴¹ A király mint legfőbb bíró,¹⁴² e hatalmát mindig tartózkodási helyén gyakorolta, ami kezdetben a vándorló udvart, később állandósuló helyszíneket jelentett.¹⁴³ A peres eljárások először kizárólag szóban folytak, s csak III. Béla korától beszélhetünk írásbeliségről.¹⁴⁴ Ottó freisingi püspök 1147-es feljegyzései bizonyoságul szolgálnak, hogy a magyar király ráadásul akkor ítélezett, amikor kedve tartotta: „*a fejedelemtől nem sürgethetnek semmilyen ítéletet a hozzá felérők, a megpereltnek kimentésére engedélyt nem adnak, hanem mindenben egyedül csak a fejedelem akarata érvényesül*”.¹⁴⁵ A magyar király elé tehát azért vitték az előkelők az ügyeiket, mert királyi méltóságánál fogva a legmagasabb bírói fórumnak az számított, ahol saját maga ítélezett, ez pedig egyben az ítélet erejét és végrehajtását is garantálta. Az ügyek sokasodásával pedig a királyi kúria fórumrendszerének kialakulása következett be.

A király bírói hatalmát főként a 12. századtól bevett szokássá váló fehérvári törvényt napokon gyakorolta, aminek ránk maradt első emlékét II. Gézának az 1151 táján adott levele őrizte meg, amivel Rafael pannonhalmi apátnak adományozott egy udvarnokok által visszakövetelt földet, majd pedig amiről III. Bélának az az 1185-ben adott levele számolt be, amivel megerősítette a zágrábi kanonokok két birtokát.¹⁴⁶ A törvényt nap megtartását az 1222-i évi Aranybulla ténylegesen is kötelezővé tette, méghozzá a Szent Király ünnepéhez kötve: „*Hogy évenként a szent király ünnepén, hacsak nem akadályoz meg bennünket váratlan nehéz ügy vagy betegség, Fehérváron tartozunk ünnepelni. És ha mi nem tudnánk jelen lenni, a nádor kétségtelenül ott lesz helyettünk, hogy a mi nevünkben az ügyeket meghallgassa. És az összes szerviensek, akik [ha] akarnak, oda szabadon eljöhetnek*.”¹⁴⁷ Ez ekkortól olyan évenkénti ünnepélyes panasznapra vált, amire bárki eljöhett. A fehérvári gyülekezet ténylegesen is ünnepnapnak számított, amin megjelent a király, annak famíliája, a szerviensek, valamint világi és egyház főméltóságok is. A törvényt napon a nádor kötelezően helyettesítette a királyt annak akadályoztatása esetén. 1267-ben esztergomi gyűlést is emlegetnek, vagyis nemcsak fehérváron

¹⁴⁰ TIMON 1918, 101. p.

¹⁴¹ DEGRÉ 2009, 112. p.; VÁCZY PÉTER: *A magyar igazságszolgáltatás szervezete a XI-XII. században*. Ludvig-Janovits Nyomda, Miskolc 1930. 4-5. p.

¹⁴² TIMON 1904, 172. p.

¹⁴³ BÓNIS GYÖRGY: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971. 46., 137. p.; TIMON 1918, 188-189. p.

¹⁴⁴ TIMON 1918, 170. p.

¹⁴⁵ BÉLI GÁBOR: *A római szentszék befolyása az Árpád-kori jogalkotására (Megjegyzések a korai dekrétumokhoz)*. In: (Béli Gábor, Kis Kelemen Bence, Mohay Ágoston, Szalayné Sándor Erzsébet szerk.): *Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Studia Europaea, Pécs 2018. 176. p.

¹⁴⁶ BÉLI GÁBOR: *Organe der Machtausübung*. In: (Máthé Gábor szerk.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest 2017. 111. p., Béli Gábor: *A középkori magyar jog forrásai Bónis György munkásságában*. In: (Balogh Elemér, Homoki-Nagy Mária szerk.): *Tripartitum trium professorum. Három szegedi jogtörténész. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvére)* Iurisperitus Kiadó, Szeged 2017. 127. p.

¹⁴⁷ II. András első dekrétuma (Aranybulla). 1. A székesfehérvári törvényt napokról. Ld.: MEZEY 2000, 94. p.

tartottak országos gyűlést, sőt, koronázáskor is volt példa ítélkezésre.¹⁴⁸ 1267-ben Esztergomban, királyi engedéllyel, valamikor nyár végén, ősz elején összegyűlt nemesek, valamint királyi szolgák gyűlésük alkalmával tíz pontba szedték szabadságaikat, illetve kéréseiket, amiket utóbb a királyok, IV. Béla és István ifjabb király, valamint Béla herceg elé terjesztettek. Petíciójukban Szent István ünnepén szokásos bíraskodást azzal kívánták megreformálni, hogy a panaszok orvoslásába a király vonjon be a fehérvári gyűlés alkalmával megyénként két-három nemest.¹⁴⁹

Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a 13. századi gyűlések és a későbbi rendi országgyűlés nem azonosíthatóak, közös vonásuk mindösszesen annyi, hogy alapvetően egy alkalmi, többnyire a király által összehívott gyűlésről beszélhetünk. A 13. század második felében előfordult, hogy a király országszerte bíraskodás és más ügyek intézése végett közgyűléseket hívott össze, amin egyháziak, bárók, nemesek és más jogállásúak is megjelenhettek,¹⁵⁰ de a királyi udvar székhelye ekkor Buda volt, így az uralkodó is itt intézte a személyes hatáskörébe tartozó ügyek többségét.¹⁵¹ Mégis a 13. században a több megye számára összehívott, Fehérváron kívül másutt működő általános gyűléseken, amiket a király hirdetett, bizonyosra lehet venni, hogy a király ítélkezett is. A legtöbbet az 1286. június vége és július eleje közt Rákoson tartott gyűlés ügyeiről lehet tudni. IV. László e gyűlés alkalmával adta vissza négy padányi nemesnek és rokonaiknak Padány nevű földjüket, amit Salamon fia Péter tartott elfoglalva. A négy padányi nemes: Hidvégi András ispán, azután egy másik levél szerint Csák nembeli Csák, Rénáld és Kemény, akiknek disznaik után vámmmentességet, továbbá szabad legeltetést adott.¹⁵² Ezek mellett a király hozzájárulását adta ahhoz, hogy Kőszegi Henrik fiainak famulusai és familiárisai által elkövetett károk és jogsértések ügyében egy év múlva ítélkezzen, meghagyva azt is, hogy ha ezek az idő alatt ismét deliktumokat valósítanak meg, személyesen fogja őket ítélni: „*ha valami okból [...] új károkat okoznak vagy új jogsértéseket követnek el valakivel szemben, mi magunk vizsgálódunk és nem más bíránk az efféle ezek ellen újólaj emelt panaszokban*”.¹⁵³

Megesett, hogy a király kivételes joghatóság alá rendelt egy világi személyt, azaz kizárólag ő, személyesen bíraskodhatott felette és népei felett is, tette mindezt különös kegyből (*gratia specialis*) 1289. augusztus 27-én: „*László [...] Magyarország királya híveinek [- -] a szatmári ispánnak és az összes bírónak, akiket illet, és a jelen levelet majd megtekintik, üdvöt és kegyet. Mivel Mihály fiainak, Istvánnak és Pálnak azt a különös királyi kegyet rendeltük adni szolgálataikért és hűségekért, hogy ők és a hozzájuk tartozó emberek a szatmári ispán, nemkülönben más bírók hatalma, joghatósága és bíraskodása alól teljes mentességet bírnak, akartuk és hűségeteknek meghagyva megparancsoltuk, hogy Mihály előbb mondott fiait közületek senki ne merje, vagy merészelve ítélni, hanem ha valakiknek ellenük keresete volna, előtűnk keressék a jog rendjének szem előtt tartásával, és mi ezek felől teljes igazságot*

¹⁴⁸ DEGRÉ 2009, 112-113. p.

¹⁴⁹ SZÜCS 1984, 342-343. p.; MEZEY BARNA (szerk.): *A magyar országgyűlés történetének képeskönyve*. Osiris Kiadó, Budapest 1999. 8. p.

¹⁵⁰ BÉLI 2017E, 112-113. p.

¹⁵¹ BÓNIS 1971, 46. p.

¹⁵² CD V/3. 407. (Az oklevél helyes dátuma: ÁKOKJ II. 2-3. 3405. sz., 368. SZENTPÉTERY IMRE, BORSA IVÁN (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* I. 1001-1270, II. (1255) 1270-1301: 1. füzet 1255-1272, 2-3. füzet 1272-1290, 4. füzet 1290-1301. Budapest 1923, 1943, 1961, 1987.), HO VI. 351. (Az oklevél helyes dátuma: ÁKOKJ II. 2-3. 3408. sz., 369.), HO IV. 53. (Az oklevél helyes dátuma: ÁKOKJ II. 2-3. 3412. sz., 370.) IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – PÁUR IVÁN – ET. AL. (szerk.): *Hazai okmánytár I-VIII*. Győr 1865-1873, Budapest 1876-1891.

¹⁵³ ÁKOKJ II. 2-3. 3411. sz., 369.

teszünk”.¹⁵⁴ Ez a kivételezett joghatóság alá rendelés, mivel az oklevélben a király „*coram nobis*”, tehát „előttünk keressék az igazságot” kitéllel élt, ami ténylegesen a király személye előtt folyó bíraskodást jelent, míg ezzel szemben az „*in praesentia regia*” a király jelenlétén folyó bíraskodás a király udvarában, a király, illetve a nevében eljáró országbíró, majd III. András uralkodása idején az alországbíró ítélezését egyaránt feltételezi, a királyi különös jelenlét (*specialis praesentia regia*) előképének fogható fel.

A király (bírói) hatalmánál fogva valamely felek ügyében minden bírót eltilthatott az ítélezéstől, illetve bizonyos bűncselekményt megvalósítókat (különös okból) mentesíthetett minden bíró eljárása alól és egyúttal a megvalósult, vagy a későbbiekben megvalósított bűncselekmény miatt büntetlenséget biztosíthatott a mentesítetteknek, azaz, annak ellenére, hogy tényállás-szerűen bűncselekményt követettek el a király kegyét korábban elnyertek, azt rájuk nézve nem büntethető magatartásnak nyilváníthatta. 1280. április 4-én IV. László két hardi nemest mentesített megtiltva az ország valamennyi bírójának, hogy velük szemben ne merjenek ítélni („*Ladislaus [...] suis universis iudicibus in regno suo constitutis non praesumatis iudicare*”) a tördemici királyi márcadóok (*populi marcidatores*) földje iránt, mert a Tördemic földet elcserélte Hardi Antal és Fildrik Bolar nevű földjével.¹⁵⁵ Másik eset, mikor a király 1289. szeptember 13-án kelt levelében az ország valamennyi bírójának megtiltotta, hogy az ellene lázadó Csák nembeli Simon fia Péter és Gyula fia Mojs megölése, valamint András elfogása és javaik elvitele miatt Ubul fia Mihály ispánt és három fiát elítéljék, és feloldozta őket ezek jogkövetkezménye alól.¹⁵⁶ III. András 1297. december 8-án arra utasított minden bírót, kiváltképpen az alországbírot, hogy András ispán fiait, Andrást, Ivánkát és Miklóst, akik servienseikkel Máté nádornak károkat okoztak, ne merjék ítélni, mert ezeket parancsára tették, és e megvalósított büntettek alól mentesítette őket.¹⁵⁷ Ugyancsak mentesítette 1300. október 1-jén a király Barla és Irizlő esztergomi várnagyokat minden általuk elkövetett gyilkosság, pusztítás, károkozás, ingók elvétele felől, amit Csák nembeli Péter fia Máté és Csák, továbbá Márk fia István sérelmére parancsára követtek el, azzal, hogy ha volnának panaszosok, azokat a király elé utasítsák.¹⁵⁸ Ilyen mentességeket I. Károly is kiadott, egyebek mellett 1322. április 7-én Imre fia (Kanizsai) Lőrinc zalai ispánnak, minden, a javára tett szolgálat során elkövetett jogsértésre vonatkozóan.¹⁵⁹ E mentességek formulája úgy állandósult a következő években, hogy a felszólítás „*országá minden bírójának, tudniillik a nádornak, udvara bírójának, megyésispánoknak minden megye szolgabíróinak és minden más most és a maga idejében állított igazságtevőknek*” szöveg, mint 1327. május 15-én, amivel Dénes fia Istvánt mentesítette minden, a király érdekében eljárva elkövetett és elkövetendő erőszaktetelek jogkövetkezményei alól, kivéve mégis az emberölést és a birtokfoglalást, mely kedvezményt utóbb, 1338. június 18-án megismételt, de már csak Trencsén várának elfoglalásig (1321. augusztus 8.) megvalósult cselekményekre nézve.¹⁶⁰ 1329-ben ugyanilyen kedvezményben részesült Zalaszegi Pál mester, 1335-ben Miklós zalai főispán pedig az atyja által elkövetett gatzettekre tekintettel.¹⁶¹

A király bírói hatalma mégsem volt mindig korlátlan. Már Szent István király is arra

¹⁵⁴ ÁÚO IX. 563. (Az oklevél helyes dátuma: ÁKOKJ II. 2-3. 3528. sz., 404.)

¹⁵⁵ CD V/3. 20.

¹⁵⁶ ÁÚO IX. 556.

¹⁵⁷ CD VI/2. 82.

¹⁵⁸ HO VI. 462.

¹⁵⁹ NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ – NAGY GYULA (szerk.): *Zala vármegye története. Oklevéltár I-II.* Budapest 1886, 1890. ZO I. 157.

¹⁶⁰ VARIJÚ ELEMÉR (szerk.): *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez, I-II.* Budapest 1908. BÁNFFY I. 58., 101.

¹⁶¹ HO II. 62., ZO I. 307.

figyelmeztetett Imre hercegnek címzett intelmeiben, hogy a király a főpapok ügyeibe ne avatkozzék bele, ha az mégis vétkezik, négyszer figyelmeztesse és csak azt követően vonja felelősségre.¹⁶² Sőt, Szent István első törvényének 2. cikke egyházi ügyekben az egyháziak bíraskodási primátusát fejezi ki,¹⁶³ 1222-ben II. András pedig az Aranybullát megelőzően kiadta a már említett papi bullát is, amelyben elismerte az egyház joghatóságát minden egyházat érintő ügyben (kivéve, ha egyházi világi embert perelt, ebben az esetben világi bíró elé tartozott a per):¹⁶⁴ „[...] akarjuk és elhatároztuk, hogy az egyháziak közül senki se tartozzék felelni a világiak egyikének sem világi személy előtt, ha tudniillik világi bíróság előtt világi személy támadja meg őket. Mindenesetre, mint az ésszerűség rendje megköveteli, hogyha világi akar rábizonyítani valamit egyházra, az egyház kiküldött főpapjai, érsekek, püspökök, prépostok, főesperesek vagy dékánok [rendfőnökök], avagy bármely más egyházi bíró előtt adja elő ügyének sorát.”¹⁶⁵ 1233. augusztus 20-án II. András rákényszerült, hogy korlátozza az egyháziak feletti ítélkezési jogköreit. Ennek előzményeként tekinthetünk Kálmán I. dekrétumának bizonyos rendelkezéseire, amik szerint a király bevezette a zsinati bíraskodást, azaz bevonta a megyéspüspököket a királyi bíraskodásba, valamint elrendelte, hogy „világi bíró ne merje pecsétjét egyházi személyre küldeni”.¹⁶⁶ Itt kell megemlíteni az 1231. évi dekrétum 9. artikulusát is, ami a királyi udvaron kívül ítélkező nádort tiltotta el az egyházi személyek feletti, valamint házassági és házassági vagyonyjogot érintő, egyházi hatáskörbe tartozó ügyekben történő ítélkezéstől.¹⁶⁷ 1233-ban ennél már többről volt szó: II. András minden egyházi ügyre kiterjedően elismerte annak bíraskodási szabadságát, kivéve az ingatlantulajdont érintő perekben. Tette mindezt pápai nyomásra.¹⁶⁸ Innentől kezdve az egyház nem pusztán csak a kormányzatra, az uralkodóra gyakorolt befolyást, hanem politikai tényezővé vált.

Ennek alapján a király minden ügyben bíraskodhatott, és minden peres ügyet személyes bíraskodása alá vonhatott, azokat kivéve, amiket az egyház joghatóságába tartozónak ismert el, vagy rendelt. A király személyes bíraskodása alkalmával az udvarában jelenlévők közül belátása szerint vont be ispánokat, majd királyi méltóságviselőket, bárókat, vagy más világi és egyházi előkelőket. Olykor ezeket a bírótársakat az ítéletet vagy perbeli egyezséget tartalmazó oklevelek néven is nevezték, mint az, amit Csanád nembeli Pongrác fiai, László és Tamás valamint Geregye nembeli Écs fia Pál közt támadt birtokhatárok és vámhely miatt indult perben adtak ki 1256. március 29-én Aranyosban. Ebben az egyezséggel záruló ügyben a királynak három bírótársa volt, Pok nembeli Móric királyi tárnokmester, Rátót nembeli Lóránd nádor és Gutkeled István egész Szlavónia bánja.¹⁶⁹

Egy későbbi, ugyancsak a király személyes bíraskodását alátámasztó 1269-es oklevélből szintén az látható, hogy a király előkelő bírótársakat vett maga mellé egy adott ügy eldöntésére: IV. Béla a szomszédjogra hivatkozva követeléssel fellépő Henrik bánt, Henrik fia Jakab ispánt, Amadé fia Lothárdot és Bökény fia Bökényt utasította el, és a Péter fia Miklós által eladott Bős szolgagyőri és Árpáduska nevű pozsonyi várföldeket a vevő Dénes ispán fiának Hedrik honti

¹⁶² Szent István intelmei Imre herceghez, III. A főpapoknak kijáró tiszteletről. Ld.: MEZEY 2000, 88. p.

¹⁶³ LÁSZLÓ BALÁZS: *A királyi jog a Szent István korabeli jogforrásokban*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Publicationes Doctorandorum Juridicorum*. Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged 2020. 117. p.

¹⁶⁴ PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Második kötet*. Atheneum Irod. és Nyomdai R. Társulat, Budapest 1899. 99. p.

¹⁶⁵ II. András megállapítja az egyháziak igazságszolgáltatási és adózási kiváltságait. II. András úgynevezett papi bullája. Ld.: MEZEY 2000, 93. p.

¹⁶⁶ BÉLI 2018B, 178., 183. p.

¹⁶⁷ BÉLI 2018B, 184. p.; Ezt egyébként már az 1222-es papi bulla általában is kimondta (2.1-es alfejezet).

¹⁶⁸ BÉLI 2018B, 184-185. p.

¹⁶⁹ ÁÚO VII. 458. Wenzel Gusztáv (szerk.): *Árpád-kori új okmánytár I-XII*. Pest, Budapest 1860-1874.

ispánnak hagyta meg: „Mivel ugyanezek felperesek voltak, és az általuk megjelölt határnapra nem jöttek el, és nem küldtek, mint tartoztak, őket báróinkkal, Móric tárnokaink mesterével, Lőrinc nádor somogyi ispánnal, Lőrinc asztalnokaink mestere, soproni ispánnal, Csák bán nyitrai ispánnal, kegyeltjeinkkel és híveinkkel ítélettel hallgatásban marasztalódní rendeltük keresetük felől, amijük volt, a mondott földek iránt [...]”.¹⁷⁰

IV. Béla és István ifjabb király uralkodása alatt egy különös jogintézményre is fel kell hívni a figyelmet: egy törvényszékre, a *generale iudicium*-ra, ami 1264 és 1266 között működött. A király és az ifjabb király 1266-os Nyulak szigeti békepontokban foglalt megállapodásából arra lehet következtetni, hogy két külön hatalmi felségterület jött létre, de az ország és a királyi egységes főhatalom megőrzése érdekében a kor „jogásza” úgy tekintették, hogy a király országgal (*regnum*), az ifjabb király pedig kormányzattal (*regimen*) rendelkezett. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy István célja nem a területi, hanem a főhatalom megosztása volt. A két uralkodó között kialakult rendkívüli hatalmi helyzettel, tehát a hatalommegosztással együtt járt a saját jogon történő bírászkodás, ami létjogosultságot adott e különös bíróság létrehozásának. Az első közös bíróság okleveles emlékek alapján a Margit-szigeten működött a két uralkodó elnöklete alatt és az általuk delegált három-három magas rangú bíróból tevődött össze. Az 1266-ban már ténylegesen is *generale iudicium*-nak nevezett szerv az írásos emlékek szerint 1266. november 1-ig működött. E különös törvényszék azon ügyeket volt hivatott tárgyalni, amikben a király hatalma alá tartozók az ifjabb király hatalma alatt állókat perelték, vagy éppen fordítva.¹⁷¹ Ezeknek a bíróságoknak a működésével kapcsolatban történt meg először az is, hogy előre meghatározták a törvényszékek tartásának alkalmait három ünnepnap megadásával. A későbbiekben a személyesen eljáró király által hozott ítéletekről kiadott oklevelekben viszont már többnyire csak azt jegyezték meg, hogy a király báróival együtt ítélezett és nem részletezték a különös fórum működését.¹⁷² Mindez viszont azt jelenti, hogy a késő Árpád-korra már nemcsak a király személyes eljárása, valamint a nádor és az országbíró delegált ítélezése követhető nyomon, hanem – hacsak rövid ideig is – egy törvényszék is megkezdte működését.

3.1.1. Akik mentesültek a király személyes eljárása alól: egyháziak és hospes-közösségek

A király személyes bírászkodásában az egyház két vonatkozásban jelenik meg: egyfelől, mint egyházi bírótársak, másfelől, mint különleges joghelyzetűek, mivel a király tiszteletben tartotta az egyháziak bírászkodási szabadságát és legfeljebb a kiváltságos egyház népei felett őrizte meg bírói hatalmát. A 13. század elejétől ismertek egyre nagyobb számban azok a király által adott kedvezmények, melyekkel más előnyök biztosítása mellett egyházak bírászkodási szabadsága nyert megállapítást. Ilyen kiváltságot kapott 1211-ben II. Andrástól a topuszkoói apátság: „*Senki bán vagy ispán, vagy más, [...] hatalmunkkal állított bíró e monostor népei felett ne ítéljen, vagy ennek tartozékaira joghatóságát ne merje kiterjeszteni [...] azon a bírón kívül, akit az apát kérésére emez apátság számára a király küldött bíróként állít*”.¹⁷³ Vagyis felettük kizárólag a király vagy küldött (delegált) bírója ítélethetett.

Voltak olyan nagy egyházak, amelyek ennél is szélesebb körű joghatóságot nyertek alávetettjeik felett a király kegyéből, mint például az egri egyház 1261. szeptember 9-én IV. Bélától a szomszédok, főurak, nemesek, várjobbágyok jelentése, továbbá az esztergomi, a váci és a budai káptalan jelentése alapján összeírt birtokain. IV. Béla oklevélét 1271-ben, fia, V. István Lampert egri püspök kérésére írta át saját oklevelébe, és megismételte abban a

¹⁷⁰ ÁÚO VIII. 225.

¹⁷¹ BÉLI GÁBOR: *Egy különös törvényszék, a generale iudicium működése 1264 és 1266 között*. Jogtörténeti Szemle 2013. 1. sz. 3-4., 6. p.

¹⁷² BÉLI 2013, 6-8. p.

¹⁷³ ÁÚO XI. 108.

bíráskodásra vonatkozó rendelkezéseket is: „[...] *senki a bárók közül, tudniillik sem a nádor, a király úr udvarának bírója, a tárnokmester, az erdélyi vajda, egész Szlavónia bánja és bármely más méltósággal kitüntetett se vehessen szállást az előbb mondott egri egyház birtokaiban, se a bárók valamelyike számára akármelyik megyében lévő birtokaikból a püspök és a káptalan ne tartozzék élelmezést nyújtani vagy adni, és semmiképpen se merészljének senkit ítélni és marasztalni az egri egyház valamennyi polgárai, vendégei, lakói és parasztjai közül földjeikből, hanem a püspök és a káptalan tisztjei ítéljenek egészen minden ügyet és azok nemeit, úgy a vérontásit, mint a lopásit minden mással együtt*”.¹⁷⁴ Aztán, még ebben az évben, Lampert püspök kérésére a Hajóhalmon és Hevesen nemesekkel tartott gyűlése alkalmával újból megerősítette az egri püspök és káptalan szabadságait V. István, köztük a bíráskodásra vonatkozó rendszabályokat: „*Eger városukat és a polgáraikat, falvaikat és falusiakat, birtokaikat és minden egyes telkesüket, kondicionáriusaikat és bérlőiket, nemeseiket, bármely megyében lakjanak, bírók, bárók, nádorok közül senki vagy mások bármi néven nevezzék, ne ítéljék őket, hanem csak az egri püspök és ennek káptalana vagy a püspök által küldött helyettes vagy ispán, és adja meg ki-ki keresőnek jogát bármely ügyben a jog rendjének szem előtt tartásával, aki ha megtagadná a teljes igazság megadását, ezt a püspököt és ne mást idézzék a király jelenlétére, hogy hanyagsága felől és az igazság ki nem szolgáltatásának okáról választ adjon*”.¹⁷⁵ Ezekben az esetekben már saját bíráskodása alól is mentesítette a király az említett népeket és az egri püspök és káptalanjának kizárólagos bíráskodási szabadságát kötötte ki.

IV. Bélának az 1261. szeptember 9-i levelére visszatérve érdemes megjegyezni, hogy ennek mintájára állapította meg a király az esztergomi egyháznak is a bíráskodási jogát népei felett 1262. október 28-án: „[...] *udvarunk bírói vagy országunk nádorai közül senki, se semmiféle ispánok vagy bírók, bármi néven nevezzék, ne ítélhessék vagy merészljék ítélni az esztergomi egyház összes népeit, kondicionáriusait és nemeseit, hanem ennek az esztergomi egyháznak a bírái, tudniillik nádora vagy udvarának bírója, vagy földjeinek az érsek által küldött ispánjai ítéljenek minden ügyben és az ügyek nemeiben*”.¹⁷⁶ A kiváltságlevél 8. pontja arra a rendkívüli estre is kitért, ha netán más bíró ítélné az esztergomi egyház nemeseinek súlyos bűnügyében: „*Továbbá, ha az esztergomi egyház nemeseit, ha véletlenül megesne, hogy lopásban vagy rablásban az ország nádora vagy udvarunk avagy utódaink udvarának bírója a jog rendjét szem előtt tartva megöletné, az ilyenképpen megöltek birtokai ne az ország nádorára vagy az ország (sic!) udvarának bírójára szálljanak, hanem az Esztergomi egyházra. És ha az esztergomi egyház nádora vagy bírója megtudja, hogy az ország nádoránál vagy az udvarunk országbírójánál (sic!) az ország más igazságtevőinél ugyanazok fogva vannak, ugyanezek ugyanazokat az előbb mondott esztergomi egyház nádorának tartozzanak ítélet végett kiadni halogatás nélkül*”. Ezzel a rendelkezéssel a király a főszabályt szándékozta megerősíteni, hiszen, ha a fogvatartott kiléte tisztázódott, az egyház népeinek kiadását kötelezővé, illetve az egyház által feltétlenül követelhetővé tette. A rendelkezés érdekessége az is, hogy az országbíró, a királyi udvar bíróját különös módon nevezték meg. Először a szokásos *judex curiae nostrae* névet írták le, azután *judex curiae regni* változat következett, végzetül *judex regni curiae nostrae*.

A király az egyháznak adott bíráskodási szabadságokat népei felett a 13. század során többször úgy határozta meg, hogy az érintett egyház joghatóságába tartozó ügyek mellett a más bíró elé tartozókat felsorolta, majd megjelölte azokat, amiket magának kívánt fenntartani. V.

¹⁷⁴ ÁKOKJ II. 1. 2123. sz., 118.

¹⁷⁵ MA 529. ENDLICHER, STEPHANUS LADISLAUS (ed.): *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*. Scheitlin & Zollikofer, Sangalli 1849.

¹⁷⁶ MES I. 473. KNAUZ, FERDINANDUS, BEDEK, LUDOVICUS (ed.): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I-III*. Strigonii 1874, 1882, 1924.

László 1274. május 29-én a szepesi prépost számára például akként határozott királyi elődeinek privilégiumaira hivatkozva, hogy „ugyanezeket a népeket a minden időben állított szepesi ispán jelenléte elé ne állítsák, csak három, tudniillik lopás, tized- és pénzügyekben, és felőlük a szepesi ispán és annak udvarispánja semmi másra ne legyen joghatósága”, más ügyeken pedig „a mi vagy udvarunk albírója vagy a szepesi prépost jelenlétén ítélik a mondott egyház népeit”.¹⁷⁷

Ezeket a megoldásokat az Anjouk is követték, sőt, a hospes-közösségeknek adott szabadságok bíraskodással foglalkozó rendelkezéseiben is többször előfordulnak a joghatósággal felruházott bíró restségére vonatkozó szabályok, mint korábban, továbbá ugyanúgy szerepelnek némely újabb királyi rendszabályban is. A hagyomány folytatásának illusztrálására elég csak a gamszentbenedeki egyház I. Károlytól nyert 1328. március 18-án kelt oklevélét felidézni: „[...] országunk főpapjainak és báróinak tanácsából engedélyeztük, hogy a mondott monostor összes, bárhol lévő népei országunk minden bírása megyésispánja joghatóságától örökre szabadok és mentesek legyenek, azonban minden ügyben, úgy nagyobbakban, mint kisebbekben az apátságban alkalmanként állított apát, vagy azok tisztjeinek ítélete alá legyen kötelesek magukat alávetni. És ha ez az apát, vagy tisztjei a mondott monostor népei vagy valamelyikük részéről késlekedők, restek vagy hanyagok volnának bárkinek az igazság kiszolgáltatásában, ne a mondott népeket, ellenkezőleg ezt az apátot idézzék a király jelenlétére azonnal. Ekképpen néktek, országunk összes bírái és igazságtevőinek, tudniillik nádornak, udvarunk bírójának, megyésispánoknak, bármely megye szolgabírójának, és helyetteseiteknek, most és mindenkor állítottaknak, bármi néven nevezzék, akiknek a jelen levelet bemutatják, e jelen királyi rendelettel kemény szigorú parancsokba adjuk, hogy a mondott apátság vagy apát népeit, vagy valamelyiküket, bármilyen akárhik által ellenük indított ügyben és azok bármelyik nemében ítélni vagy bíróságok elé állítani, hívni semmi módon ne merjétek”.¹⁷⁸

A király nemcsak az egyház, hanem a hospes-közösségek javára is korlátozó rendelkezéseket tett saját bírói hatalmát illetően, vagy éppen a saját bírói joghatóságának kizárólagosságát kötötte ki ügyeiket illetőleg. Kiváltságaik sorát a Zemplén megyei pataki (a Sárospatak melletti Bodrogolaszi) vallon telepések számára Imre király által 1201-ben adott oklevele nyitja, amiben a király megengedte, hogy ezek az Észak-Franciaországból bevándorló hospesek joguk szerint „praepositus”-t, (franciául: „prévôt”), tehát bírót válasszanak: „[...] népük szokásjoga szerint köztük előljáró ítélkezzen, aki ha az ügyek bajossága miatt nem volna elegendő, a nádorispán vagy a király ítéletének vessék alá azokat [...]”.¹⁷⁹ II. Andrástól Karakó, Chrapundorf és Rams vendégei kaptak ezután 1206-ban kiváltságot, mely szerint „semmilyen bíró előtt ne tartozzanak megjelenni” és legyenek mentesek az erdélyi vajda joghatósága alól.¹⁸⁰ 1230-ban a szatmári német vendégek kiváltságának 2. pontjában II. András csak magának, valamint a királyi tárnokmesternek tartott fenn joghatóságot, minden más bírót eltiltva: „kivettük őket is minden bíró joghatósága alól, a bíraskodás hatalmát csak magunknak és mindenkor állított tárnokmesternek [fenntartva ...]”.¹⁸¹

A 14. századra némiképp változott a szabadságlevelek megfogalmazása, azok már kitértek a kisebb és nagyobb ügyek megjelölésére. Ilyen volt Kassa 1342-ben nyert levele is a teljes joghatóságról: „[...] minden, köztük bármi módon felmerült ügyet, úgy a nagyobbakat, mint a kisebbeket bírójuk és esküdtjeik ugyanitt köztük ítélik [...]”. Ugyanebben az évben a király

¹⁷⁷ HO VI. 196.

¹⁷⁸ MES III. 129.

¹⁷⁹ SOLYMOSSI LÁSZLÓ: *Hospes kiváltság 1275-ből*. In (Kredics László szerk.): *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3, Veszprém 1984. 17. p.; MA 339.

¹⁸⁰ MA 403.

¹⁸¹ MA 426.

Lubló városának ugyanezt a kedvezményt adta és abban a levélben részletezte, mi minősül nagyobb ügynek: „[...] vérontási, lopási, hatalmaskodási és gyújtogatási ügyekben a mindenkor állított bíró ítéljen az esküdtekkel együtt.”¹⁸²

1339. február 16-án Szomolnokbánya szintén elnyerte a minden korlátozástól mentes bírói autonómiát, akárcsak a már említett Kassa: „[...] hű szomolnokbányai vendégeink mindazokat és valamennyi nagyobb és kisebb, tudniillik úgy a lopási, rablási és hatalmaskodási és minden más ügyeket, amik határaik és szabadságaik közt e városunk területén támadnak és keletkeznek, midőn bírászkodnak, intézzék és intézhessék, és az ügy súlyának megfelelően a maga illő rendjén és módján büntessék és büntethessék királyi engedélyünkből, amiért néktek nádor, tárnokaink mestere, udvarunk bírója, megyésispánok és országunk minden más igazságszolgáltatói [...] megparancsoljuk, hogy előbb említett hűségű szomolnokbányai vendégeinket az előbb mondott ítélkezések gyakorlása okán [...] soha ne merészeljétek háborgatni és valaha is zaklatni [...]”.¹⁸³ A minden korlátozástól mentes bírói autonómia magában foglalta tehát a pallosjogot (szabad ispánságot) is, azaz a joghatóság területén bárki, a földesúr (vagy város) hatalma alatt nem álló által elkövetett bűncselekmény büntetésére vonatkozó területi joghatóságot, hiszen ezen ügyekbe a levél értelmében még a nádor, a tárnokmester vagy az országbíró sem szólhatott bele.¹⁸⁴

A pallosjog megjelenése a 14. század elején kimutatható. Köcski Sándor országbíró három Vas vármegyei adománybirtokában 1325. december 2-án nyert pallosjogot.¹⁸⁵ Ennek értelmében a földesúr a saját népei és a birtokain elfogott, neki alá nem rendelt gonosztevők felett joghatóságot nyerve, tehát területi joghatósága alapján kínzó eszközöket használhatott és a bűnösökön válogatott kivégző eszközökkel hajthatta végre az ítéletet. A területi ítélkező hatalom biztosítása többször úgy történt a király részéről, hogy egyben kifejezetten eltiltotta a birtok fekvése szerint érintett megyei, illetve minden más törvényszéket attól, hogy kedvezményezett úr joghatóságának sérelmére járjon el. Például 1350-ben I. Lajos híveinek, Rozgonyi János fia Lászlónak és Rozgonyi Péter fia Miklósnak és örökösöknek Csicsó vár tartozékain: „[...] bárhol, határaik és szabásaik között a Csicsó nevű várak tartozékaiban ártó embereket, tudniillik tolvajokat és rablókat és ártások bármi más nemében mutatkozókat [...] felkutathassák, megfoghassák a legsúlyosabb ítélet ítéletére ezek Varannó nevű birtokban ítéletet hozzanak ezek felett a jog rendjének szem előtt tartásával, őket illő büntetéssel sújtva, országunk bármely megyéinek valamely és különösképpen a Zemplén megye megyésispánjai vagy alispánjai és szolgabírói törvényszéke elé ne tartozzanak állítani ezeket, bitót vagy akasztófát a gonosztevő és ártó emberek számára mondott Varannó nevű birtokuk határai közt készíttessenek és szerkesztessenek és készíttethessenek és szerkesztethessenek [...]”.¹⁸⁶

Később már szintén világi személyek, a borsodi ispán familiárisai kapnak pallosjogot, jó példája annak, hogy területi joghatóságot biztosító kedvezmények sorában feltűntek a kedvezményezettek minden birtokára kiterjedők is, mint abban az oklevélben, amit Zsigmond király Pálóci Máté borsodi ispán familiárisának, Vajai Miklós fia Ábrahámnak és négy rokonának adott 1418. február 27-én, Konstanzban: „, [...] ők és örökösök összes, az előbb mondott ország bármely megyéjében tulajdon kezeiken lévő összes birtokaik színén akasztófát

¹⁸² CD IX/1. 50. A köszegiek szabadságlevelében már az emberölés is explicit felmerült. Ld.: BÉLI GÁBOR: *Városi szokásjog az Ars Notaria alapján*. Publikon Kiadó, Pécs 2014. 17-18. p.

¹⁸³ CSÁKY I. 85. Ld.: BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ (szerk.): *Oklevéltár a Csáky család történetéhez I.* Stephaneum Nyomda Rt, Budapest 1919. Ld.: BÉLI 2014, 23. p.

¹⁸⁴ BÉLI 2014, 51. p.

¹⁸⁵ BÉLI 2008, 139. p.

¹⁸⁶ CD IX/1. 768.

*és kínzóeszközök más fajtáit állíthassanak és állítsanak, és az összes tolvajt, rablót, útonállót, gyilkost, gyújtogatót, zsebmetszőt, zártörőt, hamispecsét-vésőt, hamispénzverőt, és egyéb más gonosztevőket, akiket ők vagy örökösök birtokaik határai közt [...] legyen teljhatalmuk és korlátlan hatalmuk elfogni, akasztásokkal, lenyakazásokkal, égetésekkel és kerékbetörésekkel büntetni és ezek érdemétől megkívántan, bármely a törvény igaz útján megkívánt büntetéssel sújtani jelen kegyünknel és különös rendelésünknel fogva”.*¹⁸⁷

SZOIKA KAMILL állítása, miszerint a pallosjog „Magyarország területére valószínűleg a városi jogon keresztül jött be”, nem feltétlenül helytálló az általa felhozott Szebeléb és Gyerk falukra vonatkozóan, méghozzá az esztergomi érseki városok király által rendezett bíraskodási joga alapján.¹⁸⁸ IV. László az 1288. április 18-án kelt oklevelében, miután megállapította, hogy az esztergomi egyház minden jobbágya felett bíraskodik, eltiltva ettől a nádort, az országbírókat és mindenki mást, valóban kimondta, hogy „[...] aki pedig a mondott esztergomi egyház jobbágyainak valamely Szebelében lakóját magán és pénzügyekben akarja keresni, e falu falunagya előtt is, miként országunk más szabad falvaiban is, ha akarja, teljes igazságot nyerjen [...]”, de ez csak azt jelentette, hogy a perlő az érsek vagy a káptalan mellett a falunagyhöz is fordulhatott. Végül a királyi privilégium különös rendelkezésekkel zárult: „[...] országunk bárói közül egyáltalán senki, tudniillik sem nádorispánunk, sem udvarunk bírása, sem tárnokaink mestere, sem senki országunk nemesei közül [...] ne merészeljen e többször mondott Szebeléb faluban szállást venni, hogyha bárki eme engedményünk ellenére menni merészelne, a bűnöst, aki az esztergomi egyháznak okozott kárt, minden tekintetben megbizonyosodván, mert a mondott faluban szállást vett, a mondott falu bírójának és a négy esküdtjének esküjére, úgy mint ha országunk szokásjoga szerint más törvényes bizonyításokban marasztalódna, azonnal büntessék meg. Ugyanezt mondtuk, országunk fosztogatói és rablói felől, akik a mondott falut fosztogatás végett támadják meg, vagy valamely jobbágyait, vagy más ebben a faluban lakók, vagy országunk útjain dolguk végett áthaladók fosztogatnak netán. Amikor pedig az egész falunak vagy a falusiak közül valakiknek nagyobb kárt okoznak, akkor a Szent Esztergomi egyház dékánjának csatlakozásával káraik mértékét és milyenségét szent dologra esküdve fizessék meg, ami által ellenfeleik, aki a falunak vagy a falusiaknak kárt okoztak, mindig teljesen marasztaltakká nyilvánuljanak”. A megállapított joghatóság a szállás tilalmának megszegőire és az idegen, átutazó fosztogatókra valóban területi volt, ami a későbbi vérhatalmú (pallosjog) joghatóság lényegi sajátossága, de ebben az esetben ez kifejezetten két bűncselekményre terjedt ki, és nem általában a közönséges gonosztevők által elkövetett bűncselekményre. Ráadásul a pallosjog adományozása az Anjoukhoz kötődik, és a 14. század második felétől vált gyakoribbá.¹⁸⁹

A király a 13. század második felétől – nem a városi jog alapján – világi földesuraknak megadta azt a kedvezményt, hogy jobbágyaik felett, akár minden szóba jöhető perben ítéletet hozzanak, mint IV. Béla 1255-ben Jordán szepesi ispán vejének Kunch ispánnak, akinek Myloy földet adta a Hernád két partján elterülő erdővel, kivéve őt magát is a szepesi ispán joghatósága alól: „Megengedtük ennek a Kunch ispánnak és örökösének azt is, hogy ha az idő folyamán magára a Myloy földre jobbágyokat gyűjthet, minden jobbágyai közt támadt ügyet, tudniillik emberöléseket, lopásokat, rablásokat és vérontásokat a kisebb ügyekkel ő maga ítéljen

¹⁸⁷ CD X/6. 128.

¹⁸⁸ SZOIKA KAMILL: *A földesúri bíraskodás az Árpádkori Magyarországon*. Egyetemi Nyomda, Budapest 1944. 64. p.

¹⁸⁹ BÓNIS GYÖRGY – DEGRÉ ALAJOS – VARGA ENDRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Igazságügyi Minisztérium és Magyar Jogászegylet, Zalaegerszeg 1996. 16. p.

birtokán”.¹⁹⁰ Szintén ugyanilyen kedvezményt adott 1284. augusztus 1-jén IV. László abban az oklevélben, amivel megerősítette apjának a Szepes megyei Kolcsva faluról szóló adományát Lőcsei Nagy Helbrandnak: „[...] e Helbrandnak és örökösének engedélyeztük, hogy az időről időre állított szepesi ispánok közül egyiknek se legyen hatalma jobbágyaikat bármely, akár lopás vagy vérontás, vagy rablás ügyében ítélni, hanem maga az előbb mondott Helbrand ispán tartozzék jobbágyait az előbb mondott ügyekben és minden másokban ítélni”.¹⁹¹ Ez a minden ügyre kiterjesztett földesúri joghatóság nyilvánvalóan személyi hatályú volt: csak a földesúr jobbágyaira vonatkozott.

Világi földesurak alávetettjeik ügyeiben történő ítélkezési jogát és kötelezettségét 1328. október 31-én nemcsak, hogy dekrétumában elismerte, de még az egyházi földesurakra is kiterjesztette a király: „Ezen kívül, miután nemeseink szintén panaszolták, hogy jobbágyaikat a mi vagy a nádor vagy a megyésispán és szolgabírók jelenlétére idézik, megengedve elrendeltük, hogy bármely jobbággal rendelkező minden ügyben, kivéve bárkik ellen a lopási, rablási vagy erőszakítéleti, avagy gyűjtogatási ügyeket, jobbágyaikat ugyanők ítéljék és ítélhessék, és senki ezeket más bírónak a jelenlétére ne idézhesse, mindazonáltal akik jobbágyaik részéről bárkinek az igazság kiszolgáltatásában hanyagok volnának, ne jobbágyaikat, hanem őket magukat idézzék a rendes bíró jelenlétére azonnal”.¹⁹²

3.1.2. A király tanácsának szerepe az ítélkezésben

A Várad Regesztrum tartalmaz két 1234-ből származó esetet, amelyek alapján igazolható – ugyan általánosságban –, hogy a király előkelőivel ítélkezett személyesen, akiket itt *principes* (előkelők, első) néven neveztek: Margit úrnő fivéreivel nem egyeztetve Kilián földet a keresztelő Szent János kereszteseinek adományozta, ezért fivérei beperelték, mondván Margit úrnő nem idegeníthette volna el a földet, egyrészt, mert az ő földjeikkel is határos, másrészt, mert öröklött birtok. „Ezért a király előkelőivel ezt megfontolva, miután poroszlót küldött, név szerint Fonchukát, Hejm fivérét, meghagyta, hogy az úrnő előbb mondott atyafiainak adják majd el.” Így a fivérek megvásárolták a földet a kereszteseiktől.¹⁹³

A második esetben a váradelőhegyi Szent Első Vértanú egyház Tamási földjét Tamás ispán fia Rafaelnek haszonbérbe adta, de az Rafael minden földjével együtt jószágvesztés miatt visszaháramlott II. Andrásra, aki pedig eladományozta László bácsi ispánnak. A Szent Első Vértanú egyház visszakövetelte földjét „a király ezért előkelőivel a már mondott föld felől olyképpen határozott, hogy a fent mondott Szent Első Vértanú egyház az előbb mondott László ispánnak fizessen száz márkát, és így az előbb mondott tamási föld szálljon vissza rájuk örök joggal minden ellentmondás nélkül. És a dolog ekként történt.”¹⁹⁴

¹⁹⁰ HOKL 29. NAGY IMRE – DEÁK FARKAS – NAGY GYULA (szerk.): *Hazai oklevéltár 1234-1536*. Knoll Károly akad. könyvtár Bizománya, Budapest 1879.

¹⁹¹ HOKL 101. (Az oklevél helyes dátuma: ÁKOKJ II. 2-3. 3329. sz., 341.).

¹⁹² DRH 1301-1457, 84. DÖRY, FRANCISCUS (coll.), BONIS, GEORGIUS, BÁCSKAI VERA (comment.): *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301-1457*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.

¹⁹³ VR 377. (130.) sz., 301.: „Margit úrnő, néhai Torcunca ispán felesége apja, tudniillik Farkas és fivére, tudniillik János és Pál adományából öröklött földet, név szerint Kiliánt bírván, miután atyja és férje meghalt, fivéreivel meg nem beszélve e földet a keresztelő Szent János kereszteseinek adományozta. Előbb mondott fivére pedig őt András király előtt perbe hívták, mondván, hogy néki semmiféleképpen nem szabadott e földet másoknak elidegeníteni, mivel ők határosai és a föld számukra öröklött. Ezért a király előkelőivel ezt megfontolva, miután poroszlót küldött, név szerint Fonchukát, Hejm fivérét, meghagyta, hogy az úrnő előbb mondott atyafiainak adják majd el. Akik, amikor a már mondott poroszlóval Váradra jöttek, az előbb mondott kereszteseeknek a mondott földért az ország becsűje szerint negyed híján huszonkét nehezéket (márkát) adtak, és a királyi tekintéllyel rájuk háramlott földet váradí káptalanunk bizonyosságával maguknak írták.”

¹⁹⁴ VR 378. (130.) sz., 131.: „Amikor a váradelőhegyi Szent Első Vértanú egyház bizonyos földjét, név szerint Tamásit Tamás ispán fia Rafaelnek haszonbérbe adta, miután Rafaelt pedig személyében és összes birtokaiban

Az uralkodó az ügyek túlnyomó többségében sosem egyedült ült törvényt, hanem „*prelati et barones*”, azaz főpapokból és főurakból álló tanácsával együtt.¹⁹⁵ A tanács tagjait a király kezdetben belátása és éppen aktuális igénye szerint állította össze, így azok gyakran cserélődtek: „A királyi tanács tagjait [...] a személyes hűség kapcsolata fűzi az uralkodóhoz. [...] S akiket szuverén akarata a tanácsba szólít, nem kívánhatják meghallgatásukat minden országos ügyben. A tanácsnak lehet feladatköre, de nincs hatásköre. [...] E gyülekezet nem intézmény, hanem a legelőkelőbb hívek alkalomszerű együttese.”¹⁹⁶ A tagok kizárólag tanácskozási joggal rendelkeztek, a király kérésére kinyilatkozták a szokást és a kánonok parancsait. A 12. század végétől a királyi tanácsban a jobbágyurak súlya megnőtt. A nádor és a király udvarának ispánja mellett a tárnokmester is résztvevője lehetett a század utolsó éveitől a tanácsnak, ahogy a bán és a vajda is.¹⁹⁷ A későbbi gyakorlat szerint „sokszor a király a feleket csupán meghallgatja, különben bírót (vagy bírákat) jelöl ki nekik és pedig rendszerint az udvarban tartózkodó tanácsstagok közül, aki azután többnyire tanácsban ítélik. Így a tanács nálunk is már a legrégebbi időtől kezdve bírói funkciót teljesít” – hozzátéve, hogy a tanács tagjai közé értendőek természetesen e vonatkozásban az egyházfők, azaz a tanács főpap tagjai is.¹⁹⁸

A király személyes bíraskodása még abban a korban is fennmaradt, amikor már delegált bírák (nádor, országbíró, kancellár majd személynök) ítélték az uralkodót helyettesítve,¹⁹⁹ tehát a király bármikor magához vonhatott ügyeket, ha úgy ítélte meg, hogy azok fontossága és súlya megköveteli személyes eljárását, vagy közvetlenül érintik uralma vagy a feudális rend fennállását.²⁰⁰ Elsősorban a fő- és jószágvesztéssel büntetendő ügyeket sorolhatjuk ide, mint a hűtlenség és hatalmaskodás esetei, ráadásul ezek kapcsolatban álltak az adományrendszerrel, vagyis a földtulajdonnal, ami a király hatalmának is az alapját képezte. Vagyis ezekben az esetekben a király nemcsak megbüntette a legsúlyosabb bűncselekményeket elkövetőket, hanem birtokaikat igyekezett a hozzá hű rétegnek juttatni.²⁰¹

bizonyos szörnyű gatzettért Both ispán ellen nyilvánosan elmarasztalták, az előbb mondott föld, nevezett Rafael ispán egyéb földjei közt András király kezére szállt. A király pedig László bácsi ispánnak és az udvar bírójának adományozta ezt a földet, Fülöp a Szent Első Vértanú egyház prépostja Adrián perjellel és Kornél örkanonokkal, nemkülönbén e helység egész káptalanával visszakövetelték az előbb mondott földet, mondván és privilegium bizonyosságával igazolva, hogy az előbb mondott föld a Szent Első Vértanú egyházé, és az előbb mondott Rafaelnek tudniillik az egyház hű fiának haszonélvezetre volt adva, e Rafael vagyona közül az egyháztól nem lehet elidegeníteni. A király ezért előkelőivel a már mondott föld felől olyképpen határozott, hogy a fent mondott Szent Első Vértanú egyház az előbb mondott László ispánnak fizessen száz márkát, és így az előbb mondott tamási föld szálljon vissza rájuk örök joggal minden ellentmondás nélkül. És a dolog ekként történt. Ugyanis e helység prépostja nevezett testvéreivel a király poroszlója előtt megfizetett, tudniillik Lud fia Péter előtt jelenlétünkben megfizetve, a már többször mondott földet a többször mondott egyház jogába megváltották. Mi, a váradi konvent ennek az ügynek tanúi voltunk.”

¹⁹⁵ RADY 2015, 50. p.

¹⁹⁶ BÓNIS GYÖRGY: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Osiris Kiadó, Budapest 2003. 81. p.

¹⁹⁷ BÉLI 2017E, 102. p.

¹⁹⁸ VÁCZY PÉTER: *A magyar királyság központi igazgatása a XI-XII. században*. In: (Bakács István János szerk.): *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1937. 623. p.

¹⁹⁹ RADY 2015, 52. p.

²⁰⁰ BÓNIS 1971, 135. p.

²⁰¹ BÓNIS 1971, 137. p.; BARNA 2017, 52. p.

Az uralkodó tehát tanácsával, a főpapokkal és bárókkal együtt ítélkezett. A szerv már Szent István király idején létezett, de a 13. század végére erősödött meg igazán.²⁰² 1220 után a tanács az érsekek és megyéspüspökök mellett kilenc báróból állt. A nádor, a királyi udvar bírása (későbbiekben: országbíró), tárnokmester, a királynéi udvarbíró, a bán és vajda mellé a lovász-, az asztalnok- és a pohárnokmester is csatlakozott. Ehhez képest IV. Béla már tíz-tizenkettő báróval kormányzott, uralkodásának végére a királyi tanácsot ország tanács (*consilium regni*) néven jelölték. A tanács a 13. század második felére, *de jure* hatalmi tényezővé vált.²⁰³ Jól mutatja ezt az 1267. évi dekrétum, ami kimondta, hogy IV. Béla és fiai István ifjabb király, valamint Béla herceg a bárókkal tanácskozva és azok hozzájárulásával erősítették meg a királyi szerviensek és nemesek jogait, majd az 1298-as dekrétumból kiderül, hogy már nemcsak a tanács, hanem a nemesség is kivette a részét a dekrétum megalkotásából. Ugyanakkor le kell szögezni, hogy a rendelkezések forrása továbbra is csak és kizárólag a király volt.²⁰⁴

A jogszolgáltatás ekkor még tágran értelmezett fogalomnak számított, a megsértett jogrendet mindenkor helyre kellett állítani, akár egyénekről, akár közösségekről, vagy akár az egész országot ért sérelemről esett szó. A 13. században a „*jurisdictio*” még két tevékenységet takart: egybeolvadtak a bíraskodás és a kormányzati teendők. Ezt bizonyítja III. András 1290-ből származó oklevele is: „*országunk főpapjainak és báróinak egybehangzó belátásából és megegyező akaratából ítéletileg született az a döntés és végzés, hogy a koronázástól számított egy éven belül a király csak egyszerű pecsétje alatt adjon ki bármilyen tartalmú oklevelet*”.²⁰⁵ Vagyis amellyel, hogy egy a kormányzat tárgykörébe tartozó regulát alkottak, a királyi tanács tette mindezt ítéletbe foglalva, azaz bírói jogkörben eljárva. Ebben a korban a királyi bíraskodás és ítélkezés nem elválasztható, ebből következik, hogy a királyi tanács a végrehajtó hatalom, a kormányzás legfőbb szerveként fontos szerepet játszott a bíraskodásban is.²⁰⁶ Sőt, néhány alkalommal még az uralkodót is mellőzve gyakorolták hatalmukat (1386: Mária királynő fogsága, 1401: Zsigmond király örizete, 1444: V. László kiskorúsága alatt).²⁰⁷ I. Lajos uralkodása alatt, 1380-ban még arra is volt példa, hogy a tanács a király távollétében, önállóan végzett jogszolgáltató tevékenységet Visegrádon.²⁰⁸ Ekkor általában országos tanácsok alakultak, ráadásul Zsigmond örizete idején kimondták, hogy a hatalmat a Szent Korona nevében és joghatóságának tekintélye alapján gyakorolják.²⁰⁹ Mindezt pedig az ország – még ha átmenetileg is, de – elfogadta.

Látható, hogy míg az Anjouk idején a királyt a korona személyesítette meg, addig Zsigmond alatt a királyi tanács az, ami a döntéseit az ország döntéseiként aposztrofálta, hatalmát a Szent Koronából eredeztette, mint annak, illetve az országnak része és teste.²¹⁰ Ez talán az egyik legkésebb példája az organikus államfelfogás és a koronaeszmé összefonódásának. Itt a bírói hatalom már nem csupán a király privilégiuma, hanem az igazság forrása maga a Szent Korona, az abból eredő bíraskodási jogot pedig a Szent Korona tagjai, vagyis nemcsak a király, hanem a főurak is gyakorolhatták.

²⁰² FÜGEDI ÉRIK: *Ispánok, bárók, kiskirályok (Nemzet és emlékezet)*. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1986. 30-31. p.; CSÓKA J. LAJOS: *Az első magyar törvénykönyv keletkezéstörténete*. In: (Csizmadia Andor szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok III. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1974. 174. p.*

²⁰³ BÉLI 2017E, 103. p.

²⁰⁴ BÉLI 2018B, 117. p.

²⁰⁵ MES II. 271-272.

²⁰⁶ GERICS JÓZSEF: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1987. 265-266. p.

²⁰⁷ CSIZMADIA – KOVÁCS – ASZTALOS 1995, 102. p.

²⁰⁸ GERICS 1966, 302. p.

²⁰⁹ CSIZMADIA – KOVÁCS – ASZTALOS 1995, 102. p.

²¹⁰ MÁLYUSZ 1984, 49. p.

Luxemburgi Zsigmond korában még egy fontos dekrétum született a bíráskodással kapcsolatban: a megyei törvényszékeken nem ritkán tárgyaltak olyan ügyeket, amikben az eljáró bíróság valamelyik tagja egyben az ügyben érintett fél is volt. Ezért a király 1421. július 23-án Pozsonyban, az ország főpapjaival, báróival és előkelőivel tartott törvényszéke alkalmával orvosolta ezt a problémát: „Magyarország egyik bírója és igazságtevője se lehessen egy és ugyanaz ügyben bíró és felperes”, „[...] mostantól ezután semelyik megye ispánja, vagy alispánja annak a megyének a törvényszékére, amelynek tisztségére rendelték vagy rendelik őket, országlakóink közül magukkal szemben semmilyen ügyben senkit idézés rendjén vagy egyébként perbe ne hívhassanak, velük szemben perben el ne járhassanak, hanem ha az ispánoknak vagy alispánoknak országunk lakói, azok bármelyike ellen valami keresete volna, vagy azt hoznák fel, hogy van, azt felségünk udvarában, különös jelenlétünkön, vagy a nádorén vagy udvarunk bíróján más felek mintájára tartozzanak és legyenek kötelesek keresni, és utána járni”.²¹¹ Az igazságszolgáltatás egyik fontos mozzanata, az ügyben résztvevő és eljáró személyek elválasztása történt meg, azzal, hogy amennyiben a bírónak peres ügye lenne, azt a királyi udvarba tartozzék vinni.

A Jagellók idején a mérleg nyelve már végletekig a nemesek oldalára billent a királyi tanácson belül: a negyvenegy főúr felsorolásával tulajdonképpen törvényesült a főnemesi családok „névsora”. 1526-ot követően viszont a magyar királyi udvar Bécsbe történő átköltözésével a királyi tanács (magyar tanács) súlytalanná vált.²¹²

3.1.3. Delegált bírók a király személyes eljárásában

A tatárjárás előtti bíráskodásról jól kivehető, hogy azokat, akik perükkel a királyhoz fordultak, a király többször delegált bírók elé utalta. Ezek adott esetben a megyébe kiszállva jártak el. A delegált bírók közt többnyire ispánokat lehet látni, de akadnak egyházfők is,²¹³ bánok, illetve udvari emberek. Azt is jól igazolják a delegálások, hogy ha megyébe küldte a király a delegált bírót, akkor az fő szabály szerint nem az érintett megye, hanem más megyének volt az ispánja. 1213-ben Péter ispán „*coram comite, scilicet iudice a rege delegato*” a király által delegált bíróként járt el egy felszabadított rabszolga kapcsán. Vutuk felszabadította Fimgozt, aki szabad nőt vett el, ennek a nőnek az apja és a fivére viszont beperelte Vutukot nőrablásért. Vutuk elmondta, hogy a frigy érvényes, mert Fimgoz már szabad ember. „*Inka falusi Vutuk felszabadította bizonyos Fimgoz nevű szolgáját minden nemzetségével, ami tőle származik úgy, hogy legyen szabad neki maradni, bárhol akar. Azután pedig előbb említett Fimgoz szabad nőt vett feleségül, akinek atyja, tudniillik Iván és fivére, tudniillik Lesták megerőlték a már mondott Vutukot leányrablás miatt és mondott Fimgozt illetlen házasság miatt Péter ispán, tudniillik a király által küldött bíró előtt. Vutuk pedig azt felelte, hogy a már mondott Fimgozt korábban felszabadította, és így törvényesen vett szabad feleséget.*” Ez a rokonságnak nem volt elég, ezért a bíró, poroszlóval együtt elküldte őket a váradi káptalanhoz, hogy megerősítsék Fimgoz szabadságát: „*De mivel az előbb megnevezett ellenfelek nem voltak elégedettek ezzel a tünékeny állítással, fent mondott bíró poroszlóval, név szerint Levával mindkét felet a váradi káptalanhoz küldette, és előbb említett Fimgoz ura, Vutuk nyilatkozattal, Fimgozt felszabadítás címén*

²¹¹ BÉLI GÁBOR: *A középkori bíró működésének törvényessége*. In: (Vízkelety Mariann főszerk., Csorba Katalin, Fazekasné Varga Viktória, Gellén Márton, Juhász Hajnalka, Pályi Mária Márta szerk.): 5 éves az Alaptörvény: Válogatás az ünnepi konferenciasorozat beszédeiből. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2017. 257. p.

²¹² BÉLI 2017E, 93., 105. p.

²¹³ SZÜCS JENŐ: *Az utolsó Árpádok*. Osiris Kiadó, Budapest 2002. 130. p.; ugyanitt: esetenként „deputált” (*iudices a rege deputati*) bíróként megnevezve 476. p.

szabadnak nyilvánította ivadékanak minden maradékával együtt.”²¹⁴ 1219-ben hordószállító szolgálok panaszolták be ispánjukat, hogy az jogellenesen akart tőlük több pénzt beszédni, ezért mivel jelen ügyben a megye ispánja érintett volt, Dénes mester mint „*praecepto regis discutines*” királyi delegált bírójárta el ügyükben: „*Királyi miniszteriálisok [szolgálok], akiknek dolga a hordók szállítása, ispánjukat, tudniillik Úzt panaszolták, hogy megszábot tartozásukat áthágva, jogellenes kirovást tett rájuk, tudniillik száz márka becsértékre menőt. Akiket, miután Dénes mester királyi parancsból kikérdezte őket, tüzes vas próbára poroszlóval, név szerint a Puchia kerületi Bekével Váradra küldte, ahol egy minden hordószállítóért hordozva a vasat, megégetődött.*”²¹⁵ 1220-ban német vendégek ügyében a király nem tudott személyesen eljárni, ezért Okúz bán „*ex praecepto et auctoritate regis discutiens*” delegálta maga helyett, aki a jogtalanul „hamisan” bíraskodó Sibertet és Mihályt megbírságotta, illetve tüzes vas próbára küldte a poroszló kíséretében: „*A királyné Újvár [Abaúj] megyei, tudniillik német vendégei tíz faluból, amiket Felnémeti, Középnémeti, Hidasnémeti, Perény, Gönc, Göncruszka, Vizsoly, Egyházsvizsoly, Céce, Dobszának neveznek, megperelték falubelijeiket, tudniillik Sibertet és Mihályt hamis bírói hivatal ellátás miatt, mondván, hogy a népnek nyomorgatói és javaik prédálói. Ügyüket Okúz bán a király parancsából és tekintélyével megvizsgálva, száz tíz ezüstmárka kárt felszámolva Váradra küldte őket poroszlóval, név szerint Pél falusi Ágostonnal tüzes vas bizonyításra. [...]*”²¹⁶

Néhány esetben arra is volt példa, hogy több bírótársat együtt delegált a király, vélhetően, mert több ügyben is szükséges volt az eljárásuk: 1221-ben Tiborc, Gyula, Sándor, Illés ispánok „*vice regia*” delegálási jogcímen, kimondottan a király helyett kivizsgálva jártak el egy erőszakos földfoglalás kapcsán: „*[...] ezerkétszázhuszonegyben, amikor András király parancsot adott, hogy a várak földjeit vegyék vissza, a Méhes falusi békési várnépek, tudniillik Otmar, Joan, Berta, Toma és mások e vár jobbágyainak, tudniillik Sungud, Hyscenek, Jordánnak Simon fia Péternek és másoknak segítségével megperelték Solt fia Soltot, mondván, hogy a vár Scilos nevű földjét kaszállóval és cserjéssel a Fás nevű mocsár felével együtt erőszakosan elfoglalta. Ez ügyet Tiborc, Gyula, Sándor és Illés ispánok a király helyett kivizsgálva poroszlóval, név szerint a Tarcsa falusi Pállal, Kalanda fiával tüzesvas próbára Váradra rendelte, ahol az előbb megnevezett Juan hordozván a vasat magáért és várnéptársaiért, megégetődött.*”²¹⁷ Ezt követően 1221-ben Tamás püspök, Pósa bán, Simon ispán „*judices a rege Andrea delegati*” -ként jártak el. A borsodi várnépek megperelték a Mocsolyás faluból származókat, hogy ők is a várnépekhez tartoznak, akik viszont közölték, hogy szabadok, a cseh vendégek fiai. A királyi delegált bírók poroszlóval Váradra tüzesvas próbára küldték őket, amire a felperesek megfutamodtak: „*A Csokva falusi Koeta és az Ómány falusi Churna borsodi várnépek e vár jobbágyainak, tudniillik Zadur, Péter, Dedo és mások segítségével megperelték valamely Mocsolyás falusiakat, tudniillik Chizt, Pétert, Dumusát és még a Pelg falusi Cikát és még Tornua falusi Nonát és Belcheát, mind ezeket megperelték várnéptársaikul. Akik pedig azt mondták, hogy szabadok és a cseh vendégek fiai. Akiknek szabadságát mivel Simony falusi Ruska és Nuhu az előbb mondott Mocsolyás faluból tartották, az előbb megnevezett várnépek azt mondták, hogy ők is várnéptársaik. Ezeknek ügyét András király által küldött bírók, tudniillik Tamás püspök, Pócsa bán, Simon ispán Gutman poroszlóval tüzes vas próbára Váradra küldték. [...] előbb mondott felperesek megfutamodtak a vas törvény elől. [...]*”²¹⁸

²¹⁴ VR 66. (162.) sz., 177.

²¹⁵ VR 198. (83.) sz., 225.

²¹⁶ VR 259. (116.) sz., 249.

²¹⁷ VR 310. (361.) sz., 269.

²¹⁸ VR 316. (367.) sz., 272.

Meg kell jegyezni, hogy az értekezés szempontjából nem az elkövetett, Váradai Jegyzékben rögzített bűnök és azok bizonyítása a releváns, hanem, hogy a király személyes bíraskodásában eljárva, de maga helyett – minthogy nem tudott minden hozzáforduló ügyében személyes eljárni – delegált bírót küldött, akik az ő személyében, személyes felhatalmazásában jártak el. A Váradai Jegyzék alapján látható, hogy a delegált bírók főként szabad jogállást vagy vagyont érintő, erőszakos ügyekben, valamint földfoglalások kapcsán jártak el, poroszlót is bevonva, aki a bizonyítást felügyelte, majd annak lefolytatásáról beszámolt a delegált bírónak. 1268-ig igen intenzív királyi bíraskodás folyt, de túlnyomó többségében nem a királyi udvaron belül, hanem delegált bírók útján.²¹⁹

Az ispánok és várbeli helyetteseik, az udvarispánok, valamint a 11. század második felétől a megyékben ítélkező, eleinte feltehetően egy, majd I. Kálmán király idejétől két, később billogosként említett királyi bíró, továbbá a király által delegált bírók által folytatott vidéki bíraskodás a 13. század végére, a 14. század elejére átalakult.²²⁰ Ezt a folyamatot II. András azzal indította el, hogy az 1222. évi Aranybulla 5. cikkével a billogosokat az ispánok alá rendelte: „*Megyésispánok szerviensek birtokait ne ítéljék, csak pénz és tized ügyekben. A megyei udvarispánok egyáltalán senki felett ne ítéljenek, csak várak népei felett. Tolvajok és rablók felett a királyi billogosok ítéljenek, de csak az ispán lábainál.*”²²¹ IV. Béla, mint ezt a győri várnépek joghelyzetét megállapító, 1240-ben kiadott oklevele igazolja, ezeknek a bírónak a működését következetesen számolta fel: „*a billogost teljességgel eltöröljük*”, akikről a tatárjárás után már nem maradtak fenn adatok.²²²

A vidéki bíraskodásban királyi intézkedések eredményeképpen jelentek meg a 13. század utolsó évtizedeiben azok a bíróságok, melyeket a megyésispánok tartottak megyei nemes bírótársakkal. A korábban uralkodó állásponttól eltérően, a megyei törvényszékek nem vezethetők le a Zala megyében, a Zalán innen és túl lakó királyi szerviensek 1232-ben kiállított leveléből ismert bíraskodásából.²²³ A megyei törvényszékek megszerveződése azoknak a törvényszékeknek az összehívására vezethető vissza, amiket Sente-Mágozs nembeli Kemény fia Lőrinc nádor somogyi, valamint Hahót nembeli Csák bán zalai ispán tartottak saját megyéjükben királyi parancs alapján 1268-ban. A király és fiai az 1267. évi dekrétumban határoztak arról az Esztergomban gyűlésező nemesek kérésére, hogy a nemesek sérelmeit orvosolják: „*[...] elrendeltük, hogy a nemesek földjeit, amelyeket a mi vagy a királyné asszony szabad falvainak népei vagy az udvarnokok, vagy pedig a várnépek bármely ürüggyel elfoglaltak vagy elfoglalva tartanak, e nemeseknek vissza kell adni báróink közül kettőnek belátása és ítélete szerint, akikbe mi és a nemesek bizalmunkat helyezzük.*”²²⁴ A Somogyban ítélkező nádor megyésispán királyi delegálás révén tartotta törvényszékét ugyancsak király által delegált öt somogyi nemessel, akiket egyébként a megyebeli nemesek választottak ki maguk közül, és ugyanígy delegáltak lehettek a zalai ispán bírótársai is.²²⁵ A Somogy megyei delegált

²¹⁹ További delegálást bizonyító megtalált eseteket tartalmaz a függelék 1. pontja (*I. Delegált bírók – delegált személye, delegálás módja, ügy – a Váradai Jegyzék szerint*).

²²⁰ HAJNIK IMRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. MTA, Budapest 1899. 4. p.; TIMON 1918, 185. p.; BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1996, 13-14. p.; BÉLI 2017A, 253-255. p.

²²¹ II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 5. A megyei igazságszolgáltatásról. Ld.: MEZEY 2000, 111. p.; BÉLI 2016, 51. p.

²²² HO III. 5.

²²³ HAJNIK 1899, 14. p.; TIMON 1918, 189. p.; ECKHART 2000, 106–107. p.; BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1996, 17-18. p.; CSIZMADIA ANDOR – KOVÁCS KÁLMÁN – ASZTALOS LÁSZLÓ: *Magyar állam- és jogtörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1995. 62. p.

²²⁴ IV. Béla és fiai dekrétuma 1267: 5. A nemesektől foglalt földek visszaadásáról. Ld.: MEZEY 2000, 116. p.

²²⁵ SZÜCS 1984, 376. p.; HOLUB JÓZSEF: *Zala megye története a középkorban. I. A megyei és egyházi közigazgatás története*. Dunántúli Egyetemi Nyomdája, Pécs 1929. 105-106. p.; ENGEL 2001, 104. p.; BÉLI 2008, 47-49. p.; LÁSZLÓ BALÁZS: *Kemény fia Lőrinc és a királyi jog*. Jogtörténeti Szemle, 2020. 4. sz. 48-49. p.

bírótársak a későbbiekben (IV. László uralkodása alatt) is feltűntek, egyebek mellett, egy különös bíraskodási alkalommal, amikor a somogyi ispán négy somogyi, és a zalai ispán ugyancsak négy zalai nemes bírótárral együtt ítélkezett a két megye határán fekvő Moróchelyen.²²⁶ 1280-tól más megyékben (Borsod, Bodrog, Szabolcs, Bihar, Gömör) is felbukkantak a megyésispánnal együtt széket tartó nemes bírótársak.²²⁷ Ezeknek a megyékben működő bíróságoknak a szervezetét aztán III. András 1290. évi dekrétumának 5. cikkelye állapította meg: „[...] az ispán ne merjen ítéletet hozni vagy bíraskodni négy kijelölt nemes nélkül.”²²⁸

A törvényszék itt rögzített szervezete a középkorban változatlan maradt, de voltak megyék, mint az erdélyiek és a szlavóniaiak és néhány magyarországi is, ahol a megyésispán vagy annak helyettese, az alispán, két nemes bírótárral tartotta széket, például a kezdetek óta Bodrog megyében.²²⁹ A 14. századtól már mindenütt működő megyei törvényszékek hatásköre elvileg mindazokra a nemesekre és nem nemesekre kiterjedt, aki, illetve akiknek urai nem nyertek mentességet. A törvényszék ekként nem ítélkezhetett a nemeseknek általában a hűtlenség körébe sorolt legsúlyosabb bűnügyeiben, nemesek ingatlanulajdonának megállapítása iránti ügyekben, valamint azoknak a pereiben, akik királyi kegyből a királyi kúriába vihették ügyeiket. Nem ítéltetett a megyei törvényszék a király által szabadalmazott hospes-közösségek joghatósága alá rendelt ügyekben, ha pedig valamelyik vendéggözösség vagy város területi joghatóságot, pallosjogot nyert, ennek a polgárának a bűnügyében olykor a joghatóság területén kívül sem. Az úriszék joghatósága alá vetetteknek a megye határain belül a törvényszék csak súlyos, közönséges gonosztevő által elkövetettnek tekintett bűncselekményei miatt hozhatott ítéletet, hozzátevé, hogy az a földesúr, aki közönséges gonosztevőt fogott el, ha azt halálra is ítélte, köteles volt a megye hatóságának átadni, illetve az ítélet végrehajtása végett kiadni. Ha azonban a földesúr pallosjoggal rendelkezett, aminek adományozása 1347 után vált gyakoribbá, az olyan jogúvá tette, mint amivel a megyésispán rendelkezett, tehát szabad ispánként területi joghatóságú, teljhatalmú bíróvá vált.²³⁰

A vidéki bíraskodás különös fóruma a nádor által tartott köztörvényszék, a nádori közgyűlés volt, aminek első adata 1273-ból ismert, amikor Péc nembeli Dénes Zala megyében ítélkezett gonosztevők felett.²³¹ A nádor közgyűlési bíraskodása a Drugeth Fülöp nádorságától vált rendszeressé és gyakorivá, majd Zsigmond alatt megritkultak. I. Mátyás felélesztette ugyan a közgyűléseket, de azokat hamarosan az 1486. évi dekrétum megszüntette.²³² A nádor, valamint más királyi parancsra (a nádor módján) ítélkező bírók közgyűléseinek elsődleges feladata a közönséges gonosztevők megbüntetése volt. A nádori közgyűlésen azonban más ügyek, mint birtokfoglalás iránti, birtok jogellenes felkérése, osztálykövetelés kielégítése miatti, továbbá „állapotperek”, azaz jogállás iránt indított, továbbá adóssági perek, hatalmaskodás miatt indult perek is gyakran előfordultak, amiket, ha a közgyűlés alatt nem sikerült befejezni, a nádor az 1342-től a királyi kúriában tartott bíróságára tett át.²³³

²²⁶ BÉLI 2008, 50-51. p.

²²⁷ ENGEL 2001, 104. p.; BÉLI 2008, 52-53. p.

²²⁸ BÉLI 2008, 47. p.

²²⁹ ENGEL 2001, 104-105. p.; BÉLI GÁBOR: *A vármegyei nemesi bíraskodás szervezete 1723-ig*. Jogtörténeti Szemle 2017. 1-2. sz. 22. p.

²³⁰ ENGEL 2001, 155. p.

²³¹ HOLUB 1929, 171. p.; BÉLI 2017D, 22. p.; BÉLI GÁBOR: *Közönséges gonosztevők elleni eljárás a nádor és más bírók közgyűlésén*. Jogtörténeti Szemle 2020. 4. sz. 10. p.

²³² HAJNIK 1899, 73-74. p.; BÉLI 2020, 11., 13-14. p.

²³³ TIMON 1918, 617. p.; HAJNIK 1899, 72-73. p.; HOLUB 1929, 182. p.; BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1996, 20. p.

A vidéki bírósági szervezet átalakulásával a 14. század második felétől a király bírói hatalma abban nyilvánult meg, hogy gyakorolta kinevezési jogát: a megyék élére belátásától függően nevezte a ki az ispánt, miként méltóságára a nádort. A király tanácsával döntött a földesurak számára a területi joghatóságot jelentő szabad ispánság, azaz pallosjog adományozása felől, a városok jogállásának megállapításáról, aminek elsődleges eleme a városi jogállás és joghatóság meghatározása volt. A király határozott a vidéki bíróságok joghatósága alóli mentességekről. A bíráskodás szervezetének átalakulása eredményeképpen alávetettek (jobbágyok) ügyeiben csak vidéki bírók, bíróságok döntöttek (úriszék, megyei törvényszék, nádori közgyűlés, másképpen köztörvényszék). A király a városnak adott szabadságlevelekben (különösen, amelyek a 13. század második felében keletkeztek) bizonyos esetekben, ha az ügy bonyolult volt, vagy ha a bíró nem volt hajlandó kiszolgáltatni az igazságot, többször magának tartotta fenn az ítékezés jogát, de ténylegesen a döntést „nem maga a király, hanem az a méltóság hozta meg, aki a városi jövedelmek kezelése révén a kúriában ügyeiket amúgy is intézte: a tárnokmester”.²³⁴ A 15. század elejéig a tárnokmesternek a városok ügyeiben eljáró bírósága hasonló volt a többi királyi udvarban működő bírói törvényszékéhez, mely fórumon ugyanazok a főpapok, bárók és nemesek voltak bírótársak, mint a többi kúriai bíróságon. Az 1405. évi dekrétum 4. és 12. cikkulusa elismerve a városok szabad fellebbezését a tárnokmesterhez (magánjogi perekben) egy, a többi kúriaitól elkülönült bíróságot keltett életre, a tárnoki széket.²³⁵ 1499-től a tárnokmester, illetve a személynök alá rendelt városok ügyeiben eljáró tárnoki szék és személynöki szék teljesen elkülönült felsőbírósággá vált, amivel a királynak minden városokkal kapcsolatos bíráskodása ténylegesen megszűnt.²³⁶

Az Anjouk reformjával a nemesek ügyeiben a megyei törvényszékek joghatósága leszűkült a 15. század közepétől.²³⁷ Ennek az lett a következménye, hogy nemesek pereiben a kúriai bíróságok váltak elsődlegessé. A király bírói hatalmát vidéken, azaz a királyi kúrián kívül a 16. századtól az itt áttekintett bíróságok gyakorolták. Az már valóban ritka kivételnek számított, hogy a király, mint Zsigmond 1408-ban, 1409-ben, 1426-ban és 1429-ben, személyesen tartott királyi udvaron kívüli fórumot, köztörvényszéket.²³⁸

3.2. A királyi kúria bíróságai a 15. század végéig

A 13. század végén a királyi jelenlét bírósága mellett, tehát ahol a delegált bírók ítéleztek, létezett még egy bírói fórum, ahol a király még mindig saját maga járt el a peres ügyekben: a királyi különös jelenlét bírósága. Itt csak rendkívüli esetben, különös megbízásból járhatott el más bíró, a 14. század második felétől viszont már itt is más, a kancellár járt el az uralkodó helyett, és nemsokára a fórum rendes bírójává lépett elő. A kancellárnak is volt helyettese – minthogy ő maga inkább a kormányzati ügyekkel volt elfoglalva –, a királyi különös jelenlét helyettese.²³⁹ A királyról a kancellárra történő átszállást jól szemlélteti egy 1377. június 22-én kelt pápens, aminek értelmében a király a körösi közgyűlésen Demeter és [C]zudar Péter bán társaságában személyesen elnökölt egy birtokper kapcsán, ahová a felek „*in speciali praesentia nostrae celsitudinis, ubi personali fuisset assistentia, comparare...debuissent*” voltak idézve, vagyis ez a fórum kétséget kizáróan a király különös jelenléte volt, amit a király „*personalis assistentia*”-ja csak kiegészített, de nem volt vele azonos. A különös jelenlét egyébként már 1377-ben is Demeter kancellár hatósága alá tartozott. Az átmenet egyik

²³⁴ BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1996, 23-24. p.

²³⁵ HAJNIK 1899, 94-95. p.; TIMON 1918, 637. p.; 639., BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1996, 24. p.

²³⁶ HAJNIK 1899, 96. p.

²³⁷ ENGEL 2001, 155. p.

²³⁸ BÉLI 2020, 13. p.

²³⁹ BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet. Az államalapítástól 1848-ig.* (Institutiones Iuris). Janus Pannonius Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 1995. 93. p.

következménye lett, hogy a fórum kiadványain feltűnt a kancellár saját pecsétje.²⁴⁰ A különös jelenléti bíróság végső formáját Zsigmond uralkodása idején nyerte el, működését az 1397. évi temesvári országgyűlés dekrétumban szabályozta; kimondta, hogy e fórumon kizárólagosan főpapok és bárók ítélezhetnek, valamint a király személyes bíraskodását a hűtlenségi perekre, valamint a hatalmaskodások fellebbezéseire korlátozták.²⁴¹

A király továbbra is fenntartott magának egy kizárólagos fórumot, a király személyes jelenlétét (*personalis praesentia regia*), ahol még mindig saját jogkörbe vonta a hatalmaskodási és hűtlenségi ügyeket. Ám az ügyek itt is folyamatosan szaporodtak, ezért e bíróság hamarosan a titkoskancellár (*secretarius cancellarius regius*) kezébe került. 1464-ben pedig I. Mátyás beolvasztotta a királyi különös jelenléti bíróságát a királyi személyes jelenléti bíróságába, élére a személynököt állította, aki ezáltal az ország rendes bírái közé emelkedett. A király személyesen ezt követően csak a kiemelt horderejű vitákban járt el, úgymint az örökös ispánok pereiben, a hatalmaskodás öt esetében, illetve becsületsértési ügyekben.²⁴²

A királyi tábla szervezete lényegében a királyi kúria bíróságaiból állt össze és a 16. század elejére állandó bírói fórumként tekintettek rá.²⁴³ A királyi tábla az ország három nagybírájából, a nádorból, az országbíróból és a személynökből, valamint helyetteseikből állt össze,²⁴⁴ de az ország további nagyméltóságai is megjelenhettek. Az ülések negyven (nagy oktáva, oktavális bíraskodás), illetve húsz (kisoktáva, detavális bíraskodás) napon át tartottak, a fórumok tagjait az országgyűlés választotta, egy főúr, egy főpap és tizenhat jogban jártas nemes személyében. Ami a királyi tábla hatáskörét illeti, ide tartoztak a megyéktől fellebbezett, vagy a megyei hatáskört meghaladó perek, illetve a főméltóságoktól vagy a különbíróságoktól fellebbezett perek. Mivel a királyi tábla élén a három nagybíró állt, ezért az itt tárgyalt ügyek kapcsán értelemszerűen hatáskörük összegződött.²⁴⁵

BERTÉNYI IVÁN egy különös és keveset emlegetett további, az udvarban működő bíróságra is felhívja a figyelmet, a „királyné jelenlétére”. A fórum a 14. századtól válik egyre kihasználtabbá, főleg, de nem kizárólagosan a királyné birtokait érintő jogvitákat tárgyalta, később viszont már egyéb, végrendeleti, vám, hatalmaskodási és határjárásai ügyeket is érintett, hiteles helyeket bízott meg. Ezzel együtt a kúria országos bíróságai közé lépett elő. A királyné jelenlétén a királynéi országbíró, mint a királynéi kúria bírója már a 13. századtól kezdődően ítélezett, akárcsak az országbíró a királyi kúriában.²⁴⁶

²⁴⁰ GERICS JÓZSEF: *A magyar királyi kúriai bíraskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez*. In: (Csizmadia Andor szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1966.* 297. p.

²⁴¹ GERICS 1966, 299. p.

²⁴² BÉLI 1995, 93-94. p.

²⁴³ BÉLI 1995, 95. p.

²⁴⁴ DEGRÉ ALAJOS a kancellárra is nagybíróként tekint, tehát az a megállapítás is helyes, miszerint az országnak nem három, hanem négy nagybírója volt. Viszont a kancellár a király különös jelenlétén bíraskodott, amit – mint jelen értekezés említette – I. Mátyás beolvasztott a királyi személyes jelenléti bíróságába, és a titkoskancellár, későbbi nevén személynök vitte tovább a fórumot. DEGRÉ 2009, 113-114. p.; Ugyanakkor több szerző is négy nagybírót emleget, szintén közéjük sorolva a kancellárt. Ld.: CSIZMADIA – KOVÁCS – ASZTALOS 1995, 121. p.; BÓNIS – DEGRÉ ALAJOS – VARGA 1996, 25. p.

²⁴⁵ BÉLI 1995, 95. p.; LACZLAVIK GYÖRGY: *A központi bíraskodás szervezetének vázlata a Magyar Királyságban a 16. század első felében*. *Jogtörténeti Szemle* 2015. 2. sz. 16. p.

²⁴⁶ BERTÉNYI IVÁN: *Az országbírói intézmény története a XIV. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976. 48. p.

3.3. Részösszegzés

A kezdetektől áttekintve igazolódott, hogy a 11-13. században a főhatalom, így a bírói hatalom egyedül és kizárólag a mindenkori királyt illette, amit a fehérvári törvényt napokon tanácsa megkérdezésével, de önállóan gyakorolt. 1222-től e fórumon akadályoztatása esetén a nádor helyettesítette az uralkodót. Egyébként a király a személyes hatáskörébe tartozó ügyekben a letelepedett királyi udvar létesítését követően, a 13. század második felétől a budai központban hozta meg ítéleteit.²⁴⁷ Tehát a bírói hatalom eredője kezdetben kizárólag a király volt, de az ügyek sokasodásával kinevezett, delegált bírót is igénybe kellett vennie. Ennek több módját lehet megkülönböztetni. Delegált bíróként járt el a királyi udvarban kezdetben a nádor, később az országbíró. De a királyhoz, annak udvarában közvetlenül hozzá fordulók ügyeiben is – ha az uralkodó nem személyesen akarta valami okból meghozni a döntést, akkor – előkelőket: ispánokat, egyházfőket, bánokat, udvari embereket delegált, akik az ő nevében kiszállva jártak el, majd hozták meg a döntést; ők voltak a delegált bírók a király személyes eljárásában, így ez is a központi bíraskodás részének számított. Olyan is előfordult, hogy éppen ellenkezőleg, a király nem delegált senkit, hanem saját bírói joghatóságát korlátozta az egyháziak és hospes-közösségek esetében, illetve bizonyos földesuraknak juttatott pallosjoggal. Ugyanakkor ennek ellenkezője is megvalósult, megesett, hogy a király különös kegyből kivételes joghatóság alá rendelt személyeket, azaz kiemelte őket más bírók joghatósága alól és a saját személyes eljárása alá vonta. Sőt, volt, hogy bizonyos bűncselekményt megvalósítókat mentesített minden bírói eljárása alól, mondván azok különös királyi kegyet nyertek vagy éppen királyi parancsra cselekedtek és a tettet nem büntethető magatartásnak nyilvánította.

A 13. századtól a király személyes ítélezése először nemes bírótársakkal folyt, majd tanácsban, aminek az összetételét kezdetben a király az aktuális igényei szerint maga alakította és csak tanácskozási joggal rendelkeztek a bíraskodás során. A 13. század második felétől a főúri réteg a királyi tanácsban betöltött szerepeit kihasználva egyre több és egyre nagyobb befolyáshoz jutott a kormányzás és a bíraskodás terén egyaránt. Az Anjou-kortól, de már IV. Béla és István ifjabb király ideje alatt is megfigyelhető, hogy a legnagyobb hatalommal és jogosultságokkal, illetve főleg bírói feladatokkal járó méltóságokat és tisztségeket a király mindig hű, sokat szolgált kegyeltjei, a lekötelezett belső körbe tartozók számára juttatta, azaz politikai eszközként élt velük, amiből aktuális törekvéseire és hatalomépítési elképzeléseire következtethetünk.²⁴⁸ A két király 1264 és 1266 között életre hívott egy közös törvényszéket is, a *generale iudicium*-ot, amit a kettejük közötti hatalommegosztás – így a bírói hatalom megosztása is – tett indokolttá. E fórum tárgyalta azokat az ügyeket, ahol a király hatalma alá tartozók az ifjabb király hatalma alatt állókat perelték, vagy éppen fordítva. Vagyis a késői Árpád-korban, ha csak rövid időre, de egy törvényszék is működött, még hozzá szervezett keretek között, még megtartásának alkalmait is előre meghatározták három ünnepnap megadásával.

A királyi tanács ereje és ügyekbe történő hathatós beleszólása az idő előrehaladtával folyamatosan növekedett, ezért, mint idegenként jött uralkodó, I. Károly a koronaeszmével törekedett legitimálni és megerősíteni hatalmát, illetve a hozzá hűeket nevezte ki a legfőbb országos méltóságokra: a nádor és az országbíró a király bizalmasai közül, a körülötte lévő szűk, megbízható rétegből kerültek ki. Ez jól rávilágít a király aktuális politikai törekvéseire,

²⁴⁷ BÓNIS 1971, 46. p.

²⁴⁸ DEGRÉ ALAJOS: *Adatok a magyar bírói függetlenség múltjához*. In: (Mezey Barna szerk.): *Degré Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok (Millenniumi magyar történelem)*. Osiris Kiadó, Budapest 2004. 88. p.

hatalmi céljaira, vagy akár egy jutalmazásra, megerősített lekötézésre.²⁴⁹ Vagyis a nemességben, kiváltképpen a királyközeli főnemesi családokban az uralkodó hatalmi, politikai eszközt is látott, pontosabban a különböző fontos tisztségekre történő kinevezésükben, gondoljunk csak az ország nagybíróinak további szerepköreire, a velük járó tekintélyre és javadalmazásra.

Szintén felmerül I. Zsigmond siklósi fogsága, ami alatt a tanács az uralkodót teljesen mellőzve folytatta működését, mert hatalmát a Szent Koronából eredeztette, legitimálva ezzel döntéseit. Azaz a főhatalommal – így a bírói hatalommal – élés már nem kizárólag királyi privilégiumnak számított. Nem sokkal később a nemesek és bárók kapcsán egy korlátozó intézkedés született, ami akár a modern igazságszolgáltatási elvek előfutárának is tekinthető: Zsigmond 1421-ben kimondta, hogy bármely ispán vagy alispán, ha peres ügye van, abban nem járhat el, hanem a királyi udvar valamely bírósága elé kell hoznia ügyét. A király ezzel a rendelkezéssel nemcsak a bírói hatáskör bizonyos szűkítését érte el, hanem kvázi a mai bírói elfoglaltság jelentésének intézményét vetítette előre.

A középkori bírói fórumokat tekintve látható, hogy a delegált bírók által uralt színterek mellett a király mindig fenntartott egy önálló bírói fórumot is, ahol személyesen járt el, többnyire olyan ügyek kapcsán, amik közvetlenül érintették uralma rendjének fennállását, különös tekintettel a király dologi jogaira (fő- és jószágvesztéssel járó büntettekben való ítélethozatal). E mellett delegált bírói: a nádor (aki 1342 után is megőrzi az udvaron belüli különállását), az országbíró, a kancellárok, a személynök és ezek helyetteseinek bírói fórumai olyan jelentős hatást gyakoroltak az ország bírászkodására, hogy belőlük alakult ki a 15. század második felére a királyi tábla, mint állandó bírói fórum. Természetesen a folyamatban hathatós része volt az Anjou központosító törekvéseknek is. Vagyis a király tényleges személyes jelenléte az ügyek sokasodásával és a delegált bírók hatásköreinek tágulásával folyamatosan szorult vissza és a 16. századra a tényleges bírászkodást a király – néhány ügykörtől eltekintve – átengedi a bíróságoknak, de azok változatlanul az ő nevében jártak el.

Szintén még az e fejezetben említett fehérvári országos gyűlésekkel kapcsolatban meg kell említeni, hogy a gyűlések nemcsak panasznappal jellegettel működtek, hanem esetenként törvényező gyűléseket is összehívott a király, amikor is lehetősége volt az egész ország kül- és belpolitikáját érintő ügyeknek a megtárgyalására, természetesen azzal, hogy mindenkor az ő döntése érvényesült, a királyi tanácsnak és más nemeseknek a véleményét belátása szerint vette figyelembe, pontosabban fogalmazva, ezek véleményéhez formálisan nem volt és nem is lehetett kötve. A 13. század végétől a királyi birtokok eladományozásával, ezzel együtt a királyi hatalom gyengülésével, a bárók megerősödésével párhuzamosan az országos gyűléseken a rendeknek egyre nagyobb beleszólásuk volt az ország dolgaiba, végül pedig majd a leendő rendi gyűléseken tudták ténylegesen befolyásolni a törvényalkotást, a törvényalkotói hatalmat.²⁵⁰ Az Árpád-korban két országos gyűlést, az 1290. és 1298. éveket emeli ki a szakirodalom, mint fontosabb törvényalkotó gyűlések, ahol a főpapság és a nemesség már beleszólással rendelkeztek, tehát e gyűlések már magukban hordozták a rendi gyűlésre jellemző elemeket, de ténylegesen még nem voltak rendi országgyűlésnek nevezhetőek. Formálisan és szervezetenként is rendi országgyűlésnek I. Lajos 1351-ben összehívott novemberi gyűlése tekinthető,²⁵¹ már

²⁴⁹ BÉLI GÁBOR: *A nádor bírói hatalma a XIII. század derekáig*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): IV. Szegedi Jogtörténeti Napok. Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged 2011, 65. p.; GERICS 1966, 285. p.

²⁵⁰ EMBER GYÖZÖ: *Az újkori magyar közigazgatás története. Mohácstól a török kiűzéséig*. Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, Budapest 1946. 24-25. p.

²⁵¹ BÉLI 2017B, 130-131. p.

csak azért is, mert az 1351-es bulla kimondta az egységes nemességet és annak egységes szabadságát.²⁵² I. Zsigmond és I. Mátyás idején a képviseleti alapon szerveződő országos rendi gyűlés már az ország összes nemesét, azok képviseletét, így egyben beleszólását is magában foglalta, a közügyeket valós országgyűlésen tárgyalta meg a király és a nemesség egyeteme, azaz a törvényhozói hatalmon osztoztak egymással, megvalósult a rendi dualizmus.²⁵³ Ezt Werbőczy a *(2.4-es alfejezetben* ismertetett) Szent Korona-tannal tovább fokozta és kimondta, hogy a nemesség egyeteme formális hatalmi tényező, akik saját érdekeiket képviselik az országgyűlésben és e tan által Werbőczy megfogalmazta a hatalomból való részesedési igényeiket és jogait. 1526-ot követően a Habsburgok a 16-17. században 68 alkalommal hívtak össze országgyűlést, ahol rendi keretek között a nemességnek tényleges, tartalmi szerepe lett a jogalkotásban,²⁵⁴ amely szerepük egészen az országgyűlési követeknek népképviselet alapján választásáról szóló 1848. évi 5. törvénycikkig kitartott.

Mindezt azért volt szükséges ilyen röviden tisztázni, hogy a továbbiakban tárgyalt, főleg a 15. század végétől megszülető, igazságszolgáltatással és bíraskodással kapcsolatos törvénycikkek mögött látható legyen nemcsak a királyi akarat, hanem a nemesség szándéka is. Hiszen a bírósági szervezet, az ítélkezés, majd később a bírói hatalom az uralkodó személyétől és koronájától történő szervezeti szétválása, később pedig függetlenedése végső soron a király és a nemesség közötti törvényhozói hatalom megoszlásának is volt köszönhető.

²⁵² BÓNIS 2003, 142. p.

²⁵³ BÓNIS 2003, 375. p.

²⁵⁴ FAZEKAS – GEBEI – PÁLOSFALVI 2020, 183. p.

4. ORSZÁGOS MÉLTÓSÁGOK BÍRÁSKODÁSA A KIRÁLYI UDVARBAN 1526-IG

„Bármennyire is áll az a tény, hogy a királyság megalakulásával a nemzet a birói hatalmat a királyra ruházta, s ezen hatalom gyakorlatának organumai a király elhatározásának eredményei, mégsem törölhető ki jogfejlődésünkéből az 1486. 68. és 1492. 42. t.-cikk, mely megállapítja, hogy a nádor, országbíró, kancellár és személynök az ország rendes bírái.”²⁵⁵

4.1. A nádor központi bírászkodása

4.1.1. A nádor központi bírászkodásának első időszaka

A 11. században a birói hatalom kizárólagosan a teljhatalmú királyt illette. Amikor még a király saját személyében ítélkezett az eléje tárt peres ügyekben, akkor királyi kúriájában (*curia regis*) járt el. Ebből alakultak ki később a további bíróságok. Az ügyek intézése szükségképpen magukkal hozták a királyi udvar szervezését, ami a királyi udvar ispánjára, a nádorispánra hárult,²⁵⁶ akit a király birói teendőik elvégzésével is megbízott, erre pedig a királyi pecséttel jogosította fel, aminek őrizését az uralkodó rá bízta. A nádor birói működése eleinte a királyi udvarra korlátozódott, a király jelenlétére (*praesentia regia*), Szent László korától viszont a királyi udvar tényleges birói szervezettel is rendelkezett, ahol a király helyett immár a nádor ítelt, vagyis királyi megbízás alapján a nemesek ügyeiben is eljárhatott, az uralkodó csak a fontosabb ügyeket tartotta meg magának.²⁵⁷ A nádor emellett megmaradt a királyi udvar ispánjának, így az udvarhoz tartozó népek felett rendelkezett birói hatalommal.

II. Géza idejében már – vélhetően az ügyek megsokasodása miatt – megjelent a kiküldött bírák intézménye. Az uralkodó rendszerint nádorát küldte vidékre ítélkezni, aki a király meghatalmazása alapján, annak nevében, helyett járt el, valamint hozta meg ítéletét.²⁵⁸ Szent László III. dekrétumának 3. és Kálmán király I. dekrétumának 37. fejezetei kimondták,²⁵⁹ hogy amikor a nádor az udvart elhagyta, a királyi pecsétet nem vihette magával. Innentől kezdve már „csak” saját is jogán ítélkezhetett, kizárólag az udvarnokok felett, kivéve, ha a nemesek peres ügyeiket önként vitték a nádor színe elé, valamint választott bíróként tekintettek rá.²⁶⁰ „*Azt is akarjuk, hogy ha olykor a nádorispán hazamegy, a király és az udvar pecsétjét hagyja annál, aki helyetteseképpen ott marad, hogy miképpen a királynak egy udvara van, úgy pecsétje is egy legyen. Ameddig pedig eme [nádor]ispán otthon marad, pecsétjét senkire se küldje, csupán azokra, akiket udvarnokoknak mondanak, és akik önként, saját akaratukból mennek hozzá, azok felett legyen neki szabad ítélkezni.*”²⁶¹ A nádor távolléte esetén a királyi pecsétet az udvarbíróra (*comes curialis*) bízta, aki a XII. századtól a *iudex curiae regiae*, azaz az országbírói címet viselte. A tisztséget először 1138-ban említik egy dokumentumban a nádori tisztséggel, ettől az időponttól kezdve kétségtelenül elkülönül és megkülönböztetendő az országbíró, vagyis már nem, mint a nádor helyettese, hanem mint önálló nagybíró funkcionál.²⁶² Később, mikor a nádor már saját jogán vidéken bírászkodott, az országbíró teljesen átvette birói funkcióit a királyi kúriában, vagyis már ő képviselte és helyettesítette a királyt ezen a fórumon, állandó helyettese lett.²⁶³

²⁵⁵ VINKLER JÁNOS: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig.* II. kötet. Dunántúli Egyetemi Nyomda, Pécs 1927. 5. p.

²⁵⁶ TIMON 1904, 183. p.

²⁵⁷ BÉLI 1995, 92. p.; CSIZMADIA – KOVÁCS – ASZTALOS 1995, 120. p.

²⁵⁸ TIMON 1918, 172-174. p.

²⁵⁹ BÉLI 2011, 53. p.

²⁶⁰ TIMON 1918, 173-174. p.

²⁶¹ Szent László harmadiknak tulajdonított dekrétumának első része. 3. A nádorispánról. Ld.: MEZEY 2000, 100. p.

²⁶² BERTÉNYI 1976, 52. p.

²⁶³ TIMON 1918, 179. p.

III. Béla uralkodásától a nádor mindinkább a vidéki, saját kúriájában eljáró bíró szerepét töltötte be,²⁶⁴ így a hatalma vidéken is felértékelődött, a nemesek a nádor bírói fennhatóságát is elfogadták magukra nézve, míg helyettese, az alnádor Pesten maradt és saját ítélőmesterrel, valamint jegyzővel rendelkezett.²⁶⁵ Az Aranybulla 8. cikke értelmében a nádor immár minden országlakó felett ítélkezhetett, kivéve a már említett nemesi fő- és jószágvesztési ügyeket.²⁶⁶ II. András 1231. évi dekrétumának 9. cikke pedig kiemelte a nádor joghatósága alól az egyházi személyeket, egyházhoz köthető ügyeket. Viszont mindkét rendelkezés felruházta a nádort a király bírói helyettesítésének jogával a fehérvári törvénytörvényekre nézve.²⁶⁷

E rendelkezések következtében a nádor bírói tevékenysége a 13. században vidékre tevődött át,²⁶⁸ a 14. században pedig rendszeressé váltak a nádor bírói, megyék számára tartott köztörvényszékei. Egyértelmű, hogy a vidéki bíráskodás feje a nádor volt: a 13. századi források alapján megállapítható, hogy a nádor saját jogon bíráskodott, a felek között – akik szabad akaratukból fordultak a nádorhoz – pedig fellelhető mind egyházi, mind világi személy, rangban a szolgálattól, egészen az úri nemzetségeig. Akik pedig eleve a nádor bírói joghatósága alá tartoztak, ha valakit perbe hívtak, köteles volt az alperes is a nádor színe elé járulni. A nádor továbbá vidéken a király különös jogállású népei felett is bíráskodott, mint például a II. kun törvényt követően a kunok főbírája (1279. évi 11. törvénycikk.) is lett. Ugyanakkor az uralkodó a nádor saját kúriájára is behatással rendelkezett, vagyis sosem történt teljes függetlenedés az uralkodó bírói hatalmától. A 14. század első felétől kikristályosodik, hogy a nádor a „király személye helyett küldött különös bíró”, illetve a „király által küldött különös bíró öt megyében” delegálások alapján járt el és tartott közgyűléseket az érintett megyék alispánjaival, szolgabíráival és esküdtszékeivel. Esetenként a nádor helyett az ő megbízásából eljáró alnádor ítélkezett. III. András 1298. évi dekrétumának 8. cikke pedig a négy nemes bírótárs kötelező alkalmazásával garantálta a nádor vidéki törvényes működését: „[...] *ha a nádor országunkban igazságszolgáltatásra indul, minden megyében tartozzék négy kiküldött bíró a megyésispánnal együtt menni és ítélkezni, [...] ha a nádor helytelenül próbálna eljárni, a négy ember ispánjával együtt tiltsa meg, és jelentse a királynak*”. Tovább fokozva a nádori tisztség jelentőségét, az Aranybulla 31. cikke rábízta a szerviensi szabadságok betartatását is. A 14. századtól rendszeressé váltak a nádor bírói köztörvényszékei, az első eset az Anjou-korban 1312 tavaszán történt, amit I. Károly 1312. május 9-ével keltezett oklevele igazol és örökít meg. Vagyis a nádor bírói hatalma megerősödött, annak mindösszesen két korlátja volt: a fő- és jószágvesztési ügyek tárgyalása a saját kúriájában, valamint, hogy vidéken nem állíthatott maga helyett helyettes bírót.²⁶⁹ Vagyis a nádor bírói hatalma megerősödött, annak mindösszesen két korlátja volt: a fő- és jószágvesztési ügyek tárgyalása a saját kúriájában, valamint, hogy vidéken a 14. századtól nem állíthatott maga helyett helyettes bírót.²⁷⁰

²⁶⁴ PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Első kötet.* Atheneum Irod. és Nyomdai R. Társulat, Budapest 1899. 331. p.

²⁶⁵ SZÜCS 2002, 141. p.

²⁶⁶ Az említett, fő- és jószágvesztéssel kapcsolatos ügyekben is ugyan eljárhatott a nádor, de a király tudta nélkül azokat nem fejezhette be. Ld.: NYERS LAJOS: *A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században (1307-1386).* Hungária Nyomda és Lapkiadó Vállalat, Kecskemét 1934. 13. p.

²⁶⁷ NYERS 1934, 4. p.

²⁶⁸ BÉLI 2011, 53. p.; TIMON 1904, 186 p.

²⁶⁹ BÉLI 2011, 53. p.; BÉLI 2011, 58-59. p.; BÉLI 2017E, 94. p.; BÉLI 2011, 65. p.; BÉLI 2017A, 256. p.; BÉLI 2020, 11. p.; BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1996, 13. p.; BÉLI 2008, 153. p.; TIMON 1918, 175. p. A kezdetektől tekintve az első nádori közgyűlést 1273-ban Pécs nembeli Dénes nádor tartotta Zala megye számára. Ld.: BÉLI 2020, 10. p.;

²⁷⁰ TIMON 1918, 175. p.

4.1.2. A nádor központi bíraskodásának második időszaka

Ami az Anjou-kor bírósági szervezetrendszerét illeti, meg kell jegyezni, hogy III. András uralkodását követően a vidéki bíróságok, különösen a megyésispán és a rendszerint négy megyei nemes alkotta törvényszékek szerepe és súlya erőteljesen megnövekedett a 14. század első két évtizedében, ami a király bírói hatalmának kúrián kívüli gyengülését eredményezte. Ezt leginkább a megyésispánok saját jogon, nemes bírótársaikkal tartott bírói közgyűléseinek feltűnése jelezte.²⁷¹ A királyi tekintély megszilárdítása érdekében még I. Károly intézkedésének köszönhetően 1342-ben megszűnt a nádor saját kúriájában folyó bíraskodása, és méltóságánál fogva törvényszékét ezután a királyi udvarban tartotta. Az értekezés kizárólag a központi bíróságok jogfejlődését mutatja, be, ezért a nádor királyi udvaron belüli bíraskodásának bemutatására törekszik, így a vidéki törvényszékek és a gonosztevők felett ítélő köztörvényszékek bemutatásától eltekint, azt viszont mégiscsak fontos tisztázni, hogy a nádornak két bíraskodási központja is volt: az egyik Budán, a királyi udvarban, a másik pedig Vizsolyban. Utóbbinak az a magyarázata, hogy I. Károly alatt a Drugethek egymást követve viselték a nádorságot. Adományaik révén családi központjuk pedig Vizsoly volt, így kézenfekvő megoldásként kínálkozott, hogy törvényszéküket ott működtessék. Budán egyébként általában nem maga a nádor, hanem egy helyettese ítélkezett. Drugeth Vilmos nádornak még volt önálló vidéki kúriája (1333-42). Drugeth Vilmos halála PITI FERENC szerint ugyanakkor későbbre, 1342. szeptember 15-20. közé tehető, mert ez év szeptember 15-én a szepesi káptalan még jelentést tesz Vilmosnak, szeptember 20-án viszont ugyanez a káptalan már néhaiként aposztrofálja. Szepes megyének pedig Vilmos egyben az ispánja is volt, így vélhetően a kor lehetőségeihez képest a megyei káptalanhoz viszonylag gyorsan jutottak el a hírek, így a nádor halálhíre is. Vizsolyban egyébként többnyire az alnádor ítelt, míg a nádor Budán végezte egyéb feladatait. Az alnádori oklevelek alapján a vizsolyi vidéki nádori törvényszéken utoljára 1340. október 20-án adtak ki oklevelet, de további írásos kiadványok alapján a működés valamikor 1341. február 28. és 1342. augusztus 29. között szűnt meg, talán Drugeth Vilmos halálával. Ezt követően I. Lajos sem élesztette újra a vizsolyi központot.²⁷² Ugyanakkor Debreceni Dózsa nádorságával a király rendszeressé tette a nádori köztörvényszékeket, amit a nádor mindig *ex mandato regis*, a király személye helyett küldött különös bíróként hirdetett és tartott, először 1317. június 18-án öt megye számára,²⁷³ ami kihatott jövőbeli kinevezésére: ezt követően mint „király által küldött különös bíró öt megyében” járt el.²⁷⁴ A 14. század második felétől a megyésispán is csak királyi parancs alapján hirdethetett bírói közgyűlést megyéje számára.²⁷⁵ Az 1351. évi dekrétum 23. cikkülésének rendelkezése alapján, ami a tudományvételt csak királyi, nádori és országbírói parancslevél alapján tette lehetővé, a megyei törvényszékek működését csak a kisebb perekre korlátozta, ami oda vezetett, hogy ezek a bíróságok birtokügyekben elvesztették korábban gyakorolt joghatóságukat, tehát a nádori köztörvényszékek működésének jelentősége és peres ügyeinek száma a megyei törvényszéken tárgyalathoz képest emelkedett.

1342-ben tehát a nádor vidéki kúriája is megszűnt, a királyi székhelyen ülésző nádori bíróság azonban továbbra is megmaradt, sőt tovább fejlődött, állapította meg BERTÉNYI IVÁN.²⁷⁶ Ezzel szemben ENGEL PÁL kis különbséggel azt feltételezte, hogy 1342-ben még I. Károly egyesítette

²⁷¹ HOLUB 1929, 201-205. p.; BÉLI 2008, 163. p.

²⁷² NYERS 1934, 9-12. p.; PITI FERENC: *Az 1342. évi nádorváltás*. Századok 2006. 1. sz. 436. p.; HAJNIK 1899, 66. p.

²⁷³ BÉLI 2008, 153. p.

²⁷⁴ BÉLI 2020, 11. p.

²⁷⁵ BÉLI 2020, 13. p.

²⁷⁶ BERTÉNYI IVÁN: *A magyar királyi udvar tisztségviselői a középkorban*. Rubicon 1996. 1-2. sz. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_magyar_kiralyi_udvar_tisztsegviseloi_a_kozepkorban (Letöltve: 2020. 02. 11.)

a budai és a vizsolyi nádori törvényszékeket és Visegrádot jelölte ki helyszínéül,²⁷⁷ valamint fia, I. Lajos megtiltotta, hogy az ispánok megyei birtokperekben eljárjanak; innentől kezdődően csak az ország nagybírái hozhattak efféle perekben ítéleteket. Emiatt az ispáni közgyűléseknek is hamarosan leáldozott, hatáskörüket a nádor vette át, akinek 1342-től emiatt még hangsúlyosabb feladatává vált, hogy a megyéket végig járja és ott továbbra is közgyűléseket tartson. Vagyis a nádor bírói működésének jelentősége még tovább erősödött, amit az is jelez, hogy felvette a *regni Hungariae palatinus* címet is.²⁷⁸

Ezzel szemben SZŐCS TIBOR azt az álláspontot képviseli, hogy az egységes nádori kúria Visegrádra költöztetése nem az Anjou uralkodókhoz köthető, hanem sokkal inkább Drugeth Vilmos tudatos döntésének tudható be. 1339-ben Drugeth Vilmos nádor Izsép mestert nevezte ki vizsolyi albírájának, aki leveleiben utalt arra, hogy mindenkor a ráruházott nádori hatáskörnél fogva járt el. Ugyanakkor 1339 novemberétől az erre való hivatkozás sorra elmaradt, úgy tűnt, saját hatalmánál fogva járt el a hozzá utalt ügyekben, mégpedig abban az időszakban, amikor a nádor huzamosabb időre elhagyta Vizsolyt és csak 1341 nyarán tért vissza, hosszabb visegrádi tartózkodást követően. Sőt, 1341-től az összes tartományi ügyet ő intézte Visegrádról, valamint 1340-ben a budai kúriát Nagymarosra – a Duna Visegráddal szemközti oldalára – helyezte át. Tehát SZŐCS véleménye szerint a nádor vidéki kúriáinak megszüntetése és Visegrádra történő központosítása nem I. Lajos 1342-es reformjának volt köszönhető, hanem azt Drugeth Vilmos nádor már tudatosan tervezte, és valósította meg, voltaképpen 1338-1342 között.²⁷⁹

Míg Szent László idején az udvarszervező tevékenységre esett a hangsúly, a nádor tekintélyének folyamatos növekedése mellett (pecsétörzés és választottbíráskodás), addig az Anjouknak mindig is erős központosító törekvések voltak, nem véletlenül. A hivatalsszervezés mellett a központosítás I. Lajosnak kellő rálátást biztosított az udvarra, valamint ezzel a konstrukcióval tulajdonképpen ki is jelölte a nádor helyét az országos méltóságok között. A nádor ekkortól kezdve az udvarból vezette a vidék bíráskodását, ezt követően önálló jellegű vidéki bíráskodása megszűnt,²⁸⁰ a nádor megyei közgyűléseit már csak királyi rendelés esetén tartották meg, egyre ritkábban; ez a királyi kúria bíróságainak hatáskör-kiterjedésére volt visszavezethető. A 15. századtól a megyei közgyűléseket felváltották a kikiáltott gyűlések (*proclamatae congregationes*), amik a hatalmaskodási ügyeket vizsgálták ki.²⁸¹

Itt kell megemlíteni a nádor személyes, különös jelenléti bíráskodását is, a *praesentia specialis personalis*-t. 1332-ből, 1336-ból, 37-ből és 39-ből állnak rendelkezésünkre okleveles források, amik szerint a nádor ezeket az ügyeket kiveszi a vidéki alispáni bíráskodás alól és a maga joghatósága alá rendeli. Ez a bíráskodás csak nevében hasonlít a király személyes jelenléti bíróságára, mert még az előbbi állandó fórum, addig az utóbbi csak *ad hoc* jellegű volt. Az 1332-ből ránk maradt levél tanúsága szerint Zemplén megye alispánja és szolgabírái ahelyett, hogy maguk jártak volna el Michk bán jobbágyainak ügyében, azt a nádor meghagyó levele alapján az ő hatáskörébe helyezték át.²⁸² Négy évvel később Drugeth Vilmos a görgei nemesek ügyét kiemelte a szepesi alispán joghatósága alól és maga ítélte meg, később pedig ugyancsak 1336-ban Pál jászói prépost Oliver fia Imrét ugyancsak a nádor személyes jelenlétében perelte be.²⁸³ 1337-ből is két eset maradt fenn, az egyikben a rozgonyi nemesek e különös

²⁷⁷ ENGEL 2001, 164. p.

²⁷⁸ ENGEL 2001, 154-155. p.

²⁷⁹ SZŐCS TIBOR: *A nádori intézmény korai története 1000-1342*. MTA, Budapest 2014. 116.,121.,124-126.,142.

p.

²⁸⁰ NYERS 1934, 8. p.

²⁸¹ BÉLI 2017D, 23. p.

²⁸² AO II. 629. Ld.: NYERS 1934, 19. p.

²⁸³ AO. III. 266.; AO. III. 270. Ld.: NYERS 1934, 19-20. p.

törvényszéken voltak kötelesek felmutatni oklevelüket,²⁸⁴ míg a másik esetben a feleket a személyes, különös jelenlétére idézte a nádor.²⁸⁵ Az 1339-ben kelt oklevél alapján pedig a felek „*in nostri presencia speciali*” voltak jelen.²⁸⁶

A zűrzavar Luxemburgi Zsigmond idején ért véget az igazságszolgáltatás 1435-ös reformjával. I. Lajos intézkedése révén a központi bíróságok a kúriában működtek, kezdetben Visegrádon, aztán Budán, a központosítás tehát eleve adott volt, viszont 1405-re a megyei törvényszék az úriszék kötelező fellebbviteli fórumává vált, a reform pedig megerősítette a megyék 1397-es felhatalmazását: az alispánt és a szolgabírókat ez időtől az ország rendes bírái között tartották számon, így a megyei bíráskodás súlya megerősödött.²⁸⁷ Vagyis a nádor bíráskodása véglegesen is a központba, a királyi kúriába tevődött vissza, ugyanakkor megjegyzendő, hogy formálisan az 1486. évi „Nagy Törvénykönyv” 1. törvénycikke szüntette meg a nádori közgyűléseket.²⁸⁸ Luxemburgi Zsigmond uralkodásának egyik sajátossága, hogy újfent módosult az uralkodói bíráskodás: a király nemcsak udvari kúriájában ítélkezett, hanem azon kívül is, ahol épp tartózkodott. A rendek pedig a 15. század derekától arra törekedtek, hogy befolyásolhassák a nádorválasztást (1439. évi 2. törvénycikk), így a királyi tanácsnak – amely a gyakorlatban eddig is megtárgyalta a kinevezést – ezután a törvény is beleszólási jogot biztosított. 1447-ben, Hunyadi kormányzósága – V. László kiskorúsága – idején az országgyűlés választott nádort.²⁸⁹ A nádori tisztség fontosságát tovább fokozta, hogy a 15. század második felében a királyi kúria bíróságaiból kialakult a királyi tábla, ami a nádor, az országbíró és a személynök hatásköréből tevődött össze.²⁹⁰

4.1.3. A nádor bírói hatalma az úgynevezett nádori cikkek alapján

I. Mátyás idején új korszak kezdődött, a nádor tisztsége méginkább felértékelődött. A nádor jogkörét I. Mátyás által 1485 decemberében összehívott országgyűlés tovább szélesítette: az ún. „nádori cikkek” értelmében a nádor lett az ország legfőbb bírója:²⁹¹ „*Kilencedszer: A nádor hivatalánál fogva köteles bármely országlakót a panaszlók kérésére akár birtokjogok, akár hatalmaskodások tárgyában törvénybe idézni. És ebben az esetben akkora hatalma, joghatósága és méltósága van, amelynél nagyobb, de még csak ahhoz hasonló is a királyi méltóság kivételével egyáltalán semmi igazságszolgáltatónak nincsen. [...]*”²⁹² A nádori cikkek értelmében a nádor rendelkezett a korábbi kormányzói jogkörökkel, a király kiskorúsága esetén képviseleti és gyámi teendőket ő látta el, királyi jogokat gyakorolt, a Hunyadi János kormányzósága alatt is ismerős adományozási jogkörrel is rendelkezett, egészen 32 jobbagytelek mértékig. Királyválasztás esetén a nádor feladata lett összehívni az országgyűlést és leadni az első szavazatot – ez is alátámasztja azt a tényt, hogy I. Mátyás így szerette volna trónra ültetni törvénytelen fiát, Corvin Jánost.

„[...] Az ország más bírái ugyanis régi szabálynál és megállapodásnál fogva csakis hatalmaskodások és nem birtokjogok dolgában rendelhetnek el idézéseket vagy perbehívásokat

²⁸⁴ AO III. 362-362. p. Ld.: NYERS 1934, 20. p.

²⁸⁵ MODL 3032. Ld.: NYERS 1934, 20. p.

²⁸⁶ AO III. 535. Ld.: NYERS 1934, 20. p.

²⁸⁷ ENGEL 2001, 187-189. p.

²⁸⁸ C. TÓTH NORBERT: *A magyar királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342-1562)*. Magyar Történelmi Társulat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest 2020. 36. p.

²⁸⁹ BERTÉNYI 1996.

²⁹⁰ BÉLI 1995, 95. p.

²⁹¹ BÉLI 2017E, 94-95. p.; Természetesen a rendelkezés mögött I. Mátyás nem titkolt politikai szándéka húzódott meg: trónra ültetni törvénytelen fiát, Corvin Jánost.

²⁹² I. Mátyás dekrétuma – Az ún. nádori cikkek. 9. A nádor bírói méltóságáról. Ld.: MEZEY 2000, 103-104. p.

és hozhatnak ítéleteket. Ezután meg azoknak, akiket a nádor előtt marasztalnak el a törvény útján bírságokban vagy más törvénykezési tervekben, az ilyen terheket a királyi felség nem annyira a maga rendes, mint inkább korlátlan hatalmánál és méltóságánál fogva engedheti el, mindazonáltal ezt nem kell megtennie, mert a nádor ezekről a bírságokról mindenkor saját akarata szerint rendelkezhet. Ellenben másoknak, akiket a többi bírák előtt marasztalnak el, a királyi felség e terheket rendes hatalmánál fogva mindenkor szabadon és egyenesen elengedheti.”²⁹³ A nádori cikkek további pontjaiban látható az ország más bírásra vonatkozó megkötés, miszerint ők nem járhatnak el birtokjogi vitákban, ráadásul míg a nádor az általa ítélt ügyek kapcsán maga rendelkezhet a bírságról, vagyis nagy anyagi haszna származhat belőle, addig a többi bíró esetén a király kikötötte, hogy ő maga ténylegesen is beleszólhat a bírság ügyébe, azt akár el is engedheti, míg a nádornál ugyan hatalma lenne rá, de nem teszi meg, hiszen a nádornak az ítélkezésből jövedelme is származott.²⁹⁴

Először is le kell szögezni, hogy a nádori cikkek több szempontból vitatottak. A szerzők többsége 1485 végére datálja, de BÓNIS GYÖRGY szerint a nádori cikkek tárgyalására összehívott országgyűlés csak 1486 elején történhetett, ráadásul a javaslat nem is emelkedett törvényerőre. ENGEL PÁL szintén az 1486-os keletkezést tartja fenn. Még aggályosabb, hogy a források egyáltalán nem is említik a nádori cikkek országgyűlési napirendre vételét, sőt, maga az eredeti dokumentum sem került elő ebből a vélt időszakból, először a Négyeskönyv közjogi megoldásai között találkozhatunk vele.²⁹⁵ C. TÓTH NORBERT is arra következtetésre jut, hogy nem I. Mátyás korában fogalmazták meg a nádori cikkeket, mert a 10. cikkelyben leírtak nem I. Mátyás idejére jellemző problémát és annak megoldására hivatott rendelkezéseket takarnak.²⁹⁶ Kérdéses tehát, hogy valóban hívtak-e össze országgyűlést a nádori cikkek megszavazására. Annyi ugyanis bizonyos, hogy sehol sem esik szó dekrétum alkotásról, ANTONIO BONFINI, aki végig követte I. Mátyás életét, sem ír róla egy szót sem.²⁹⁷ Csupán a Hármaskönyv reformjakor (a kiegészítést négy könyvbe szerkesztették, innen ered az operátum Négyeskönyv neve), kibővült egy új articulussal a nádor jogállásáról. Ide kerültek be azok a rendszabások is, amiket ma nádori cikkeknek nevezünk, ami alapvetően rendi érdekeket jelenít meg, kiterjeszti többek között a nádor bírói jogkörét, valamint a király távolléte esetére helytartónak is kijelöli, ami tulajdonképpen egy hatalmi, kormányzati jogállás.²⁹⁸

4.1.4. A nádor bírói hatalma a Négyeskönyv és egy 1573-as interpolált változat alapján

A nádori cikkek eredeti példánya mindaddig nem látott napvilágot. Az első leírások egyike a Négyeskönyv III. rész VIII. címében található, amit némi változtatással a későbbi interpolált változatok is megtartottak.²⁹⁹ ILLÉS JÓZSEF is megjegyzi, hogy az Aranybullával egyetemben a nádori cikkeket elsőként a Négyeskönyv említi, azt a Hármaskönyv, Werbőczy nem tárgyalja.³⁰⁰ ILLÉS kiemeli, hogy az általa vizsgált, az eredetihez legközelebb álló Négyeskönyv

²⁹³ I. Mátyás dekrétuma – Az ún. nádori cikkek. 9. A nádor bírói méltóságáról. Ld.: MEZEY 2000, 104. p.

²⁹⁴ NYERS 1934, 17. p.: A nádort a perérték / birtok 2/3-a illette meg.

²⁹⁵ BÉLI GÁBOR: *I. Mátyás 1486. évi nagyobb dekrétuma*. In: (Peres Zsuzsanna, Révész T. Mihály szerk.): *I. Mátyás és az igazságszolgáltatás: Az Országos Bírósági Hivatal tudományos konferenciája*. Országos Bírósági Hivatal, Dürer Nyomda Kft., Budapest 2019. 46-47. p.

²⁹⁶ C. TÓTH 2020, 297. p.

²⁹⁷ BONFINI, ANTONIO: *Mátyás király - Tíz könyv a magyar történet-ből*. Magyar Helikon Kiadó, Budapest 1959. Bonfini a IX. könyvben (289-312. p.) még I. Mátyás 1486. évi nagyobb dekrétumáról is részletes beszámolót tesz, de sem ezt megelőzően, sem ezt követően nem említi a nádori cikkeket, pedig jelentősége legalább akkora, mint az 1486. évi nagyobb dekrétumnak.

²⁹⁸ BÉLI 2019, 46-47. p.

²⁹⁹ BÉLI 2019, 47. p.

³⁰⁰ ILLÉS JÓZSEF: *A Quadripartitum közjogi interpolatiói*. In: *Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből* IV. 2. MTA, Budapest 1931. 24. p.

interpolációhoz képest (ami valamivel 1556 után keletkezett és jelen tudásunk szerint a legközelebbi képet adja az eredetiről) a Habsburg uralkodói nyomásra eltorzított 1783-as Hevenesi codex (valójában 1695 és 1712 közé tehető a keletkezése³⁰¹) a nádori cikkekben kihagyja a VII. és VIII. cikkelyeket, amik burkoltan a nádori bíraskodás visszaszorítását jelentette, ugyanis a VII. cikkely kimondta, hogy „*ha a király hanyagságból nem hallgatná ki a követeket, ezt a hibát a nádornak kell helyreigazítani*”; a VIII. cikkely értelmében pedig „*ha a király igazságtalanul adományoz birtokot, a panaszosok a nádorhoz forduljanak*”. E két cikkely elhagyásával tehát a nádor nem írhatta felül a Habsburg uralkodók döntéseit.³⁰² Az utóbbit vélhetően már csak azért is törölték a nádor jogkörei közül, mert birtokadományozás terén a magyar, illetve az udvari kancellária voltak az uralkodó segítségére, tehát a birodalomszervezéssel járó közigazgatási átszervezések okán okafogyottá vált a nádor ezen feladata.³⁰³

Egyébiránt ILLÉS hat kéziratot és az 1798-as nyomtatott, Novoszel-féle Quadripartitumot, annak is a közjogi részeit – ami leginkább interpolált – hasonlította össze. Megállapította, hogy az általa a bécsi National Bibliothek-ben talált 8465. (Jur. Civ. 73.) ch. XVI. 393. folio jelölésű kézirati kódex szinte megegyezik a legkorábról ismert, a Nemzeti Múzeumban őrzött, 1556 környékéről származó, az eredetihez legközelebb álló interpolációval (512. fol. lat.). Szintén a Nemzeti Múzeumban talált 1765. fol. lat. jelzésű kézitról elmondható, hogy a Bécsben fellelhetőnek (8465.) pontos mása. Ugyanez igaz a múzeumban fellelt 895. quart. lat. jelzésű kéziratra is. E változatok megőrizték többek közt a nádori cikkek eredeti változatát, azaz a VII. és VIII. cikkelyeket. A későbbi változatokon, mint a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Egyetemi Könyvtár kéziratárában talált példányon (Hevenesi Collectio XIX., valamikor 1695 és 1712 között keletkezhetett), a Nemzeti Múzeumban talált 525. fol. lat. jelzésű példányon, valamint az 1798-as Novoszel-féle nyomtatott interpolációkon nyomot hagyott a Habsburg befolyás és uralkodói akarat, nem utolsósorban pedig a Habsburg birodalom közigazgatási átalakítása: ezek nem tartalmazták az említett cikkelyeket, ahogy a nemzeti királyválasztói jog helyett is örökösödési jogot emlegetnek.³⁰⁴

Akad egy nemrég előkerült Négyeskönyv interpoláció is, aminek másolatát megvizsgálva BÉLI GÁBOR arra a következtetésre jutott, hogy annak készítője a jogkönyv egy 1573-ban elkészült interpolációját másolta le. Ez lehetett a Négyeskönyv megmentésére és uralkodó általi szentesítésére tett utolsó kísérlet. A másolat valamikor a 17. század legvégén vagy a 18. század elején készülhetett, egyazon kéztől. Az NK. Iv. 1573-as jelzéssel ellátott példányban a nádori cikkekből (III. 8.) szintén kihagyja a VII. és VIII. cikkelyeket, ellentétben a 8465-ös jelzésű bécsi, valamint a Magyar Nemzeti Múzeumban fellelhető 512. fol. lat., 1765. fol. lat. és 895. quart. lat. jelzésű példányokkal, amiket az eredeti Négyeskönyvről másolhattak.³⁰⁵ Sőt, a keretszöveggel együtt viszonylag sok módosításon esett át a III. rész 8. cím, még a cikkelyek számozása is abbamarad a 6. cikkelyt követően és csak utalószavak jelzik az egyes bekezdések elején, hogy újabb „pont” kezdődött. Elmondható, hogy ez a cím az egész szövegre nézve, teljes mértékben interpolált.³⁰⁶

³⁰¹ ILLÉS 1931, 8. p.

³⁰² ILLÉS 1931, 14., 27-28. p.

³⁰³ FAZEKAS ISTVÁN: *A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527-1690 között*. Akadémiai Doktori Értekezés. Budapest 2018. 79-80. p.

³⁰⁴ ILLÉS 1931, 2., 5-8., 10. p.

³⁰⁵ BÉLI GÁBOR: *A Quadripartitum közjogi megoldásai*. In: (Máthé Gábor, Menyhárd Attila, Mezey Barna szerk.): *A kettős monarchia*. ELTE, Budapest, 2018. 15., 20-21. p.

³⁰⁶ BÉLI 2015, 323., 325. p.

III. rész
Magyarország nádorának méltóságáról
VIII. cím

[...]

Harmadszor, ha megesnék (mint az előbb megjegyeztük), hogy megszakadna a királyi mag, az idő alatt, amíg az új királyt megválasztják, vagy akkor is, mint említettük, ha az örökös gyermekkorban maradna hátra gyám nélkül, akit atyja nem jelölt ki számára, annak gyámja méltóságánál fogva mindig csak a nádor lehessen, az országnak és az örökösnek az ügyei és szüksége végett, országgyűlések, ha kell bármilyenek tartását és hirdetését kezdeményezhesse, akinek, mint említettük, az országglakók engedelmeskedni és szót fogadni tartoznak és kötelesek.

III. rész
Magyarország nádorának méltóságáról
VIII. cím

[...]

Harmadszor, ha megesnék, hogy megszakadna a királyi mag, az idő alatt, amíg az új királyt megválasztják, vagy akkor is, mint említettük, ha az örökös gyermekkorban maradna hátra, annak gyámja méltóságánál fogva mindig csak a nádor lehessen, az országnak és az örökösnek az ügyei és szüksége végett, országgyűlések, ha kell bármilyenek tartását és hirdetését kezdeményezhesse.

A bevezetés és a II. cikkely még megegyeznek egymással, a III. cikkely viszont már az NK. Iv. 1573-ban az eredetihez képest már nemcsak a nádort jelöli meg a kiskorú király egyetlen lehetséges gyámjaként, hanem a gyám jelölését uralkodói jogosítványként tünteti fel, ami logikus, hiszen egy Habsburg uralkodónak csak sokadik lehetőségként jöhet szóba a magyar nádor, mint gyám. Ha a király nem jelöl ki gyámot, akkor száll a feladat a nádorra, akinek az országglakók engedelmeskedni kötelesek. E különbségtől eltekintve a III. cikkely arra jogosítja fel a nádort, hogy a fontos ügyek intézése érdekében bármikor összehívhat országgyűlést – és az NK. Iv. 1573 még azt is hozzáteszi, hogy „*az országglakók engedelmeskedni és szót fogadni tartoznak és kötelesek*”.³⁰⁸

A IV. cikkely szintén a Habsburg uralkodókat erősíti a nádorral szemben, aki a – főleg egészségi állapotra vonatkozó – módosítások értelmében elmozdíthatóvá vált a főkapitányi tisztségből:

Negyedszer, ha valamikor az ország szüksége szorongatna, és szükséges volna, hogy elvárt védelme érdekében az országglakók felkeljenek, akkor a nádor legyen vállalt méltóságánál fogva az ország és az országglakók egyetemes és főkapitánya, és vezesse őket, mégis a királyi felség szándéka és döntése szerint, ha netán a nádor bármilyen életkori és betegségbeli erőtlenség miatt a kapitányság eme hivatalának ellátására alkalmatlannak mutatkozna, akkor mindenesetre a királyi felség gondoskodjék másról, aki alkalmasnak látszik.

Negyedszer, ha valamikor az ország szüksége szorongatna, és szükséges volna, hogy elvárt védelme érdekében az országglakók felkeljenek, akkor a nádor legyen vállalt méltóságánál fogva az ország és az országglakók egyetemes és főkapitánya, és vezesse őket, mégis a királyi felség szándéka és döntése szerint.

³⁰⁷ Az NK. Iv. 1573. és Eredeti változat jelen tanulmányban idézett cikkelyeit fordította: Béli Gábor. Ld.: BÉLI 2015, 357. p. Melléklet.

³⁰⁸ BÉLI 2015, 323-324. p.

Az V. cikkely a nádor bíraskodási jogkörét érinti és szabja szűkebbre: immár villongások, lázadások esetén nem a nádor feladata azt lecsendesíteni, igazságot tenni és büntetni a résztvevő országlakókat, hanem a király jogosult elsődlegesen a helyzet rendezésére, és csak ezután a nádor, mégpedig királyi parancs által.³⁰⁹

Ötödször, hogy, ha netán valamikor valami villongások vagy lázadások, vagy más ellentétek támadnának az országlakók körében, akkor először a királyi felség, aztán pedig a felség parancsából méltóságának tekintélyével a nádor gondoskodjék, és csendesítse le, és igazítsa el azokat, és büntesse érdem szerint a bűnösöket, nemkülönben javítsa ki, és hozza helyre a hibákat, mindezeknek mégis királyi tekintéllyel kell megtörténni.

Ötödször, hogy, ha netán valami villongások vagy lázadások, vagy más ellentétek támadnának az országlakók körében méltóságának tekintélyével a nádor gondoskodjék és csendesítse le és igazítsa el azokat, és büntesse érdem szerint a bűnösöket, nemkülönben javítsa ki, és hozza helyre a hibákat.

A VI. cikkely változatlan maradt, de az említett VII. és VIII. cikkelyeket teljes mértékben kihagyták az NK. Iv. 1573-as interpolált változatból is:

Hetedszer, hogy ha valamikor a király felelőtlen vagy hanyag volna, hogy a követeket meghallgassa, vagy válaszoljon nekik, a nádor hivatalból gondoskodjon erről és pótolja hibáját.

Nyolcadszor, ha a királyi felség valamely jószágokat adományoz, és ellentmondók jelentkeznek, és pert indítanak, hogy őfelsége jogellenesen adományozta azokat, a nádornál tegyenek panaszt, és ő tartozzék az efféle panaszokat mielőbb tudatni a királlyal. Ha pedig a király távol lenne, mindazonáltal, miután a panaszt meghallgatta, a királyt mielőbb tartozzék értesíteni és hasonlóképpen felhívni, hogy jelöljön meg határnapot és helyet, ahol és amikor a panaszt megvizsgálja, megvitatja és eldönti.

Ezek a rendelkezések úgyszintén a nádor bíraskodási jogát tárgyalták: a VII. cikkely értelmében, ha az uralkodó nem rendezi az elébe hozott vitás ügyeket, akkor a nádor köteles gondoskodni a rendezéséről, a VIII. cikkely pedig arról rendelkezett, hogy ha a király adományozása okán ellentmondók jelentkeznek és azok pert indítanak, akkor nekik a nádornál kellett panaszt tenniük. Tehát a király általi adományozás kapcsán kialakult peres ügyekben a nádornak kellett az eredeti szöveg szerint eljárnia.³¹⁰ I. Ferdinánd nem véletlenül törölte ezt a passzust, hiszen a Szent Koronára és a királyra visszaháramlott birtokok adták uralkodásának egyik alapját, amit hívei között próbált újraelosztani, és amennyiben ezt a

³⁰⁹ BÉLI 2015, 338., 345. p.

³¹⁰ BÉLI 2015, 334. p.

magyar nemesek közül bárki sérelmezte, már nem volt meg a joga arra, hogy az ország nádora előtt adja elő ügyét, annak meghallgatására már csak az uralkodó volt jogosult vagy akit az kijelölt maga helyett. Ugyanakkor az említett cikkelyek közelről sem foghatóak fel a király bíráskodási hatalmának törvény általi korlátozásaként, azokat minden bizonnyal a bécsi királyi tanácsosok értelmezheték félre.³¹¹ Illetve a VIII. cikkely mellőzéséhez vezetett az az értekezés által már korábban említett ok is, hogy a Habsburg birodalom közigazgatásának, így kamaráinak újraszervezése már e fórumok hatáskörébe utalta a király birtokadományozással kapcsolatos tevékenységét is.³¹²

Az eredeti IX. cikkely helyett és a továbbiakban is már csak utalószavak jelzik az újabb bekezdések kezdetét:

Hasonlóképpen a nádor, mint első rendes bíró az országban méltóságánál fogva bármely országlakót, akár birtokjogok, akár hatalmaskodások okán a perlekedők kérésére perbe hívhatja, és peres eljárást megtartván, törvényes módokon és határnapokon, a törvényes eljárás szerint azt, amit megítéltek, illő végrehajtásra utasíthat. Mely esetben a nádor régtől fogva azt az előjogot élvezi, hogy ha valakit a nádor színén jogszerűen bírságokban vagy büntetések más terheiben marasztaltak, az efféle terhek ne a királyi felséget, hanem a nádort illessék szabad rendelkezésére az ország régi szokásjoga által megkövetelten, amik felől a nádor mindig belátása szerint rendelkezhet a hűtlenség bélyegén kívül, aminél a terhek eltérőképpen csak a királyi felségre szállnak és néznek, mivel bármely bírói terhek vagy bírságok, melyekben valamely perlekedők más rendes bírók színén marasztalódnak, nem a bírókat, hanem tisztán a királyi felséget illetik, amikről a királyi felség szokott mindig szabadon és teljességgel rendelkezni, azokat kénye és elhatározása szerint vagy átengedve, vagy magának követelve.

Kilencedszer a nádor hivatalánál fogva bármely országlakót birtokjogok, akár hatalmaskodások miatt peres felek kérésére perbe hívhasson, és ebben az esetben oly annyira legyen teljhatalma, joghatósága és tekintélye, mit a királyi méltóságon kívül más igazságszolgáltatóknak egyáltalán nincsen, de ne is legyen hasonló. Az ország más bírói ugyanis csak hatalmaskodási ügyekben, és nem birtokjogok ügyeiben rendelhetnek el idézést és perbehívást és hozhatnak ítéletet a régi szabály és meghagyás szerint. Egyébiránt, ha valakit, a nádor színén jogszerűen bírságokban vagy büntetések más terheiben marasztaltak, azoknak az efféle terheket a királyi felség nem annyira rendes, hanem inkább korlátlan hatalmánál és tekintélyénél fogva elengedheti ugyan, erre azonban nem köteles, mivel a nádor bírsági felől saját elhatározás szerint rendelkezhet mindig. Másoknak pedig, akik egyéb bírák előtt marasztalódnak, a királyi felség szabadon és tisztán rendes hatalmánál fogva mindig elengedheti a terheket.

Az eredeti IX. cikkely a nádort oly mértékű bírói hatalommal ruházza fel, „*mit a királyi méltóságon kívül más igazságszolgáltatóknak egyáltalán nincsen, de ne is legyen hasonló*”. Ehhez képest az interpolált változat már nem említi a nádor bírói teljhatalmát, eljárását a törvényes módokhoz és határnapokhoz köti. Így a nádor joghatósága alól kikerültek a

³¹¹ BÉLI 2015, 334-335., 345. p.

³¹² FAZEKAS 2018. 79-80. p.; HOCHEDLINGER, MICHAEL – MATA, PETR – WINKELBAUER, THOMAS: *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Teilband I.* Böhlau Verlag, Wien 2019. 489-492. p.

hűtlenségi ügyek is, amik felett immár csak a király ítéltetett. Az interpolált változatokból a nádor bírságok felőli önálló rendelkezési joga is eltűnt.³¹³

A X. (a nádor az ország helytartója), XI. (a nádor Kunország bírása), XII. (Dalmácia is nádori bírásodás alatt áll) cikkelyek tartalmilag teljes mértékben átkerültek az interpolált változatokba, csak a számozásuk maradt el.³¹⁴

A záró szövegrész szintén számos, lényegi eltérést tartalmaz:

Mindenesetre azt is kinyilvánítva, hogy amikor a királyi sarj gyermekkorú, a királyi felség számára pedig mindig fennáll, hogy vagy végrendeletben, vagy élők közt is királyi sarjának, akit akar, gyámul rendeljen és hagyjon, csak magyar legyen és nem idegen származású, mindazonáltal ha az előbb említett senkit nem hagyott gyámul gyermekkorú sarjának, akkor vitathatatlanul a nádor szokott lenni e királyi sarj gyámja és az ország kormányzója, a kormányzás efféle hivatalának gyakorlására csak egészségre nézve és más körülményeinek mérlegelése után alkalmasnak bizonyult legyen, ugyanis az ország vezetése nemcsak a királyi gyermek tartásában és nevelésében, hanem az országnak az ellenségektől való megvédésében is szokott állni, mely védelemre, ha a nádor kevésbé alkalmas, ebben az esetben engedett az országglakóknak, hogy bárkit akarnak, az ország előkelői közül erre a hivatalra közös szavazattal megválasszanak, miként a magyar évkönyvek tanúsítják, hogy ez megesett Hollós Hunyadi Jánossal, ugyanis jobb ekként gondoskodni, mint az országot védelem nélkül veszedelmeknek kitenni és hátrahagyni.

Ezek mindenesetre az egykor szerkesztett törvénycikkek e Magyarország nádorának méltóságáról, állásáról és helyzetéről, amiket most is és eztán mindig érvényben kell követni, azt mégis kinyilvánítva, hogy amikor Magyarország királya utód nélkül távozna, vagy pedig az utód gyermekkorú volna, ha az országglakó urak nem a nádort, hanem valaki mást választanának Magyarország mágnásai közül az ország főkormányzójának vagy a királyi gyermekek gyámjának, akkor ezt az országglakók ugyanezek tetszésére tehessék. Ezenkívül, bár a nádor az előbb megjegyzett ügyekben a királyi felség rendes helytartója, mégis azzal a korlátozott joghatósággal, amit neki a király vagy annak halálával az országglakók adtak, miként mindig meg fogja illetni, azt is hozzátéve, mint ismeretes, a bírságok megvitatása és vizsgálata, és bármely magszakadás által a királyi felségtől felkért javak és birtokjogok iránt indított pereknek a végítélete és bevégzése és azok végrehajtása már nem a nádorra, miként egykor szokásos volt, és miként a beillesztett nyolcadik cikk tartalmazza, hanem a királyi udvar bírójának törvényszékére tartozik, és szintén, hogy az ország többi rendes bírójának a hatalmaskodások felől, ahogyan az előbb felvett kilencedik artikulusban megírták, a nádort kivéve, nem is áll teljes törvényes hatalmukban ítélni és intézkedni, hanem birtokjogok és mindennemű más kötelemekben és ügyekben.

Az eredeti verzió záró részének első felében leírják, hogy „Ezek mindenesetre az egykor szerkesztett törvénycikkek e Magyarország nádorának méltóságáról, állásáról és helyzetéről, amiket most is és eztán mindig érvényben kell követni [...]” – értelemszerűen e szövegrész elhagyása nélkül nem lett volna lehetőség a szöveg részbeni interpolálására sem. Továbbá ismét

³¹³ BÉLI 2015, 357. p. (Melléklet: III. rész VIII. cím IX. cikkely)

³¹⁴ BÉLI 2015, 357. p. (Melléklet: III. rész VIII. cím X., XI., XII. cikkely)

felmerül a kiskorú király gyámjának kérdése: az eredeti szöveg értelmében, ha a nemesek nem tartják alkalmasnak e feladatra, valamint a kormányzói teendők ellátására a nádort, akkor szabadon mást választhatnak helyette. Az interpolált szöveg szerint a király jelölheti ki utódja gyámját, s csak jelölés híján száll e tisztség a nádorra, illetve alkalmatlansága esetén arra, akit az országglakók megválasztanak. Mint arra már az értekezés kitért, ez teljesen érthető módosítás abban a vonatkozásban, hogy Habsburg uralkodónak csak sokadlagos lehetőségként jöhetett szóba a magyar nádor, mint gyám. Az interpolált változat itt véget is ér, míg az eredeti nádori cikkek utolsó mondata még egyszer kitér a nádor bírói jogosítványaira és kötelezettségeire: itt már a VIII. cikkellyel ellentétben a királyi adományos birtokok pereiben nem a nádor az illetékes, hanem a királyi udvar bírójának, az országbírónak törvényszéke. Ez részben azzal magyarázható, hogy ezek az ügyek alapesetben ténylegesen az országbíró általános hatáskörébe tartoztak, de szükség esetén a nádor is eljárhatott, ha éppen a tisztség betöltött volt. Talán emiatt a részbeni ellentmondás miatt is történetelt, hogy az eredeti változat III. rész VIII. cím zárszavának ismeretében az NK. Iv. 1573 készítője, valamint a további interpolációk már egyszerűen kihagyták a VII. és VIII. cikkelyeket,³¹⁵ illetve a már említett, birodalmi közigazgatásban beállt változások is indokoltá teheték a cikkelyek mellőzését. Az eredeti szöveg zárszava pedig továbbra is a nádor kizárólagos joghatósága alá helyezte a hatalmaskodási ügyekben való döntéshozatalt, viszont, ahogy az értekezés 5. fejezete bemutatja, 1526 után ez az országgyűlés, de méginkább a delegált bíróságok hatáskörébe tartozott.

Összességében a nádori cikkek interpolált változata erősen korlátozta a nádor bíraskodási jogosítványait, nem biztosított számára a királyéhoz hasonló teljhatalmat e téren, a hűtlenségi ügyeket is kizárólagosan az uralkodó jogkörébe utalta, az országglakók villongásai esetén sem a nádor tett már elsődlegesen igazságot és szabta ki a büntetést, hanem szintén az uralkodó. Teljesen eltörölték a VII. és VIII. cikkelyeket, azaz az uralkodó elé vitt vitás ügyeket a nádor nem rendezhette, még akkor sem, ha azokat az uralkodó figyelmen kívül hagyta, valamint a királyi adományos birtokok peres ügyeiben sem ítéltetett többé a nádor. Viszont a Négyeskönyvet, vagy annak interpolált változatait sohasem szentesítették, így rendelkezései nem léptek hatályba.³¹⁶ A Quadripartitum C. TÓTH NORBERT által „dinasztikusnak” nevezett változatából tehát minden olyan cikkelyt mellőztek, amelyek „valamilyen szempontból sértették I. Ferdinánd király politikai vagy hadügyi elképzeléseit.”³¹⁷

A mohácsi vészt követő időszakban, mivel a magyar király, a Habsburg uralkodó nem tartózkodott az országban, de személyes jelenlétét igényelték a rendek az igazságszolgáltatásban, helytartói tisztséget hozott létre, amit a nádorsághoz kötött.³¹⁸ A helytartó feladatai közé tartozott a király helyettesítése az országban, méghozzá a királyi tanács élén, amit ekkor országtanácsnak is neveztek. Jogait tekintve csak leginkább a király személyéhez kötött jogokat nem gyakorolhatta, így nem élhetett a kegyelmezés, a

³¹⁵ BÉLI 2015, 335. p.

³¹⁶ Mint az ismeretes, I. Ferdinánd végül ezt az interpolációt sem fogadta el, ezért a Négyeskönyv országgyűlés általi elfogadása, majd uralkodói szentesítése végképp lekerült a napirendről, mivel a szerkesztők jelezték az uralkodónak, hogy a nemzeti királyválaszói jogot nem hajlandóak kihagyni a dokumentumból, hát még a helyére a Habsburgok örökös trónöröklési jogát beiktatni, mert az ilyen mértékű törvénymódosítás végső soron az országgyűlés és az uralkodó közös feladata. I. Ferdinánd pedig tartott attól, hogy a rendekkel még egyezkedni sem lehetséges ebben a kérdésben, így az országgyűlés elé sem terjesztette a módosított törvénykönyvet. Ettől függetlenül a Négyeskönyv továbbra is a szokásjog alapját képezte és magánjogi, valamint perjogi megoldásait egészen a 19. század második feléig alkalmazták.

³¹⁷ C. Tóth 2020, 120. p.

³¹⁸ R. KISS ISTVÁN: *A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549-1551. évi leveles könyve*. MTA, Budapest 1908. 110-111. p.

birtokadományozás jogával, de egyébként az államkormányzat minden ágában eljárhatott. Az első helytartók mellett még az említett királyi tanács működött, a későbbiekben viszont a két szervezet különvált és a helytartó saját tanáccsal rendelkezett.³¹⁹

A nádor helytartóként a magyar kormányzati szervek tényleges feje is volt egyben (szervezet-szerűen helytartói tanácsot működtetett). Sőt, az országgyűlés felső táblájának kialakulásával a nádor az országgyűlés és a felsőtábla elnöke is lett egy személyben.³²⁰ A későbbiekben a helytartó tisztsége a nádorétól különvált azzal a meghagyással, hogy ha a nádori méltóság éppen betöltött, akkor a nádor helytartó is egyben, ha a tisztség üres, akkor a nádor bíraskodási ügyeit a helytartója (nádori helynök)³²¹ intézte, rendelkezései tehát csak bíraskodási vonatkozásban voltak érvényesek, míg a helytartó tisztségét többnyire az esztergomi érsek töltötte be.³²² 1681-ben a nádor és a helytartó tisztsége Eszterházy Pál személyében egyesült újra.³²³ A nádor hét bírótárral ítélt, a 17. századtól ezt nevezzük Hétszemélyes Táblának, ez volt a legfőbb fellebbviteli fórum (helytartói tanács). Ha a nádori tisztség betöltött volt, akkor a Hétszemélyes Tábla élén a nádor állt, a nádori törvényszékkel együtt működött. Ha a nádori tisztség betöltetlen maradt, akkor pedig a nádori törvényszék a Hétszemélyes Tábla alárendelt bíróságként funkcionált, élén a nádori helynökkel. 1723-tól a Hétszemélyes Tábla lett a királyi kúria fellebbviteli bírósága, a Királyi Táblától fellebbezett ügyeket tárgyalta.³²⁴

4.2. Az országbíró központi bíraskodása

4.2.1. Udvarispánból országbíró: az önállósulás kezdetei

A király a nádor távolléte esetén a királyi pecsétet az udvarbíróra (*comes curialis*) bízta,³²⁵ aki a XII. századtól a *comes curiae regiae*, azaz a királyi udvar ispánja, később pedig az országbírói címet viselte és aki egy rövid időre a királyi udvar pénzügyei körüli feladatok intézését is ellátta.³²⁶ Ahogyan azt Szent László III. dekrétumának 3. része is rögzíti, a nádornak távolléte esetén a királyi tanács tagjaként kül- és belpolitikai kérdésekben is felszólalt, de alapvetően fő tevékenysége a királyi udvarban folytatott bíraskodás volt.

A tisztséget először 1138-ban említik egy dokumentumban a nádorral, innentől kezdve kétségtelenül elkülönül és megkülönböztetendő az országbíró, azaz már nem, mint a nádor helyettese, hanem mint önálló nagybíró folytatta működését.³²⁷ A legújabb kutatások szerint az országbíró tisztsége egészen Könyves Kálmánig datálható vissza, aki horvát mintára

³¹⁹ EMBER 1946, 92-93., 518 p.

³²⁰ FRAKNÓI [FRANKL] VILMOS: *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése*. Pfeifer B. Ferdinánd, Pest 1863. 103. p.

³²¹ EMBER ezt a tisztséget nádori helytartóként vagy *propalatinus*-nak jelöli meg, mint a nádor igazságügyi helytartója és akinek a feladata kizárólagosan a bíraskodásra korlátozódott. Kinevezésüket szintén a királytól kapták. Ld.: EMBER 1946, 518. p.

³²² A helytartó ítélkezési tevékenységét tekintve saját titkos vagy házi pecsétjei vel ellátott bírói parancsokat küldött az ítélmestereknek, megyéknek, szabad királyi városoknak vagy további alsóbb fokú bíróságoknak, de jellemzően a magasabb fokú, rendes bíraktól hozzá továbbított ügyekben járt el, de a Királyi Tábla fellebbezései is hozzá kerültek. Ld.: IVÁNYI EMMA: *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713)*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1991. 57. p.

³²³ IVÁNYI 1991, 44-45. p.

³²⁴ BÉLI 2017D, 16. p.

³²⁵ Szent László harmadiknak tulajdonított dekrétumának első része. 3. A nádorispánról. Ld.: MEZEY 2000, 100. p.

³²⁶ BERTÉNYI IVÁN: *Főbb magyar világi méltóságviselők a középkorban. A nádor, az országbíró és a tárnokmester*. História 1979. 1. sz. 32. p.; ALMÁSI TIBOR: *Hermán nembéli Lampert királyi országbíró működésének okleveles adatai*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica et Politica* 2017. (7) 1. sz. 5. p.

³²⁷ BERTÉNYI 1976, 52. p.

honosította meg azt, kezdetben a királyi birtokok kezelésére, számontartására, eladományozásuk nyomán követésére. Sőt, a *curialis comes* tisztségég nem csak egy személy viselte, hanem a megyében is megjelentek az említett feladatkörrel rendelkező tisztségviselők, végtére azonban a királyi udvar *curialis comes*-e vált a mai értelemben vett országbíróvá.³²⁸ Később, mikor a nádor már saját jogán vidéken bíraskodott, az országbíróra maradt a teljes királyi kúriai ítélkezés, vagyis már ő képviselte és helyettesítette a királyt a királyi jelenlét bíróságán, méghozzá állandó jelleggel.³²⁹ Az országbíró a királyi tanács meghallgatása után az uralkodó nevezte ki,³³⁰ a nádort követő legfőbb tisztség volt a királyi udvaron belül. Önálló bírói hatásköre a király jelenléti bíróságán delegált bíróként való ítélkezésből fejlődött ki a 13. század második felére. Ugyanakkor saját bírói joghatósága ellenére működése nem különült el teljes mértékben a királyétól: panaszfelvételkor, valamint az első perbe idézéskor az országbíró a király nevében és annak pecsétjével járt el. A per további iratait már saját nevében és pecsétjével adta ki.³³¹

Az országbíró kiváltsága volt, hogy az 1222. évi Aranybulla 9. cikkének értelmében a királyi udvarban bárki perében ítéltetett és az ott indult pereket akár az udvaron kívül is befejezhette.³³² „*Udvari ispánunk, amíg az udvarban tartózkodik, mindenki fölött ítéltet, és az udvarban elkezdett ügyeket bárhol befejezheti. De ha a birtokán tartózkodik, nem küldhet poroszlót, a feleket sem idézheti meg.*”³³³ Ezt erősítette meg II. András 1231. évi dekrétuma is. Személyesen ugyanakkor ritkán járt el, többnyire helyettese, az alországbíró ült az ítélői székekben, egészen az Anjou-kor végéig.³³⁴

Eljárása színességét tekintve többször ítéltetett egyházi és világi birtokvitákban, gyilkossági, hatalmaskodási és más bűncselekmények esetén; megbízásokat adott a megyéknek és a hiteleshelyeknek is bizonyos ügyek tárgyalására, vizsgálatok lefolytatására,³³⁵ sőt néha az országbírói hivatal maga is hiteleshelyi feladatokat töltött be.³³⁶ Olykor még ítéletet hozott nemcsak közvetlenül a hatáskörébe tartozó ügyekben, hanem hozzá való fellebbezések kapcsán is: „[...]választott elöljárójuk által ítéltessenek, az ügyek nehézsége miatt pedig az nem lévén elégséges a nádorispán vagy királyi ítélőszék elé idéztessenek.”³³⁷ A 13. századtól egyre nagyobb hangsúlyt kaptak az oklevél általi bizonyítások (ami az írásbeliség terjedésére is utalt), ráadásul I. Károly uralkodása alatt olyan esetről is tudni, ahol huszonnégy eskütársat kötelezett eskütételre.³³⁸ 1370-ben felvetődött, hogy a királyi városok peres ügyei is országbírói hatáskörbe kerüljenek, de végül megmaradt nemesek ügyeiben eljáró bírónak. Az országbíró ítélőszékének kiterjedt oklevéladó működését az országbírói ítélőmester működtette, az országbírói jegyzők segítségével.³³⁹

³²⁸ ALMÁSI 2017, 6-7. p.

³²⁹ DEGRÉ 2009, 85. p.; TIMON 1918, 179. p.; ALMÁSI 2017, 5-6. p.

³³⁰ BERTÉNYI 1979, 32. p.

³³¹ GERICS 1966, 285-286. p.

³³² BÉLI 1995, 92. p.; TIMON 1904, 188. p.

³³³ II. András első dekrétuma – Az Aranybulla. 9. Az udvarbíróról. Ld.: MEZEY 2000, 104. p.

³³⁴ BÉLI 1995, 93. p.

³³⁵ FRAKNÓI VILMOS: *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése*. Pfeifer B. Ferdinánd, Pest 1863. 140. p.

³³⁶ BERTÉNYI 1976, 53-54. p.

³³⁷ Imre király a potoki telepéseknek adott szabadalom levele. Ld.: FRAKNÓI 1863, 140. p.

³³⁸ BERTÉNYI 1976, 53., 65. p.

³³⁹ BERTÉNYI 1979, 32. p.

4.2.2. Az országbíró helyettese: az alországbíró

Az országbíró helyett – főleg az Árpád-korban – többnyire helyettese, az alországbíró járt el, első kiadott oklevele 1221-ből ismert. Mivel az országbíró teendői is megszorodtak, helyettesre volt szüksége, akire – amikor az udvart elhagyta – pecsétjét hagyta: „*Ha a Judex Curiae a Curiából távozik, a Curia pecsétjét annak hagyja, ki helyében ott marad.*”³⁴⁰ Helyettesét – néhány kivételtől eltekintve – maga az országbíró nevezte ki, akinek a hivatali ideje is megfelelt kinevezője idejével.³⁴¹ Az alországbíró működését tekintve ítéleteit kezdetben az országbíró utólagos megerősítése jellemezte, de a 13. század végére az alországbírói szék hangsúlyosabbá vált az országbíróénál is: Budáról, a királyi udvarból adta ki ítéletleveleit, amiknek a száma jóval meghaladta az országbíróét, sőt, a királyné 1295-ben mint a király albírja utalt rá.³⁴² Továbbá 1293-ban az uralkodó már maga nevezte ki az alországbírót, nem pedig az országbírót. GERICS JÓZSEF szerint ebből arra is lehet következtetni, hogy a király az albírói fórumra, mint személyes bíraskodásának helytartósága tekinthetett. Ezzel az alországbíró majdhogynem kiszakadt a familiáris rendszerből és önálló, országos tisztséget alkotott.³⁴³ Az alországbíró immár nemcsak az országbíróval, hanem a királlyal is szoros kapcsolatot ápolt. Nem véletlenül, hiszen ekkorra már az országbíró inkább politikai tisztségnek számított, ezért szükség volt egy ténylegesen is bírói feladatot ellátó személyre a királyi kúriában, ahol az alországbíró most már nem az országbíró, hanem a király hatóságát képviselte.³⁴⁴ Az alországbírót néhány ritka esettől eltekintve az országbíró nevezte ki. Ugyanakkor e szokásostól eltérő kivételes kinevezéseknek megvolt a maguk jelentősége: egyrészt a király bírói kinevezési joga került szembe a bárók – és magának az országbírónak az – akaratával, másrészt a már említett ügyteher vezetett az albírói szék megerősödéséhez.³⁴⁵

Bírói működéséről 1244-ben Pápa nembeli Syka fia Benedek „*vicejudex curie domini regis*” számolt be levelében, tudatva, hogy amikor Semjén, a király kamarájának ispánja a királynétól a királynéi népek Boyon [Bajom] faluban lévő földjét kapta adományba, „*hogy biztosabban és a szomszédjai és határosai ellentmondása nélkül birtokolja*”, miután ezek mind elfogadták emberét, jelenlétére idéztette őket. Mivel az ügy hosszasan folyt, a király és a királyné parancsából Benedek alországbíró személyesen szállt ki az adományos földre, és ítéletével tisztázta a határokat, amiket aztán oklevélben is rögzített. Nem sokkal később ezt a poroszlója, Pápai István által bemutatott levelet aztán az esztergomi Szent István király ispotályának konventje szóról szóra átírta és megerősítette.³⁴⁶ Ugyancsak alországbírói vonatkozása is van annak az Aranyosban, 1262. március 1-jén kelt levélnek, ami Pál, a fehérvári egyház választottja, a király udvarának alkancellárja, király által küldött bíró és Simon alországbírónak az az ítéletlevele, ami az Árki nevű erdő miatt Karcsa falusi Márk és fivére Bodó, valamint Remig ispán fiai Langráb és Bertalan közti egyezsége erősítette meg.³⁴⁷ 1264. október 9-én Simon alországbíró saját, Pozsonyban adott levelében az előtte birtokvitában feleletadásra megjelent felek ügyében a köztük létesült egyezés alapján hozott ugyancsak határozatot.³⁴⁸ 1269-ben a győri egyház káptalana állított ki levelet arról az egyezségről, amit felek felszabadított szabadosok ügyében kötöttek, ami miatt István ispán, a király úr udvarának

³⁴⁰ III. László 3. törvénycikke. Ld.: FRAKNÓI 1863, 142. p.

³⁴¹ SZŐCS TIBOR: *Kinek az embere? Az alországbíró és az országbíró viszonya a 13. század második felében.* Történelmi szemle 2016. 2. sz. 247. p.

³⁴² HO VII. 242-243. Ld.: GERICS 1966, 287. p.

³⁴³ GERICS 1966, 287. p.

³⁴⁴ SZŐCS 2016, 246. p.

³⁴⁵ SZŐCS 2016, 247. p.

³⁴⁶ ÁÚO VII. 178., 185.

³⁴⁷ ÁÚO XI. 519.

³⁴⁸ ÁÚO VIII. 103.

albírója jelenlétén indult per.³⁴⁹ Ezek a feljegyzések egyelőre csak azt igazolják, hogy a királyi udvarban az alországbíró előtt is indultak perek. Az 1240-es évektől már előfordult, hogy az alországbíró maga folytatta le a király elé vitt pert.³⁵⁰ GERICS JÓZSEF szerint az 1260-as évektől kezdődően megindult egy lassú átmenet, aminek rövid ideig tartó eredményeként a királyi jelenlétet és magát az uralkodót már nem az országbíró, hanem az alországbíró képviselte a kúrián.³⁵¹ Ezzel szemben SZŐCS TIBOR szerint néhány eset még nem bizonyító erejű, de abban egyetért, hogy az 1260-as évek valóban az átmenet kezdetének tekinthetők.³⁵² Eleinte egyre többször tűnik fel az alországbíró a királyi környezetben, a király elé vitt ügyeket tárgyalva, de még országbírói alárendeltként. Később, amikor az országbíró politikai teendőivel vált elfoglalttá, helyettese az 1270-es, 1280-as még inkább átvette ítélkezési szerepét az udvarban.³⁵³

III. Andrástól kezdődően viszont megváltozott az udvar berendezkedése: a királyi tanács szerepköre erősödésének is köszönhetően, a királlyal a nemesek és főpapok egyre inkább osztoztak a hatalmon és szorgalmazták egy állandó, budai székhelyű bírói fórum felállítását, ahol egy Pál nevezetű alországbíró a király megbízásából már önállóan folytatott bírói tevékenységet és hozta meg ítéletét 1292-ben.³⁵⁴ Ezt követően az 1293-1301 közötti időszakban az alországbírói ítéletlevelek megszorodtak, az országbíró pedig szinte teljesen visszaszorult az ítélkezési feladatait illetően.³⁵⁵ A királyi jelenlétet ebben az időszakban kizárólag az alországbíró képviselte. Köszönhette ezt leginkább annak, hogy a zászlósúr – saját gazdasági érdekeit is figyelembe véve – szívesebben tartózkodott saját birtokain, illetve az ügyek folyamatos sokasodásának. Ezen felül a 13. század végére, a királyi hatalom gyengülésével párhuzamosan az országbírói tisztség vonzó lett a tartományurak szemében, hiszen országbírói hatalommal élve, közhatalmi pozícióból fellépve teljesíthették be magánhatalmi törekvéseiket. Nem meglepő tehát, hogy III. András az ítélkezést inkább az alországbíró fő feladatának nyilvánította.³⁵⁶ Ennek megfelelően az alországbíró bírói működése III. András uralkodása alatt vált szokásossá a királyi udvarban.³⁵⁷ A király és az alországbíró viszonya egészen sajátosan alakult. Devecseri Emics [Emecs] fia Márton alországbíró 1294. június 30-i ítéletlevelében azt közölte, hogy a király az előtte pereskedőket, egyrésztől pohárnokokat és a Somogy megyei Nagyberény összes királynéi népeit, másrésztől Andronicus veszprémi prépostot (a maga és a veszprémi káptalan nevében is) eljárás végett hozzá utasította: „*András úr, a dicső Magyarország királya, urunk előtt hívták [öket] perbe, és ugyanez a király urunk a felek ügyét nekünk rendelte ítélésre*”, és a vitatott Berényhez tartozó földet Andronicus prépostnak, illetve a veszprémi káptalannak hagyta és rendelte „*bírói tekintéllyel örök birtoklásra, tartásra és bírásra*”.³⁵⁸ Ez az eljárás nem volt szokatlan, ahogy István alországbíró 1300. január 10-én kelt ítéletlevele mutatja, ugyanis azt a pert, ami Rofoyon bán sérelmére elkövetett gaztettek miatt indult Csabánka fia János fia László ellen, a király ugyancsak az alországbíróhoz tette át: „*a király úr az ügyet nekünk hagyta döntésre*”.³⁵⁹

³⁴⁹ AÚO III. 202.

³⁵⁰ ÁÚO VII. 178–179. (1244.). Ld.: Szőcs 2016, 251. p.

³⁵¹ GERICS JÓZSEF: *A királyi bírói jelenlét a XIII-XIV. század fordulóján*. Jogtudományi Közlöny 1962. 12. sz. 652. p.: HO VI. 148-150. (1267.)

³⁵² Szőcs 2016, 251. p.

³⁵³ Szőcs 2016, 254. p.

³⁵⁴ Szőcs 2016, 254-255. p.

³⁵⁵ Szőcs 2016, 258. p.

³⁵⁶ ALMÁSI 2017, 8. p.

³⁵⁷ Szőcs 2016, 260. p.

³⁵⁸ ÁÚO V. 106., 118.

³⁵⁹ ÁÚO X. 379.

1296. március 13-i ítéletlevele szerint III. András a veszprémi püspök és káptalan, másrésről Óvári Konrád mester és ennek fia, Jakab ispán közti indult 200 márka értékű perben, továbbá szintén az alpereseket terhelő tíz perbeli bírság felől hozott ítéletet báróival és alországbírójával (szó szerint: „*törvényszékünkön velünk együtt ülő báróinkkal és udvarunknak eme albírójával és országunk nemeseivel*”) együtt, mégpedig akként, hogy a pernyertes Benedek püspök javára, valamint a tíz bírság erejéig foglalást rendelt, amiből 40 márkányi az alországbíró részét képezte. Ehhez azt is fontos hozzátenni, hogy az ügyben először még Pál alországbíró járt el, majd Devecseri Emics [Emecs] fia Márton alországbíró vette át, ahogy ez az ítéletlevelelből kiderül: „*Konrád mester magáért és fiáért, miután az iktatást foganatosították, az előbb mondott Márton ispán, udvarunk albírója előtt személyesen megjelenve e Patvására birtokot nyolc bírságért elzálogosította a megjegyzett püspök úrnak és a veszprémi konventnek*”, illetve „*ennek az ügynek nagyobb biztosítékára azután udvarunknak ez az albírója ugyanezt a püspök urat és a veszprémi káptalant a fő ügy végett és a kilenc bírságért azoknak megjegyzett birtokába harmadszor küldte emez előrebocsátottak dűlása nélkül ugyanazokban a jog rendjét követve*”.³⁶⁰ A tizedik bírságot ez után szabták ki ismét távollét miatt a pervesztesekre. Az ítéletet a király még 1296. június 11. előtt megerősítette.³⁶¹

Márton alországbíró ideje alatt történt olyan eset is, hogy Hontpázmány nembeli Kázmér fiai, István, Lampert és László Bény és Kéménd nevű birtokait korábban Lodomér püspök úr részére ítélték, de a nevezett alperesek nem jelentek meg többszöri idézésre, kikiáltásra sem az iktatáson, így végül Márton alországbíró 1295. március 22-én kelt levelében Bény és Kéménd nevű birtokát azok összes haszonvételeivel és tartozékaival Lodomér esztergomi érseknek iktatta birtoklásra, tartásra és bírásra, amit később III. András is megerősített.³⁶²

Egészen különös volt az a per, aminek lefolyását a budai káptalan levele ismertette: Tiborc ispán fia Péternek és Tiborc fivére fiának, Tamásnak, mint felpereseknek birtokaik feldűlésai és más nehéz ügyek miatt Márton ispán, a király úr udvarának albírója jelenlétén Visegrádi Turni Domonkos ispán ellen volt pere, „*[...] és az ügyet azért mert bajos volt, András úr, Magyarország dicső királya [...] különös jelenlétére vitték, és e Domonkos ispán ellen keresetet téve törvényszék rendje szerint számos, tudniillik László úr, Magyarország egykori [...] királya, és ennek különböző albíróinak iratai és leveli közbejöttével ennek az András király úrnak a jelenlétén, a tisztelendő atyák, János kalocsai érsek úr, Benedek váradi püspök úr, Domonkos, e király úr tárnokainak mestere, Demeter mester zólyomi ispán, Csák fia János mester, Albert fia Mojs mester bárók és az ország számos más nemese jelenlétében [...], Domonkos által a törvény rendjén bemutatva, ellenük, patvar bélyegében törvényesen elmarasztalták őket, ezért, mert birtokaik dűlésában László király úr és albírói idején a jog rendjén vizsgált és letett pert indítottak. És mivel ugyanez a Tamás, mint fivérének büntetében társa a király jelenlétéről futva távozott, és Péter ispánt [...] az efféle patvar bűnös gyalázatáért a király úr e Márton ispánnak mint bírónak elfogva átadta arcán tüzes vassal megsütésre, miképpen az efféle patvar bűnében marasztaltakat az ország kipróbált szokásjoga szerint meg kell bélyegezni [...]*”.³⁶³ Ebből arra lehet következtetni, hogy ha az alországbíró előtt indult, egyébként „*ardua causa*”, bajos perben súlyos ítélet hozatala volt indokolt az ország szokásjoga szerint, akkor azt az alországbíró áttehetette, illetve áttette azt a királyhoz, a király különös jelenlétére. A király viszont az általa hozott ítélet végrehajtását visszautalta az alországbírónak. Márton az ítéletet belátása szerint úgy hajtotta végre, hogy a marasztalt Péter ispán kérésére attól egy birtokot fogadott el a tüzes vassal megsütés megváltásául. A Péter által szabad akarathól átengedett Udal

³⁶⁰ ÁKOKJ II. 4. 4049. sz., 156., ÁKOKJ II. 4. 4050. sz. 158.

³⁶¹ ÁKOKJ II. 4. 4058. sz. 160.

³⁶² MES II. 365., MES II. 382.

³⁶³ ÁÚO XII. 587.

birtokot aztán a király, bár a budai káptalan levelét a sajátjába átírta és megerősítette, elvette az alországbírótól és más hívének adományozta, majd 1297-ben, kárpótlásul Veszprém megyében a somlói Szent Lampert monostor kegyuraságát adományozta Mártonnak.³⁶⁴

Az alországbírók III. András alatt láthatóan teljesen függetlenedtek az országbíróktól.³⁶⁵ A király Márton számára tett somlói adománya teszi ezt teljesen világossá Márton megbízatásáról szólva: „*Udvarunk albíróságában is, amit tetszésünkéből és különös kegyünkéből Apor mester udvarunk bírója helyett bírt, oly dicséretesen, oly igazságosan, a könyörületes az igazság megtartásával és az igazságot jóakaratóan a méltányossághoz igazítva viselte magát, hogy országunk minden lakója, és idegen nemzetbeli emberek is méltatták [...]*”. Márton alországbíró 1294. június 30-i ítéletlevele az első, ami működését igazolja. Péc nembeli Apor országbíró először István fia Radoszló bán adományáról szóló 1293. július 11-én kelt királyi adománylevelének a méltóságsorában tünt fel.³⁶⁶ Elődje, Hontpázmány nembeli Tamás országbíró hivatalviselésének első adta 1291. február 22-ről, míg az utolsó 1293. február 1-jéről ismert, aki mellett az alországbíró, Pál neve is szerepel.³⁶⁷ Péc nembeli Apor utódja, Ákos nembeli Ernye bán fia István országbíró 1298 július 23-át követően vette át az országbíró méltóságát III. Andrásnak ama levele alapján, amiben Ákos nembeli István a királynak örök hűséget fogadott. Alországbíróról pedig az a királyi emlékeztető levél beszélt először István országbíróága alatt, amivel 1299. február 16-án az István „*viceiudex curie nostre*” előtt folyó pert Gyümölcsoltó Boldogasszony tizenötödéről (február 16.) hamvazószerda nyolcadára (március 11.) tették át.³⁶⁸ Ezekből azt lehet levonni, hogy noha a király nevezte ki alországbíróját, mégis úgy, hogy ha új országbíró emelt méltóságába, új alországbírórt rendelt a királyi jelenlét fórumának vezetésére. Mindezek azt mutatják, hogy III. András a királyi udvari bíráskodást függetleníteni próbálta báróitól, ezért bízta a királyi jelenléti bíráskodás feladatát az alországbíróra, akit szorosabb felügyelet alá vonhatott. Az alországbíró tekintélyét a király biztosította. Erre utal az is, hogy felek kérésére rendszerint saját levelében erősítette meg a király az alországbírók által hozott ítéleteket. Így történt, hogy az országbíró „meghosszabbított kezéből” a király saját nevében és képviselőjében eljáró bíróját az alországbíró.³⁶⁹ Azonban az Anjouktól kezdődően a királyi udvar legfőbb bíróját ismét az országbíró lett (lévén a nádor bíráskodása vidékre tevődött át 1342-ig), köszönhetően annak is, hogy I. Károly a nehezen megszerzett trónt és hatalmat a híveinek juttatott magas tisztségek által is biztosítani kívánta.³⁷⁰

4.2.3. Az országbíró, mint a királyi jelenlét rendes bíróját

Akárcsak az ország többi nagybíróját, az országbíró is a királyi kúria bíróságaiban ítélt. Az Anjou-kortól kezdődően az országbírók leginkább Budán, majd I. Károly átmeneti székhelyén: Temesváron, aztán az Anjou központként állandósuló Visegrádon folytatták ítélező tevékenységüket.³⁷¹ A 13. századtól kezdődően – miután a nádor bíráskodási tevékenysége nagyjából vidékre tevődött át – a királyi jelenlét (*praesentia regia*) az országbíró kezébe került (bár a század második felétől az alországbíró ítélezése lett hangsúlyosabb). Így amennyiben valakit a király jelenlétére idéztek, annak az országbíró és bírótársai előtt kellett megjelennie. Az országbíró innentől kezdve a kúriában zajló perek rendes bírójának számított,

³⁶⁴ ÁÚO XII. 584., ÁÚO X. 260.

³⁶⁵ A fentebb idézett esetekhez tartozó teljes okleveleket a Függelék 2. pontja tartalmazza (2. Az alországbíró működéséhez).

³⁶⁶ HO VII. 230.

³⁶⁷ CD VI/1. 88., MES II. 339.

³⁶⁸ ÁKOKJ II. 4. 4214. sz. 213.

³⁶⁹ Szöcs 2016, 258-260. p.

³⁷⁰ GERICS 1966, 288. p.

³⁷¹ BERTÉNYI 1976, 63. p.

néhány kivételtől eltekintve, amikor az uralkodó másként rendelkezett és saját hatáskörébe vonta az ügyeket.³⁷²

Amikor I. Károly 1312-ben a rozgonyi győzelmet követően elkezdte felszámolni a tartományúri hatalmat és saját, megbízható embereit emelte méltóságra, akkor második országbírójának Hermán nembeli Lampertet kérte fel. Azt, hogy pontosan mikor kezdte meg működését, az nem tisztázott, mert vannak olyan okleveles adatok,³⁷³ amik arra engednek következtetni, hogy I. Károly első országbírójával, Csák nembeli Jánossal egy darabig párhuzamosan folytatta működését, de az is lehetséges, hogy félredátumozás okozza ezt a látszatot. Mindenesetre hivatalának kezdetei valamikor 1313 és 1318 közé tehetők.³⁷⁴ Ítékezésének kezdeti időszakára még rányomta a bélyeget a 14. század tízes éveinek belháborús helyzete, ami akadályokat gördített az ügyintézés elé, vagy éppen a felek nem jelentek meg, továbbá az sem mozdította előrébb az országbíró munkáját, hogy a királyi – így a bírói hatalom – hatóképessége szinte csak Délkelet-Magyarországot fedte le. Ezzel szemben a békésebb időszakokban, Temesváron és Budafelhévízen aktív bírói időszakról tanúskodnak az oklevelek, a királyi hatalom megszilárdulásával párhuzamosan pedig Lampert országbíró működése is kiteljesedett.³⁷⁵ 1317. december 15-éről olyan ítéletlevél is fennmaradt, ami alapján arra lehet következtetni, hogy a király nem csak jelen értekezés 3.1.3. *alfejezetében* említett ispánokat, bánokat és püspököket delegálta, hogy a nevében vidéken hozzanak ítéleteket, hanem magát Lampert országbíró, méghozzá bírótársakkal együtt: László titeli préposttal, Hermanus apáttal, Mych bácsi főesperessel, a király okleveleinek correctorával, Sene István volt királyi alországbíróval, Fynta fia János királyi ajtónállómesterrel, Fyntur János mester Bács megyei nemessel és az ország sok más, igazságszolgáltatás okából együtt ülő nemeseivel.³⁷⁶ Ugyancsak ennek az időszaknak az újdonsága volt, hogy a bizonyítás során teret nyert az okiratok felmutatása, a tanúbizonyítás és a szemlék foganatosítása.³⁷⁷

Az ügyek sokasodásával a király a kúria lovagi becsületbíróságán (*curia militaris*) tárgyalt ügyeket is az országbíró hatáskörébe utalta. E bírói fórum adott helyet a környezetébe tartozó nagyúri elit tagjainak becsületét sértő panaszok elbírálásának, ahol a feleket mindig személyes megjelenésre idézték és a bizonyítást bajvívással folytatták le.³⁷⁸ Az országbíró hatáskörébe tartozott azoknak a peres ügye is, akiket a királyi kiváltságok kiemeltek a vármegyék vagy más bíróságok joghatósága alól, de ugyanúgy az országbíró ítélt királyi privilégium alapján folyó birtokperekben, illetve az alsóbbrendű bíróságok ellen, panasz okán a királyi kúriába került ügyekben is.³⁷⁹

1347-ben Budára költözött a királyi udvar, és mint a királyhoz szorosan kötődő tisztség, az országbíró, akkor Nagymartoni Pál is Budára tette át bírói székhelyét.³⁸⁰ Munkáját nem egyesbíróként végezte, hanem meghatározott nemes urak körében, tanácsban járt el, ám a tanácsstagoknak csak véleménynyilvánításra volt jogosultságuk, az ítéletet az országbíró mindig

³⁷² BÉLI GÁBOR: *A magyar bírósági szervezet és perjogtörténete*. Igazságügyi Minisztérium, Magyar Jogászegylet, Zalaegerszeg 1996, 25. p.

³⁷³ AO. I. 325.; Kristó Gyula (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár*. Budapest-Szeged 1994. 280., 312-313., 340-350. p. Ld.: Almás 2017, 18. p.

³⁷⁴ ALMÁSI 2017, 10., 18. p.

³⁷⁵ ALMÁSI 2017, 19-20. p.

³⁷⁶ Kristó Gyula (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár IV*. Budapest-Szeged 1996. 249-250. p. Ld.: ALMÁSI 2017, 20-21. p.

³⁷⁷ ALMÁSI 2017, 21. p.

³⁷⁸ BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1996, 28. p.

³⁷⁹ BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1996, 25. p.

³⁸⁰ BERTÉNYI 1976, 91. p.

önállóan, a királyt képviselve hozta meg. Esetenként az immár újra familiárisként értelmezhető alországbíró, Poky Dezső is a bírótársak körében tartózkodott: 1339-ben birtokperben, 1342-ben pedig egy megállapodással zárult perben említik együtt Nagymartoni Pállal és tanácsával.³⁸¹

Nagymartoni Pál országbíró működése idejéről számos forrás maradt ránk, így lehetséges rekonstruálni a perek általános lefolyását.³⁸² A perek többnyire a király jelenlétén indultak, ahol a felperes előadta panaszát, majd a király nevében kiadott parancslevéllel a király jelenlétére idézték az alperest, ahol az országbíró ítélezett. A felek meghallgatása az oktávák alkalmával történt,³⁸³ de természetesen olyan is előfordult, hogy egy peres ügyet el kellett halasztani,³⁸⁴ akár királyi parancs,³⁸⁵ akár az egyik fél meg nem jelenése okán,³⁸⁶ de olykor a felek közös kérelmére is. Megesett, hogy egy-egy nagyobb horderejű ügynél, amennyiben fontos nemesi vagy főpapi bírótársak távol maradtak,³⁸⁷ szintén a halasztás mellett döntött a bírói fórum. A peres felek együtt várakoztak a bíróság előtt, ahol a felperes kikiáltását követően az alperesnek kellett jelentkeznie és az ügy okát megérdeklődni. A felek ügyvédvalló levél által ügyvédjeikkel is képviseltethették magukat.³⁸⁸ Miután a felperes előadta a kereset tárgyát, az alperesnek kellett válaszolnia, de válaszában nem feltétlenül kellett megfelelnie az őt perlőnek, hanem a pert akadályozó indokokat is felhozhatott, például, hogy az ügy nem országbírói hatáskörbe tartozik. Az alperesek többnyire tagadták a felperesek állításait.³⁸⁹ Ezt követően az országbíró elrendelte a felek állításainak bizonyítását, legtöbbször egyszerű tudományvétel formájában.³⁹⁰ A tudományvételt³⁹¹ a királyi emberek és hiteles helyek lefolytatták, majd az alperes ellen szóló tudományvételek számától függően szabta meg az országbíró az alperes „ellenbizonyítási” módját. Ahhoz, hogy az alperes szabaduljon a vádak alól volt, hogy teljes körű esküt kellett letennie, ami egyenértékű volt az Anjou-kori tanúbizonyítással (három megegyező eredmény esetén), de előfordult, hogy bajvívás útján akarták rendezni az esetet, amire a felek egymást is kihívhatták.³⁹² Bajvívás esetén a tanúbizonyítás eredményétől függően előfordult, hogy az alperes nehezített körülmények között kellett, hogy megvédje a maga igazát, például gyakorlatlan bajvívóval.³⁹³ Amennyiben az alperes nem jelent meg a bajvíváson és az hűtlenségi ügy kapcsán lett volna esedékes, úgy az országbíró fő- és jószágvesztésre ítélte az alperest.³⁹⁴ Ugyanakkor, ha még a bajvívás előtt egyezsége jutottak, akkor azt nem kellett végrehajtani. Ebben az esetben békebírságot kellett megfizetniük az országbíró részére.³⁹⁵ A földbirtokokkal kapcsolatos ügyekben a 14. századtól elterjedt az oklevelekkel történő bizonyítás. A peres ügyek esetében pedig általánosságban elmondható, hogy Nagymartoni Pál

³⁸¹ DEGRÉ 2009, 114-115. p.; BERTÉNYI 1976, 91-92. p.: AO III. 545-550. (1339.), AO IV. 235-236. (1342.).

³⁸² ALMÁSI TIBOR: *Megjegyzések Nagymartoni Pál királyi országbíró pályájához és működéséhez (1328-1349)*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica et Politica* 2018. (8) 2. sz. 19. p.

³⁸³ FRAKNÓI 1863, 145-146. p.: CD VIII/1. 381.; ALMÁSI 2018, 20-21. p.

³⁸⁴ ALMÁSI 2018, 20. p. Teljes hivatkozott oklevél forrása: ALMÁSI 2018. 33. p.: MNL. DL 87 028.; régi jelzete: Esterházy család hercegi ágának lt. 47. B.; kiadatlan oklevél.

³⁸⁵ BERTÉNYI 1976, 82. p.: HO III. 142.

³⁸⁶ BERTÉNYI 1976, 82. p.: SO I. 169.

³⁸⁷ BERTÉNYI 1976, 82. p.: AO. III. 442.

³⁸⁸ BERTÉNYI 1976, 82. p.

³⁸⁹ BERTÉNYI 1976, 83. p.: SO I. 154.

³⁹⁰ BERTÉNYI 1976, 83. p.: CD VIII/3. 758-762.

³⁹¹ ALMÁSI 2018, 21. p.

³⁹² BERTÉNYI 1976, 83. p.: ZICHY I. 466.

³⁹³ BERTÉNYI 1976, 83-84. p.: MES III. 245-246.

³⁹⁴ BERTÉNYI 1976, 84. p.

³⁹⁵ BERTÉNYI 1976, 84-85. p.

idejéből ránk maradt források alapján kiderült, hogy a felek még ítélet előtt kiegyeztek egymással.³⁹⁶

4.2.4. A helytartó országbíró: az országbírói feladatok kiszélesedése

I. Ferdinándnak királlyá választását követően Csehországba kellett távoznia, ezért ideiglenesen testvérét, Máriát, II. Lajos özvegyét nevezte ki az ország helytartójának és mellé egy öt főből álló tanácsot állított. Érdekesség, hogy ekkor még a nádori tisztség betöltött volt. 1527-ben Ferdinánd Báthory István nádort nevezte ki új helytartójává, aki mellé egy szintén öt főből álló tanácsot állított és akinek kinevező levele egyértelműen rámutatott arra, hogy a király egy, a helytartó elnöklése alatt működő, állandó tanácsot kívánt kialakítani.³⁹⁷ A tanács bírói jogkörrel rendelkező tagjai továbbra is ellátták igazságszolgáltatási teendőiket, mintha csak az uralkodó is az országban tartózkodott volna.³⁹⁸

Báthory István 1530-as halálát követően a tanácsot kényszerűségből Szalaházy Tamás kancellár és Thurzó Elek országbíró vezette tovább, majd 1531-ben legitim felhatalmazást is kaptak az uralkodótól, ami a következő országgyűlésig szólt és hatáskörüket általánosságban állapította meg. Feladataik közé tartozott az igazságszolgáltatás, a birtokadományozás 32 jobbágytelekig és az ország ügyeinek intézése.³⁹⁹ Az országgyűlés azonban elmaradt, nádort tehát a rendek nem választottak, viszont a király rendezte a helytartóság kérdését és 1532-ben Thurzó Elek országbírót nevezte ki helytartójává. A helytartó pontosan meghatározott jogkörei mellett a király az igazságszolgáltatást jelölte meg Thurzó Elek fő feladatául, ráadásul ítéletei ellen nem volt helye fellebbezésnek.⁴⁰⁰ 1537-ben a 24. törvénycikk értelmében bírói hatásköre tovább szélesedett: a sürgős, hatalmaskodási és megszakadási perekben – feltéve hogy a rendes bíróságok szünetelnek – a helytartó az országban bárhol megszakítás nélkül ítélezhetett. Ezt később a magyar tanácsosok tiltakozásának hatására I. Ferdinánd úgy változtatta meg, hogy az igazságszolgáltatás a továbbiakban a régi szokás szerint kellett, hogy történjék.⁴⁰¹ Összességében Szalaházy Tamásnak és Thurzó Eleknek, valamint utódaiknak köszönhető, hogy a török időkben is fennmaradt a helytartói tanács, ami a 17. század végére Hétszemélyes Táblává alakult.

Az elkövetkező Habsburg királyok idején már az uralkodó elnöklése nélkül működtek a magyar királyi kúria bíróságai, őt rendszerint a nádor vagy a helytartó helyettesítette. Az 1609. évi 70. törvénycikk értelmében a nádor mellett három főpap és három főúr volt a bíróság tagja, közülük egyik legtöbbször az országbíró, személyesen. Ebből a főruból alakult ki a 17. század végére a Hétszemélyes Tábla, ami az ország rendes bíráitól fellebbezett ügyeket tárgyalta.⁴⁰² Amennyiben a nádor nem tudta ellátni elnöki feladatait, úgy az országbíró helyettesítette.⁴⁰³ Az 1651. évi 101. törvénycikk értelmében olyan helyzet is előállt, amikor az országbíró ellenőrizte a nádor által hozott ítéleteket, illetve országbíró ítéleteit esetenként maga a király vizsgálta felül, megsemmisítette vagy helybenhagyta őket.⁴⁰⁴

³⁹⁶ BERTÉNYI 1976, 87-88. p.

³⁹⁷ C. TÓTH 2020, 237-238. p.

³⁹⁸ EMBER 1946, 92-93. p.

³⁹⁹ C. TÓTH 2020, 239. p.; EMBER 1946, 93-94. p.

⁴⁰⁰ EMBER 1946, 94. p. 2. lábjegyzet: R. Kiss István: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában 1549-1551. évi leveleskönyve. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest 1908. Függelék: X.: Bécs 1532. október 4.: I. Ferdinánd király gr. Thurzó Elek országbírót helytartójának nevezi ki hatáskörének megjelölésével.

⁴⁰¹ EMBER 1946, 95-96. p.

⁴⁰² DEGRÉ 2009, 260-261. p.

⁴⁰³ BÉLI 1995, 97. p.

⁴⁰⁴ FRAKNÓI 1863, 148. p.

Akárcsak a nádor, az országbíró is kiadhatott bizonyítványokat, hiteles másolatokat, privilégiumok átíratát és parancsokat, megbízásokat adott a hiteles helyeknek. Az 1498. évi 43. törvénycikk értelmében országbírói hatáskörbe tartozott a végvárok részbeni felügyelete, azok állapotfelmérése, a királynak jelentés tétele, egészen a mohácsi vészig.⁴⁰⁵ Az 1608. évi 3. törvénycikk értelmében az országbírónak joga, és tisztsége elvesztésének terhe mellett kötelezetté volt összehívni a nádorválasztó országgyűlést, amennyiben azt az uralkodó egy éven belül nem tette meg. A nádor helytartói feladatainak ellátása okán az országbíróra hárult a királyi kúria állandó elnöklete, akárcsak a hétszemélyes tábláé 1723 és 1868 között. Továbbá 1723-tól a Helytartótanács másodelnöki tisztségét is betöltötte, szintúgy az országgyűlés főrendi táblájában. Sőt megesett, hogy országbírót neveztek ki helytartóvá: például 1531-ben I. Ferdinánd a már említett bethlenfalvi gróf Thurzó Eleket.⁴⁰⁶ Jelképes, ugyanakkor főúri szerepét hangsúlyozó feladata volt még koronázáskor a jogar vitele a koronázási menetben.⁴⁰⁷

Az országbíró hivatalát 1849-ben felfüggesztették és majd csak 1860-ban állították vissza, amikor is gróf Apponyi Györgyöt nevezték ki országbíróvá, aki nevezetes az 1861-es Országbírói Értekezlet összehívásáról is. Az 1868. évi 54. törvény értelmében az országbíró a legfőbb semmitőszéki osztály elnöki tisztségét töltötte be a megújított Magyar Királyi Kúriában, majd 1882-től 1883-ig a Kúria elnöke is lett egyben. Miután pedig a 19. század második felében a nádorválasztás elmaradt, az országbíró, mint az országgyűlés főrendi házának legmagasabb rangú tagja, annak elnöki székét is betöltötte, amikor a király arra kinevezte (Sennyey Pál, Szögyény-Marich László, Orczy Bél, Dessewffy Aurél).⁴⁰⁸

4.3. A tárnokmester, a kancellárok és a személynök bíraskodása

Annak érdekében, hogy a királyi kúriában történt bírói hatalomgyakorlás megoszlásáról teljes képet nyújtson az értekezés, jelen alfejezetben röviden kitér a tárnokmester, a kancellárok és a személynök, mint rendes bírók ítélkezésére is.

4.3.1. A tárnokmester önálló ítélkezése

A tárnokmester volt az udvarban a nádor és az országbíró után az egyik legfőbb méltóság, súlyát az is jól mutatja, hogy a 12. század végétől a királyi tanács tagjaként is feltűnt.⁴⁰⁹ A tárnokmesteri tisztelet eleinte a királyi kúria gazdasági és bírói feladatainak ellátására lett életre hívva, utóbbit tekintve a tárnokok⁴¹⁰ felett gyakorolt bírói hatalmat, de mint azt EMBER GYÖZŐ is megállapítja, a szabad királyi városok legfőbb törvényszéke lett a tárnoki szék.⁴¹¹ Ugyanakkor gazdasági és bírói feladatai sem választódtak szét teljesen: a kamaraispán

⁴⁰⁵ FRAKNÓI 1863, 149. p.

⁴⁰⁶ FRAKNÓI 1863, 150. p.

⁴⁰⁷ BÖLÖNY JÓZSEF: *Országzászlósok az újkorban*. História 1980. 2. sz. 33-34. p.

⁴⁰⁸ BÖLÖNY 1980, 33-34. p.; Országbírók Majláth György után: Sennyey Pál (1885-1888), Szögyény-Marich László (1888-1893), Orczy Béla (1895-1917), Dessewffy Aurél (1917-1918). Ld.: BALLABÁS DÁNIEL – PAP JÓZSEF – PÁL JUDIT: *Az országgyűlés tagjainak archontológiája*. In: (Pap József szerk.): *Az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának Kiadványai. Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon* 2. Líceum Kiadó, Eger 2020. 34. p.

⁴⁰⁹ BÉLI 2017E, 102. p.

⁴¹⁰ „A tárnokoknak speciális feladata a gazdaság kamarájának – nevezhetők éléstárnak, vagy magtárnak is – őrzése, az abban felhalmozott ingóságok kezelése.” De olyan is előfordult, hogy az udvar tárnokai közül IV. László király kiemelt kettőt, Chepánt és Iwánc-t, akiket érdemeikért és udvarban teljesített szolgálataikért nemessé tett. CD V/3. 281. (1285.). Ld.: BORECZKY ELEMÉR: *A királyi tárnokmester hivatala 1405-ig*. Különlenyomat a „Magyar Jogász-Ujság” 1905. évi folyamából. Országos Központi Községi Nyomda Részv.-Társ., Budapest 1904. 8., 11. p.

⁴¹¹ BORECZKY 1904, 16. p.; EMBER 1946, 519. p.

ítélőszékétől a tárnokmesteri székhez lehetett fellebbezni, valamint a kamaraispán felett is a tárnokmester ítélkezett, de e joga általában véve is kiterjedt a kamarára.⁴¹²

A 14. századra a szabad királyi városok feletti ítélkezésben a királyt immár szintén a tárnokmester helyettesítette, bár BORECZKY ELEMÉR szerint ez már a 13. században is előfordulhatott, fel is hívja a figyelmet egy 1230-as oklevélre, Szatmár-Németi kiváltságlevelére, amiben a király kiköti, hogy rajta kívül kizárólag a tárnokmester ítélhet az ügyekben: „*kivettük őket is minden bíró joghatósága alól, a bíraskodás hatalmát csak magunknak és mindenkor állított tárnokmesternek [fenntartva ...]*”.⁴¹³ Ennek oka pedig abban keresendő, hogy a tárnokmester a nádort és az országbírót követően az egyik legjelentősebb hivatalviselő volt a királyi udvarban, illetve a városok adóikat a központi királyi kamarának fizették meg, aminek az élén szintén a tárnokmester állt, továbbá a városok számának gyarapodásával a király egyszerűen már nem tudott személyesen foglalkozni az ügyekkel, az teljes embert kívánt.⁴¹⁴ A tárnokmester a zsidók legfőbb bírójának tisztét is átvette a királytól, ami alól kivételt képeztek a legsúlyosabb büntetéssel járó ügyek.⁴¹⁵

Kezdetben tehát a tárnokmester a királyi udvaron belül, nemes bírótársakkal együtt, sőt, rangjánál fogva esetenként hatáskörétől eltérő más ügyekben a királlyal együtt ítélkezett, amikor annak személyes eljárása történt. Ilyen volt például *A király személyes eljárása (3.1.) alfejezetben* már említett eset is, amikor 1256-ban a királynak három bírótársa volt, Pok nembeli Móric királyi tárnokmester, Rátót nembeli Lóránd nádor és Gutkeled István egész Szlavónia bánja egy birtokhatárok és vámhely miatt indult ügyben.⁴¹⁶

A 14. század közepétől – vélhetően az Anjou központosítási törekvések hatására is – a tárnokmesteri okleveleket Visegrádról adták ki, ami a tárnokmesteri szék udvari bírósági jellegét tovább erősítette.⁴¹⁷ Mikor pedig 1405-ben a tárnoki szék rendes országos bírósággá alakult, akkor már saját jegyzőt és ítélőmestert is foglalkoztatott, még altárnokmestert is kineveztek.⁴¹⁸ Fontos megjegyezni, hogy a tárnoki szék nem állandó bírói fórumként funkcionált, hanem alkalmilag összehívott testület volt, ellentétben a tárnoki hivatallal, ennél fogva utóbbi is a tárnoki szék hivatala is volt egyben.⁴¹⁹ Az 1405-ös városokról szóló 1. törvény értelmében a városok többé nem a királyi magántulajdon részét képezték, a legfelsőbb fellebbezési fórumuk, a tárnoki szék pedig elveszítette udvari jellegét és országos bírósággá alakult: „*az összes királyi városok és azon mezővárosok, melyek valamely kiválóbb városunkhoz tartoznak, a királyi tárnokmesterhez fellebbezhetnek, vagy pedig annak a városnak ítélőszéke elé, melynek kiváltságával az ilyen város vagy mezőváros él. [...] Ha valaki valamely városban vagy mezővárosban szenved sérelmet bármily állású egyéntől, akkor forduljon első sorban azon város bírójához; ha ez nem volna hajlandó igazságot szolgáltatni, akkor a panaszos vigye panaszát a király tárnokmestere elé; s ha a tárnokmester is megtagadná az igazságszolgáltatást, akkor a király személye elé vigye ügyét, aki mindenkinek teljes igazságot szolgáltat.*” Tehát a városok első számú fóruma a saját bíróságuk, fellebbezési fórumuk a tárnoki szék, őt pedig maga a király követi az ítélkezésben.⁴²⁰

⁴¹² BORECZKY 1904, 44. p.

⁴¹³ MA 426.

⁴¹⁴ IFJ. SZENTPÉTERY IMRE: *A tárnoki ítélőszék kialakulása*. In: (Domanovszky Sándor – Hajnal István – Mályusz Elemér szerk.): *Századok. Pótfüzet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1934.* 511. p.

⁴¹⁵ BORECZKY 1904. 50., 54., 57., 59. p.

⁴¹⁶ ÁÚO VII. 458.

⁴¹⁷ BORECZKY 1904, 72. p.

⁴¹⁸ BORECZKY 1904, 78. p.

⁴¹⁹ VERES MIKLÓS: *A tárnoki hatóság és a tárnoki szék 1526-1849*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1968. 7. p.

⁴²⁰ Corp. Juris, I. 172. p. 4. art.; Corp. Juris, I. 173. p. 8. art. 3—5. §§. Ld.: BORECZKY 1904, 78-80. p.

Ugyanakkor a tárnokmester még ez után is néha a király kiküldött, delegált bírójaként szolgált egyes esetekben, mint a király nevében eljáró, udvari bíró, jóllehet túlnyomó többségben városi polgárok ügyeiben.⁴²¹ I. Zsigmond uralkodását követően az 1440-es évekig szinte eltűnik a tárnokmester ítélkezése, vélhetően, mert a király nem foglalkozott a városok ügyeivel, így a tárnokmester eljárását sem rendelte el, vagyis a tárnokmester ítélkezése még csak fórumát tekintve vált el a király személyétől. A 15. század második felétől viszont egy olyan szabály bontakozott ki, ami nem engedte a városoknak, hogy közvetlenül a királyhoz forduljanak, csak miután a tárnoki széken is kimerítették a jogorvoslati lehetőséget. Ebből már ténylegesen is a tárnokmester ítélkezési függetlenségére lehet következtetni, ami a 16. századra vált véglegessé.⁴²² A tárnoki szék a 16. század végére, 17. század elejére teljesedett ki és egészen 1849-ig fennállt,⁴²³ működését az 1723. évi bírósági reform nem érintette, de az ítélkezés rendszeresebbé vált.⁴²⁴

4.3.2. A kancellárok önálló ítélkezése

GERICS JÓZSEF véleménye szerint már az 1320-as években felsejlett egy bizonyíték, ami alátámasztja, hogy I. Károly személyes jelenlétén önmaga pótlását alkancellár bevonásával orvosolta. Elképzelését azzal indokolja, hogy mikor az országbírói hivatal betöltetlen maradt, akkor az egyik bizonyíték – egy hamisnak vélt oklevél – őrzését az alkancellár magához vonta, de minden bizonnyal nemcsak őrizte a rábízott bizonyítékot, hanem a peres eljárásban is közreműködhetett, méghozzá a király személyes jelenlétén, ahová a felek az országbíró elhalálása és a tisztség ideiglenes betöltetlensége miatt fordultak. Az pedig nem elvárható az uralkodótól, hogy az országbíró helyett ítélkezzen, így bevonta alkancellárját.⁴²⁵ Egy 1337-es oklevél már „*judex vice specialis praesentiae*”-ként, azaz a királyi különös jelenlét helyett eljáró bíróként tünteti fel az alkancellárt, igaz, még nem volt a fórum rendes bírója. Viszont ez a jelenség egyre gyakoribbá, rendszeressé vált, vagyis a király mégiscsak egyfajta ki nem mondott helyetteseként tekintett az alkancellárra, de a királyi különös jelenlét rendes bírói címét sosem kapta meg, 1377-től pedig a kancellária élére ténylegesen is a kancellár lépett, így az ő hatásköre alá került a királyi különös jelenlét is, ami végül elvált a király ítélkezésétől és rendes bíróság lett, így pedig a kancellár annak rendes bírója, amit a nádor 1380-ban keltezett oklevele is bizonyít, de egy 1377-es oklevélen is mint a király főkancellárja szerepel Demeter.⁴²⁶

A kancellári bíráskodás kapcsán már korábban felmerült egy 1377. június 22-én kelt oklevél, aminek értelmében a király a kancellár, valamint a horvát bán társaságában elnökölt, de egy 1377-ben kelt fiúsító oklevél és később e kapcsán egy per megerősíti, hogy 1377-től a kancellár már önállóan is hozott ítéleteket: a különös jelenlétről származó ítéletleveleken megjelent a kancellár pecsétje is. Sőt, egy, a Piacenzai János esztergomi érsek (és Esztergom örökös ispánja) közbenjárására történő fiúsítás kapcsán Demeter kancellárhoz került a királyi függő kettős nagypecsét, amivel a fiúsító oklevelet 1377-ben ellátták.⁴²⁷ Az oklevél⁴²⁸ értelmében az uralkodó Annát és lemenőit apja minden birtokában igaz örökössé tette, továbbá kikötötte, hogy ha Anna örökös nélkül halna el, akkor fiúsítottként örökölt birtokai szálljanak férjére és annak

⁴²¹ IFJ. SZENTPÉTERY 1934, 515. p.

⁴²² IFJ. SZENTPÉTERY 1934, 516. p.

⁴²³ IFJ. SZENTPÉTERY 1934, 510. p.

⁴²⁴ VERES 1968, 20-21. p.

⁴²⁵ GERICS 1966, 291. p. Ld.: Magyar Országos Levéltár középkori gyűjteménye 57 287. sz.

⁴²⁶ GERICS 1966, 293-295. p.

⁴²⁷ ZO II. 145. A fiúsított Hahóti Mihály fia János lánya Anna, kinek férje Miklós, a közbenjáróként feltűnő érsek fivérének (Rafaének) fia.

⁴²⁸ Az oklevél szövegét a Függelék 3. pontja tartalmazza (3. A kancellárok önálló ítélkezéséhez).

testvérére, továbbá ezek örököseire, új adomány jogcímén, így Anna rokonai sem támadhatják meg Anna halála esetén a döntést.⁴²⁹ Ezt a döntést később Hahóti Miklós és fia László mégis megtámadták, mondván a birtokok nem a fiúsított Annát, hanem őket illetik, bizonyítékképpen pedig I. Lajos 1375-ből származó titkospecsétes oklevelét mutatták fel, amiben a király arra hivatkozva vonta vissza a fiúsítást, hogy az a főpapok és bárók beleegyezése nélkül történt. Ebben a perben hozott a fiúsítás jogos volta mellett ítéletet Pelsöczy Bebek Detre nádor 1398-ban, és döntését arra alapozta, hogy 1377-ben a királyi kettős nagypecsét egyik lapja a kancellárnál, míg másik lapja I. Lajos édesanyjánál volt, így az csak és kizárólag a király, a királynő, a főpapok és a bárók beleegyezéséből kerülhetett az 1377-es oklevélre.⁴³⁰ Mindennek azért van jelentősége, mert inentől kezdve a kancellár nemcsak, mint a király, hanem mint a királyi tanács bizalmi embere tűnik fel, teszi mindezt immár teljes bizonyossággal rendes bíróként, a kancellária és a királyi különös jelenlét élén.⁴³¹ Sőt, GERICS még tovább megy és megállapítja, hogy e nagypecsét egyik oldalát a király az 1370-es években átengedte a királyi tanácsnak – míg másik felét édesanyja őrizte meg, amíg ő Lengyelországban tartózkodott –, emiatt pedig az már állampecsétként értelmezendő. Vagyis a tanács felügyelete alá került a pecsét fele, ezzel együtt a kancellár oklevéladó tevékenysége, így megvalósult egy egyfajta államhatalmon való osztozás a királlyal.⁴³²

4.3.3. A személynöki tisztség a Királyi Kúriában

Az 1464-es bírósági reform keretében I. Mátyás összevonta a királyi különös jelenlét bíróságát a királyi személyes jelenlét bíróságával, utóbbinak élén pedig ezt követően a személynök elnökölt, mint az ország következő rendes, a királyi kúria állandó bírója,⁴³³ aki a 15. században majd a többi nagybíróval egyetemben a királyi tábla élére is került.⁴³⁴ A személynök ítélkező tevékenységét a bírói tanáccsal együtt látta el, ami I. Mátyás alatt főpapokból, bárókból, ítélmesterekből és más választott nemesekből állt össze, elnökletét a királyi táblán pedig vagy az említett személynök, a nádor, az országbíró vagy éppen maga a király is elláthatta. Később e tanács nem főrangú ülnökökkel is bővült. Az 1492. évi 40. törvénycikk kimondta, hogy a tanács legalább két rendes bíróval és a többinek legalább a helyettesével kell, hogy eljárjon. Természetesen említésük elmaradása ellenére az esküdt ülnökök sem maradtak ki a bíróságból, később pedig ezt az 1492. évi 70. és 1498. évi 4. törvénycikk is kimondta.⁴³⁵

A személynök általában nem feltétlenül jogtudor, de magas műveltséggel rendelkező, egyházi kapcsolódású bíró volt, funkcióját tekintve a király akaratát érvényesítette a bíróságon. Ennek következtében az egyházi személynökök általában továbbra is a kancelláriával tartottak fenn szorosabb kapcsolatot, a bírói feladatokat pedig a személynöki személyzetre hárították. Ezt a sort az 1514. évi 55. törvénycikk törte meg, ami kimondta, hogy jogi végzettség szükséges a tisztség betöltéséhez, így került az Werbőczy Istvánhoz 1516-ban.⁴³⁶ Őt Turóczy Miklós, szintén jogvégzett követte, aki személynöki tisztsége mellett 1525-ben az országbíró ítélmestere (az országbírói pecsét őrzője) is lett egyben. Mindketten tevékenyen részt vettek

⁴²⁹ BIRÓ ZSÓFIA: *A fiúsítás gyakorlata a Hármaskönyvig*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Publicationes Doctorandorum Juridicorum*. Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged 2017. 73-74. p.

⁴³⁰ GERICS 1966, 298. p. Ld.: ZO II. 280.

⁴³¹ GERICS 1966, 299. p.

⁴³² GERICS 1966, 300. p.

⁴³³ I. Mátyás 1486-os nagyobb dekrétuma sorolta az ország nagybírói közé. Ld.: BÓNIS GYÖRGY: *A személynök és bírótársai a Jagellók korában*. Századok 1969/1. sz. 5. p., 15. p.

⁴³⁴ BÉLI 1995, 93. p.

⁴³⁵ BÓNIS 1969, 15-17. p.

⁴³⁶ BÓNIS 1969, 5-6. p., 9. p.; BÓNIS 1971, 254-258. p.: Hangácsi Albertet követően I. Mátyás személynökei elméleti jogtudással nem rendelkeztek, a gyakorlati jártasság volt csupán megkövetelve.

mind a kancellária munkájában, mind pedig az ítékezésben. Nem sokkal később egyébként Turóczy volt az is, aki Werbőczy hűtlenségi perét az országgyűlés, mint rendkívüli bírói fórum (5. fejezet) elé terjesztette és pályája csúcsán pedig I. Ferdinánd főudvarmestere lett.⁴³⁷

4.4. Részösszegzés

A királyi udvar ispánja, a nádor kezdetben csak az udvar népeinek vitás ügyeiben járhatott el, majd a király vidékre is delegálta, ekkor az országbíró lépett a helyére az udvarban. Ezt követően a 1222-es és 1231-es rendelkezések alapján a nádor már saját jogán bíraskodott, bárki felett, kivéve egyháziak, és a nemesek fő- és jószágvesztéssel járó ügyeit. A nádor vidéki bíraskodásának időszaka 1342-ig tartott, az Anjou központosítás okán Visegrádra tevődött át a királyi udvar, ahová a király visszahívta nádorát is, aki ezt követően a bírók között a legmagasabb méltóságot foglalta el. Felvette a *regni Hungariae palatinus* címet is, amivel párhuzamosan az uralkodó korlátozta az ispánok megyei hatáskörét, aminek következtében a nádor egyes vidéki ügyekben is a központi kúriában járt el. Sőt, saját személyes, különös jelenléti bírói fóruma is lett, igaz, nem állandó jelleggel.

Zsigmond alatt az 1435-ös reform következtében újra megerősödött a vidéki bíraskodás és a nádor ítélete a kúriába szorult vissza, viszont ezt ellensúlyozta, hogy a 15. század végére kialakult a királyi tábla, aminek az élén a nádor, az országbíró és a személynök állt. Ezt követően I. Mátyás úgynevezett nádori cikkei alapján a nádor az ország legfőbb bírójává lépett elő, sőt, ő rendelkezett a kormányzói jogkörökkel is. A birtokjogi viták kizárólagosan nádori hatáskörbe lettek vonva, és önjogúan dönthetett az ügyek kapcsán a kiszabandó bírságról is.

A Négyeskönyv eredeti változatában a nádor bírói jogosítványai szinte a királyéval voltak egyenértékűek, az NK IV. 1573-as jelölésű interpolált változat viszont már korlátozta a nádor jogköreit, a Habsburg uralkodók javára, aminek egyik fő oka a Habsburg birodalmi közigazgatás átszervezése volt, amibe immár a Magyar Királysági is beletartozott. A VIII. cím V., VII., VIII., és IX. cikkelyek a bíraskodási jogkörrel is így tettek. Végül a Négyeskönyv egyik változatát sem szentesítette sem Habsburg uralkodó, sem az országgyűlés.

A nádori méltóságról összességében elmondható, hogy a nádor vált az ország legfőbb bírójává és korábbi kormányzói jogkörökkel is felruházták, vagyis kormányzati jogköröket is gyakorolt. Helytartóként a magyar kormányzati szervek tényleges feje is lett egyben, sőt, az országgyűlés felső táblájának kialakulásával a nádor az országgyűlés és a felsőtábla elnöke is volt egy személyben. A hatalomgyakorlási szempontokat tekintve tehát a nádor a mohácsi vészt megelőzően az ország legfőbb bírója, azt követően pedig – amikor a tisztség betöltött volt és így egyben – helytartóként is szolgált, így a Magyar Királyságban a királyt helyettesítette és a kormányzati szervek fejevé lépett elő, majd az országgyűlés elnöke volt; bíraskodás, végrehajtás, törvényhozás. A három hatalmi tényező tényleges gyakorlásából vette ki a részét, ráadásul mivel 1526 után a király Bécsben tartózkodott, a nádor Magyarországon őt képviselve uralkodói jogköröket gyakorolt.

Az országbíró először a nádor helyén, annak teendőit átvevő tiszt volt a királyi udvarban, aztán 1138-tól, a nádor vidéki bíraskodásától kezdődően a király teljes jogú helyettese lett, bíraskodását saját jogán folytatta le a király jelenléti bíróságán. Az udvari tisztségek között a nádor után a legnagyobbnak számított, a királyi tanácsnak is tagja volt. Az Aranybulla rendelkezéseinek megfelelően bárki fölött ítéletet mondhatott, sőt, az ügyeket az udvaron kívül is befejezhette. Az ország ügyeinek intézése okán többnyire helyettese az alországbíró járt el a

⁴³⁷ BÓNIS 1969, 15. p.

peres ügyekben, ami a 13. század végére odáig vezetett, hogy az alországbírói szék jelentősebb lett az országbíróénál is, az alországbíró már nem is az országbíró, hanem maga a király nevezte ki, rövid ideig a királyi jelenlétben is ő elnökölt, egészen az Anjou-korig, amikor az országbírói tisztség ismét visszanyerte régi funkcióját és fórumát is: a nádor vidéki bírászkodása alatt az országbírói tisztség központi bírászkodási funkciói tovább erősödtek, a kúriában zajló perek rendes bírójának számított, immár tanácsával járt el, de az ítéletet egyedül hozta meg.

Mohácsot követően, a török idők alatt Szalaházy Tamás kancellár és Thurzó Elek országbíró felhatalmazást kaptak az uralkodótól, hogy a helytartói tanács élére álljanak, intézzék az országos ügyeket és működtessék az igazságszolgáltatást, aminek eredményeként 1532-ben Thurzó Elek országbíró a király helytartójának is kinevezte. Ekkor némi átfedés volt érzékelhető a kormányzati és a bírói hatalom között, akárcsak korábban a nádor esetében. 1608-tól szintén az országbíró feladata volt összehívni a nádorválasztó országgyűlést és a királyi kúria, valamint a Hétszemélyes Tábla is az országbíró elnökletével működött. 1723-tól a Helytartótanács és az országgyűlés felsőtáblájának másodelnökeként fungált, végül a kiegyezést követően a Királyi Kúria legfőbb semmítőszéki osztályának elnöke, majd a teljes Kúria elnökévé lépett elő. A 19. század végén pedig az országbíró volt az országgyűlés főrendiházának legmagasabb rangú tagja, esetenként elnökölt is rajta. Vagyis akárcsak a nádor, az országbíró sem kizárólagosan a bírászkodásban volt érintett, hanem 1526-ot követően ugyanúgy államügyek változatos sora tartozott felelőssége alá, nem egyszer a törvényhozásban is fontos szerepet töltött be, valamint nem feledhető a királyi tanácsban, mint részben végrehajtói szervben való tagsága sem. Összességében az országbíró működése is átszötte mind a három hatalmi tényező működését.

A nádor és az országbíró mellett az ország nagybírúi közé tartoztak a kancellár, majd a személynök. Míg előbbi a királyi különös jelenlétben helyettesítette a királyt, ráadásul 1377-től önállóan járt el a királyi pecsét birtokában, addig az utóbbi elnökle alá vonta össze I. Mátyás a királyi különös és személyes jelenléti fórumokat. A személynök tanácsban ítélezett és az ügyek nagyrésze nála csapódott le, hiszen a nádori és az országbírói méltóságok mindinkább politikai és végrehajtói (helytartó), illetve esetenként törvényhozói (országgyűlés elnöke) szerepet töltöttek be. A tárnoki szék is nagy jelentőséggel bírt az udvarban: a tárnokmester a királyi tanács tagjai közül emelkedett ki és tárnoki feladatai, tárnoki személyzete fölött folytatott ítélezés mellett a városok adóinak elszámolási felelőse lévén, a városok feletti fellebbviteli bírászkodási feladatok elvégzésére is őt jelölte ki a király.

A kezdetektől, mikor a király volt a bírói hatalom egyetlen letéteményese, a 16. századra odáig jut a bírói hatalom személyek (tisztségek) és fórumok közötti megoszlása a központi igazságszolgáltatási szervezetben, hogy egy ember helyett már öt főméltóságnak és bírói tanácsaiknak van döntő szerepe, bár az ítéletek még mindig az uralkodó nevében hozatnak meg.⁴³⁸

⁴³⁸ Még a kiegyezést követően is: 1869. évi 4. törvénycikk, 2. §: A bírói hatalom Ő Felsége a király nevében gyakoroltatik.”. Lásd még: KAPA MÁTYÁS: *Bírósági ítéletek a Szent Korona nevében?* In: (Téglási András szerk.): *Történelmi tradíciók és az új Alkotmány. Az Országgyűlés Alkotmányügyi, Igazságügyi és Ügyrendi Bizottsága*, Budapest 2011. 60. p.

5. EGY KÜLÖNÖS BÍRÓI FÓRUM: AZ ORSZÁGGYŰLÉS ELJÁRÁSA HÜTLENSÉGI ÜGYEKBEN

Az Árpád-korban hűtlenség alatt volt értendő, ha valaki a király életére tört, elárulta az országot, súlyosabb deliktum elkövetése esetén a büntetés végrehajtása elől idegen országba távozott, továbbá, ha valaki az országba idegen fegyveres erőt behozott. Ekkor még a király volt minden hatalom, így a bírói hatalom forrása és birtokosa is, ezért a hűtlenségi ügyekben ő maga járt el. 1222-ig a nádor is lefolytathatta az eljárást, de a király tudomása és beleegyezése nélkül nem fejezhette be.⁴³⁹ A hűtlenségi ügyekben történő eljárás az 1495. évi 3. törvénycikk értelmében vált az országgyűlés hatáskörévé, egészen az 1723-as bírósági reformig, amikor is a Királyi Ítéltáblához került.⁴⁴⁰ A hűtlenség alá tartozó tényállásokat a büntetés maga fogja össze, ami pedig nem más, mint a fő- és jószágvesztés. Az ítélet alól a király adhatott kegyelmet, de kizárólag a fővesztést illetően, vagyis a javak ettől eltekintve a kincstárra háramlottak. Kezdetben a király ellen elkövetett bűncselekmények tartoztak a hűtlenség vétke alá, később ez tágabb értelmezést kapott, hiszen a király testesítette meg az államot, így végső soron olyan jogellenes magatartások voltak értendők hűtlenség alatt, amik az állam és a király hatalma, a társadalom ellen irányultak. A hűtlenségi ügyek alapvetően a büntetőügyek körébe tartoztak, de három típusa mégis polgári eljárás jogi jelleget öltött; ilyen volt az is, amikor a király az országgyűlésen mondta ki a hűtlenség tényét.⁴⁴¹

5.1. A hűtlenség intézményi áttekintése

Röviden, de ki kell térni a királyi jog (*ius regium*)⁴⁴² és a hűtlenség közötti összefüggésre: a *ius regium* egyik értelmezése a birtokokat érintő királyi előjogok, azaz a korona birtokjoga, ami a királyi birtokadományozásban, illetve ennek ellenkezőjében, a birtokok koronára való háramlásában nyilvánult meg. Utóbbi legtöbbször a nemesi család magszakadása, vagy valamilyen súlyos deliktum elkövetése miatt történt.⁴⁴³ Tehát a korona birtokjogának „bekerülési oldalán” található meg a hűtlenséget, aminek kizárólagos büntetése a fő- és jószágvesztés, ahol az utóbbi a Szent Koronára háramlott vissza.⁴⁴⁴ Ahogy a király hűségessé alattvalóit királyi adományban részesítette, úgy ennek mintájára a hűtleneket megfelelő büntetéssel sújtotta. Ezt támasztja alá II. András levele, ami Gergely és István ispánok adományáról tesz tanúbizonyságot: „*Cum ex Regie dignitatis officio teneamur metiri merita singulorum, et cuique pro meritorum exigencia respondere; iustum est et rationi consentaneum, ut infideles et iniquitatis sectatores radicitus euellamus et disperdamus; bonos vero et equitatis amatores, qui fideliter ad utilitatem Regie Corone, et Regni commodum se exercent, munifice donis decorare non postponamus.*” (Mivel a királyi tisztség méltósága megköveteli, hogy minden egyesek érdemeit megmérjük, és nekik az érdemek elvárásáért feleljünk, jogos és az észszerűségnek megfelelő, hogy a hűtleneket és az igazságtalanság hajszolóit gyökerestől kiirtsuk és elpusztítsuk, a jókat és az igazságosságot szeretőket pedig,

⁴³⁹ HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Hűtlenség, felségértés, felségárulás*. 2019. 9-10. sz. 23-24. p.

⁴⁴⁰ MEZEY BARNA: „*Törvények s törvényszékek javításának gondja*” (*A felsőbíráskodás szervezetének átalakítása a 18. században*). *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 1-2. sz. 15. p.

⁴⁴¹ VINKLER II. 1927, 549. p.

⁴⁴² „*A királyi jog (...) nem más, mint a király közjogi állását meghatározó olyan jogszabályok összesége, amelyek a király számára valamely politikai vagy gazdasági előnyt biztosítanak.*” Azaz, amitől a király, királyként értelmezhető. A *ius regium* elemei közé tartozott a bíráskodás is. Ld.: Pármiczky Mihály definíciója, In: LÁSZLÓ 2020A, 45. p.

⁴⁴³ LÁSZLÓ BALÁZS: *Birtok, hatalom, jog: a korona birtokjoga az Árpád-korban*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis: Fovm: Publicationes Doctorandorum Juridicorum*. SZTE ÁJK, Szeged 2017. 113. p.

⁴⁴⁴ LÁSZLÓ BALÁZS: *Gertrúd királyné merényletinek büntetése a ius regium rendszerében*. In: (Ádám Antal szerk.): *PhD tanulmányok 14. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája*, Pécs 2016. 125. p.

akik hűségesen cselekednek kellő időben az országnak és a király koronájának hasznára, bőkezű ajándékokkal ékesíteni ne késlekedjünk.)⁴⁴⁵

Hasonlóan állítja szembe a hűséget és a hűtlenséget Werbőczy István is Hármaskönyvében: „(...) Azért hogy az embereknek gonoszságok büntetlen ne maradna, és hogy a' Nemességnek, és Parasztságnak különb betsületi lenne, továbbá hogy a' hűségnek, és hitetlenségnek [hűtlenségnek] különb jutalma lenne; A' hitetlenek engedetlenségét, és a' latroknak az ő gonoszságokra-való szabadságot, hogy a' mi eleink meg-foghatnák, és meg-előzhetnék közönséges akarattól, mind a' törvények erősségéért, mind pedig a' hazánknak javáért, és meg-maradásáért végezték, és rendelték ezt, hogy nem tsak a' magva-szakadtak' jószága (a' mint megiram) hanem minden pártosoknak jószágok, kik ez Országnak jó állapotját megháborítanak, és a' szerént a' Király ő Felsége méltósága-ellen fel-fuvalkodván engedetlenek volnának, és más embert törvénytelen, hatalmasúl, és vakmerőképpen mernének háborgatni, efféléknek javok még ugyan éltekben szálljon a' Királyi Koronára: ez okon, hogy a' gonoszok büntetését az emberek látván, némellyek meg-rettennyenek, némellyek pediglen, a'kiknek az ilyen gonosz-tévők jószágát adandja a' Király, az ő hűségekben, és szolgálattokban állhatatosabban meg-maradjanak.”⁴⁴⁶ Tehát a hűtlenségben marasztaltak birtokai is visszaháramlanak a királyra és annak Szent Koronájára, aki pedig új adományként (királyi adományként) juttatta azt hűséges alattvalói számára, az oklevélben megjegyezve, hogy a jószág hűtlenség jogcímén szállt vissza a Szent Koronára.⁴⁴⁷ Ilyen volt II. Ulászló 1490. december 30-án kelt adománylevele, amiben megjegyezte, hogy „[...] Losonci László töretlen hűségét és hű szolgálatainak ragyogó érdemeit figyelembe véve [...] Szécsi Miklós [...] kőházát Budán, továbbá a Göde és Szecső nevű, Pest megyében fekvő birtokokat, amik, azt mondják, hogy e Miklós hűtlenségének bélyege által, [...] néküink és ennek az országunknak ellenségévé és ellenfelévé vált, mondott országunk, Magyarország régi és kipróbált szokásjoga szerint ránk és adományunkra jogszerűen és törvényesen háramlottak, [...] megjegyzett Losonci Lászlónak és örökösének és összes utódainak adtuk, adományoztuk és juttattuk [...]”⁴⁴⁸ Ez az oklevél már formula szerűen tartalmazza a hűtlen javainak eladományozása kapcsán azokat az ismérveket, amik okán a háramlás majd a *donatio* jogszerűsége jelenik meg. Ez már I. Mátyástól bevett.

1527. december 2-án I. Ferdinánd hívének, Hencz Máténak adományozta Szapolyai János Nyitra megyei javait, méghozzá úgy, hogy megerősítette Mária királyné, mint helytartó rendelkezéseit, amelyek Szapolyai János hűtlensége okán születtek. Tehát ez a levél azt is bizonyítja, hogy Mária joga kiterjedt a királyi adományozásra is, több, mint a szokásos 32 jobbágytelek nagyságban: „[...] Mi, Ferdinánd, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország, stb. királya, [...] emlékezetül adjuk a jelen levél rendjében tudatva mindazokkal, akiket illet, hogy azt az adományt, amiről ismeretes, hogy a felséges úrnő, Mária királyné, legdrágább nővérünk Szapolyai János szepesi ispán Szántó nevű allódiума és a Pestyén birtok, nemkülönb Sook [és] Mezőkeszi birtokokban lévő birtokrészek felől, az abban bírt házzal és nemesi kúriával, és az ezekhez és Nagysarló nevű birtokokhoz tartozó, huszonnégy jobbágyot befogadó, teljesen Nyitra megyében lévő és bírt tartozékok felől tett [...] hívünknek a tisztelt Asszonypataki Hencz Máténak az általunk e Mária királynénak adott és engedélyezett királyi

⁴⁴⁵ ÁÚO VI. 419. (1223.). Ld.: LÁSZLÓ BALÁZS: *A hűtlenség és annak büntetése az Árpád-korban*. In: (Drinóczi Tímea, Naszladi Georgina, Novák Barnabás szerk.): *Studia Iuvenum Iurispritorum* 7. PTE ÁJK, Pécs 2014. 62. p. ÁÚO VI. 419. Ford.: László Balázs.

⁴⁴⁶ WERBŐCZY HK. I. 13.

⁴⁴⁷ LÁSZLÓ BALÁZS: *A hűtlenség intézménye a Hármaskönyvben*. In: (Balogh Elemér, Homoki-Nagy Mária szerk.): *Tripartitum trium professorum. Három szegedi jogtörténész. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged 2017. 111. p.*

⁴⁴⁸ BÁNFFY II. 288.

hatalommal, alkalmas, érvényes, elfogadott lévén, ezt az adományt számára jóváhagyjuk, helybenhagyjuk és elfogadjuk, [...] a mondott birtokhoz és birtokrészekhez jog szerint és régtől tartozó és tartozni illő haszonvételeik és tartozékaik teljességével megjegyzett Hencz Máténak és a nemes úrnőknek, [...] és örököseiknek és összes utódaiknak újólá adtuk és adományoztuk, sőt adjuk, adományozzuk és juttatjuk [...].⁴⁴⁹ Itt a király kitér a királyi adomány új adomány jellegére is, az „újólá adtuk és adományoztuk” kifejezéssel, vagyis látható, hogy a 14. századtól az új adomány (ami hűtlenség esetén királyi adományt jelentett) kifejezést abban az esetben is használták, amikor a hűtlenség okán a Szent Koronára visszaháramlott birtokot újfent eladományozta az uralkodó, minthogy háramlás következett be, majd pedig az adományos személye is új volt.⁴⁵⁰

1529. július 31-én még arra is volt példa, hogy az előbb I. Ferdinánd által hűtlenné nyilvánított Szapolyai János, mint magyar király tett adományt hűtlenség miatt háramlott birtokból, megparancsolta a kapornaki konventnek, hogy küldje ki emberét Peleskei Ördög Mátyás hűtlenség címen nyert adománybirtokába történő bevezetéséhez: „*János, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia stb. királya. Híveimnek, a kapornaki Szent Megváltó konventnek üdvöt és kegyet. [...] Rajki István és Terjéki Antal hűségünkről, amivel nekünk mint Magyarország igazi és törvényes királyának tartoztak, megfeledeztek, és a német párthoz szegődtek, [...] ezáltal örök hűtlenségbe és felségünk megsértésébe estek, fennállván az előadottak, úgy ahogyan előadtuk, az említett Ördög Mátyásnak és örököseinek és összes utódainak adományoztuk örökre másikk, adománylevelünk érvénye szerint, és azt akarjuk, hogy ugyanőt emberünk és emberetek iktassa be törvényesen ugyanezeknek a birtokába, [...] vezesse be az előbb mondott Ördög Mátyást ugyanazok birtokába és iktassa azokat az ő összes örökösei és utódai számára az előbb mondott adományunk címén örök birtoklásra átadván neki [...]*.”⁴⁵¹

Az országban a királynak (és koronájának), mint egyetlen hatalmi tényezőnek, minden alattvalója hűséggel tartozott, és ha cselekedeteiben az alattvaló a hűtlenség küszöbe alá süllyedt, úgy hűtlenné vált: a hűtlenség küszöbe annyit tett: nem tenni semmit, ami az úr számára személyét vagy vagyonát érintő hátrányt okoz. Vagy megfordítva, aki a király ellen vét, az kizárja magát a hűséges (*fidelis*) követők köréből „és ennek jelét (*nota*) is adja”.⁴⁵² A korona motívuma a koronaeszme kialakulásával és megszilárdulásával nyerte el jelentőségét a hűtlenség kapcsán, I. Károlytól a „korona hűtlene” kifejezés is bekerült az oklevelekbe.⁴⁵³ Majd Luxemburgi Zsigmond idején már az „ország hűtlene” megjelölés is szokásos lett azzal szemben is, aki nemcsak a király, hanem a nemesség egyeteme ellen vétett,⁴⁵⁴ sőt I. Ulászló koronázási okmányában egyenesen az áll, hogy aki a választott királlyal szemben hűtlen, az hűtlen az országgal szemben is.⁴⁵⁵ Az érvelés kifejezetten logikus, hiszen az uralkodó és a nemesség egyeteme alkotta az országot, a nemesség pedig az ország nevében királyválasztói jogával élve megválasztotta uralkodóját, tehát valóban, ha valaki a választott királlyal szemben követett el hűtlenséget, az az országgal szemben is hűtlenné bizonyult. Ezt az érvelést támasztja alá az a tény is, miszerint míg a személyes királyság időszakában a hűtlenség tulajdonképpen egyenlő volt a király személye ellen elkövetett bűncselekményekkel, addig a

⁴⁴⁹ KÁROLYI III. 173. GÉRESI KÁLMÁN (szerk.): *A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára I–V*. Franklin-Társulat Könyvnyomdája, Budapest 1882–1897.

⁴⁵⁰ BÉLI 1999, 82. p.

⁴⁵¹ HO IV. 449.

⁴⁵² BARNA ATTILA: *Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon, különös tekintettel a büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi 5. törvénycikk előzményeire és megalkotására*. UNIVERISTAS-GYŐR Nonprofit Kft., Győr 2015. 25. p.

⁴⁵³ BÓNIS 2003, 129. p.

⁴⁵⁴ BÉLI 1999, 179. p.

⁴⁵⁵ BÓNIS 2003, 374. p.; BÉLI 1999, 179. p.

rendi korszakban a személyes uralmat felváltotta egy olyan ország fogalom, ami a Szent Korona-tanból következő nemesség egyetemével, az országgyűléssel és a Szent Korona joghatósága alá eső területtel egyezett meg.⁴⁵⁶

Az Árpád-korban hűtlenség megítélése alá esett, ha valaki a király életére tört, elárulta az országot, büntetés elől idegen országba távozott, továbbá, ha valaki az országba idegen fegyveres erőt behozott, de ide sorolandó a gyűjtogatás, a pusztítás, oklevelek hamisítása, pénzhamisítás⁴⁵⁷ vagy éppen az engedély nélküli várépítés, illetve a lerombolni rendelt várak le nem rombolása. Vagyis kezdetben a hűtlenség a felségsértéssel és felségárulással volt egyenértékű, de az Árpád-kor végére kiterjedt, állam- és mai értelemben vett „társadalomellenes” bűncselekményekre.⁴⁵⁸ A hűtlenség egyik említett példáját, az idegen fegyveres erők országba történő behozatalát (arra való szervezkedést) rögzíti a témában az egyik legkorábbról ránk maradt oklevél: II. András 1210-ben Sibenik ispánjának adományozott földeket, mert az elfogta és a király elé vitte a hűtlenekeket: „[...] *Mivel amikor Magyarország bizonyos főemberei, méltatlan terven mesterkedve ellenünk, levelet és követeket küldtek Görögországba Géza fiaihoz, hogy azok Magyarországra jövén az ő tanácsukkal és segedelmiükkel foglalják el országunkat, maga Domald a követeket, amikor azok Spalatoba mentek, elfogta, és őket megbéklyózva levelükkel együtt elhozta elének. [...]*”⁴⁵⁹ Látható, hogy a hűtlenség alapvetően közjogi intézmény, közbűncselekmény, viszont van egy hűbérjogból eredeztethető hűtlenség is, magándeliktum jelleggel. A hasonlóság abban áll, hogy akárcsak a király és alattvalói viszonyában, ebben az esetben is, ha a lekötelezett ura ellen vét, úgy vele szemben hűtlenné válik. Ilyen, amikor a jobbágybirtok visszaszállt a földesúrra, mert a jobbágy nem bizonyult engedelmesnek és hűségesnek, vagy éppen legsúlyosabb esetben ura életére tört. Az úriszékek ebben az esetben a közbűncselekmény mintájára fő- és jószágvesztésre ítélte a hűtlen jobbágyot.⁴⁶⁰

De nemcsak a jobbágy, hanem nemesi familiáris is hűtlenné válhatott: a familiáris és ura közötti donációra, főleg, ha azt nemcsak korábbi érdemek, hanem jövőbeli szolgálatok jutalmául is adták, ritkán, de előfordult, hogy visszaháramlást kötöttek ki *infidelitas* miatt. Ugyanis a szolgálatteljesítésért kapta a földet a familiáris, tehát ha a szolgálatteljesítést elmulasztotta, az felbontó feltételként szolgált és a birtok visszaszállt az adományozóra.⁴⁶¹ Hűtlenné válhattak egyházi és világi előkelők is: előbbire szolgál példaként, amikor 1271-ben Sámuel, az egi egyház kondicionáriusa az egyház szabadságleveleit elégette, így az egyházzal szemben hűtlenné vált, a püspök pedig elvette nemességét és szolgaságra vetette.⁴⁶² Utóbbira pedig a horvát-szlavón várnemeseknél találunk példát: A délvidéki magánadományok esetében ugyanis nemcsak a szolgálat volt konkrétan meghatározva, hanem a hűség és a szolgálat is: a prediális addig tarthatta meg adományos jószágát, amíg hűséges és engedelmes maradt urához. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a hűtlenség országos szinten is bekerüljön az adománylevelek klauzulái közé, mint a birtok visszaháramlását eredményező, immár nem közjogi minőségű magatartás.⁴⁶³

⁴⁵⁶ BÉLI 1999, 179. p.

⁴⁵⁷ Amikor a birtokba iktatás ellen a pervesztes alperes másodízben is tiltakozott. Bővebben lásd: VINKLER II. 1927, 550. p., illetve 5.2. *alfejezet*.

⁴⁵⁸ LÁSZLÓ 2014, 63. p.

⁴⁵⁹ CD III/1. 100. p. Ld.: LÁSZLÓ 2014, 73. p.

⁴⁶⁰ BÓNIS 2003, 242. p.

⁴⁶¹ BÓNIS 2003, 206. p.

⁴⁶² BÓNIS 2003, 155-156. p.

⁴⁶³ BÓNIS 2003, 255-256. p.

5.2. A hűtlenség esetkörének folyamatos bővülése és összefoglalása a Hármaskönyvben

Elsőként az Árpád-kori királyi dekrétumok említik a hűtlenséget. Maga a jogi fogalom még konkrétan nem létezett, de az alábbi eseteket, mint főbenjáró bűnöket említi Szent István második dekrétuma, amikért vagyonkobzás (és fővesztés) volt a büntetés: ha valaki a király életére tör vagy arra, illetve az ország elárulására szervezkedik, valamint, ha valaki súlyosabb deliktumok elkövetése miatt külföldre menekül.⁴⁶⁴ A dekrétum azt is kimondta, hogy „*a királyra szálljanak javai, őt magát pedig ítéljék meg, de ártatlan fiainak bántások ne legyen.*”⁴⁶⁵ Az oklevelekben az uralkodói döntés megfelelő alátámasztása érdekében mindig részletesen leírták, hogy a hűtlen alattvalótól fő- és jószágvesztés miatt elvett birtok pontosan mi okból, milyen körülmények között szállt vissza a királyra és annak koronájára, hiszen bizonyítani kellett, hogy ugyanezen birtok királyi adományozásakor mint jogos, új adomány kerül egy másik, hűséges, lekötelezett alattvalóhoz, amihez kétség sem férhet.⁴⁶⁶ Az idők során nem csak a hűtlenségi deliktum tárgyköre, hanem a kiszabott büntetés is súlyosbodott, még hozzá öröklési jogi szempontból: míg Szent István idején a hűtlenséget elkövető nemes ártatlan fiai megkapták részüket az örökségből, mielőtt a javak visszaháramlottak volna a Szent Koronára, addig LÁSZLÓ BALÁZS szerint III. András dekrétuma értelmében már nem részesülhettek apjuk birtokaiból, sőt a nemesek soraiból is kizárattak.⁴⁶⁷ BÉLI GÁBOR azonban megállapítja, hogy a hűtlenség elkövetése előtt született gyermekekre nem terjed ki a jószágvesztés, sőt, a hűtlenséget elkövetővel osztatlan vagyonközösségben élő rokonaira, a hitbérrre, leánynegyedre és a hitelezők követeléseire sem terjed ki a jószágvesztés hatálya.⁴⁶⁸

Az Árpád-kor alatt tehát II. András 1222-es Aranybullájában a 2. és 8. cikkeken leírt deliktumok hozhatóak összefüggésbe a hűtlenséggel: a serviensek birtokának feldúlása, illetve a nádor ítélezésekor a nemesek fő- és jószágvesztésre irányuló ügyei,⁴⁶⁹ hiszen ekkor is jószágvesztés / vagyonkobzás volt a büntetés és mint arra már ez az alfejezet rávilágított, a hűtlenség deliktumait a büntetés módja fogja össze. Az 1231-es bullamegújítás e rendelkezéseket jóformán megismétli. III. András 1298-as dekrétuma újabb két módját jelölte meg a hűtlenségnek: „*és ha valakik a jogtalanul elfoglalt királyi vagy királynői jogokat, valamint az ezidáig jogtalanul bitorolt egyházi vagy nemesi birtokokat, piacokat vagy vámokat nem szolgáltatnák vissza, és a gyűlés napjától számítandó három hónapon belül nem igyekeznének azzal felhagyni*”, illetve „*ha valakik a jelen rendelkezésekkel szemben újonnan királyi, királynői, egyházi vagy nemesi birtokok zsákmányolásába és elfoglalásába kezdenének*”.⁴⁷⁰ 1298-ban nemcsak bővült a hűtlenségként besorolandó büntettek köre, de az országgyűlés is felhatalmazta az uralkodót, hogy bírósági eljárás lefolytatása nélkül ítéljen és büntessen a hűtlenek illetve hatalmaskodók ügyeiben.⁴⁷¹

Később, a 15. század végén, 16. század elején viszont történtek olyan esetek is, amikor az uralkodó saját és utódainak bizonyos döntésével szemben ellenállási joggal ruházott fel városokat, amelyek úgy élhettek jogukkal, hogy nem követtek el hűtlenséget: I. Mátyás uralkodása alatt 1474-ben Beszterce mint szabad királyi város aggodalmát fejezte ki a királynak, úgy értesültek, hogy egy földesúr birtokába akarja adni a várost. Erre Mátyás kijelentette, hogy „sohasem volt szándéka a korona javait csökkenteni. Ha ő, vagy utódai mégis eladományoznák a várost, megengedi, hogy a felkérőnek a hűtlenség vétke nélkül

⁴⁶⁴ LÁSZLÓ 2014, 65-66. p.

⁴⁶⁵ Szent István II. dekrétumának 35. fejezete, 3. §. Ld.: BARNA 2015, 41. p.

⁴⁶⁶ BARNA 2017, 52. p.

⁴⁶⁷ LÁSZLÓ 2014, 70. p.

⁴⁶⁸ BÉLI 1999, 80. p.

⁴⁶⁹ LÁSZLÓ 2014, 67. p.

⁴⁷⁰ LÁSZLÓ 2014, 69. p.

⁴⁷¹ BARNA 2017, 52. p.

ellenszegüljenek minden erejükkel”. 1502-ben hét bányászváros szintén ellenszegülési jogot kapott.⁴⁷²

A korábban említett hűtlenségi tényállások körét tovább bővítette tizennégy esetre II. Ulászló 1495. évi 4. törvénycikke,⁴⁷³ majd 1514-ben Werbőczy már 18 hűtlenségi esetet különböztetett meg Hármaskönyvében,⁴⁷⁴ amiket az 1567. évi 39. törvénycikk – országgyűlés alatt elkövetett erőszakosságok – és az 1723. évi 9. törvénycikk - hűtlenségi bünt magukban foglaló esetek – tovább bővítettek. A hűtlenség eseteit Werbőczy István gyűjtötte össze Tripartitumában, ám később, a mohácsi vést megelőzően a politikai viszonyok megváltozása és a főnemesi párt megerősödése következtében őt magát vádolták meg hűtlenséggel:⁴⁷⁵ „Hogy ő felsége (a mint ezt hű országlakosainak élőszóval megígérte), adassa ki a hozzá hűtelen Werbőczy István és Zobi Mihály ellen a levelesítő parancsot. És eme levelesítetteknek érdemök szerint való megbüntetését hagyja meg.”⁴⁷⁶ Ebben az is közrejátszott, hogy 1525-ben Báthori István úgy érezte, jogtalanul váltották le a nádorságról és ültették közfelkiáltással helyébe Werbőczyt.⁴⁷⁷ RÉVAY PÉTER már inkább Báthory érzületének adott igazat: leírása szerint Werbőczy és Szobi fegyveres haddal vonultak Hatvanba, ahol minden eddigi tisztról lemondattak mindenkit, így Báthorit is, és megfosztották nádori címétől, amit rögtön Werbőczynek adtak.⁴⁷⁸ 1525. április 28-án a király – mindösszesen tíz hónapnyi működést követően – megfosztotta tisztségétől Werbőczyt, és Báthorit helyezte vissza a nádori székbe. II. Ulászló Werbőczyt és Szobi Mihályt a nemesek egyetértése mellett május 3-ra a királyi személynök ítélőszéke elé idézte, de ők Dobronya várába menekültek, ezzel pedig – a Báthori által feltüzelt nemesség kérésére – hűtlenné váltak, legalábbis a távollétükben megindult az erre vonatkozó eljárás: FRAKNÓI VILMOS írása szerint „abban történt megállapodás, hogy a király személyes elnöklete alatt az egész országgyűlés fog ítélni,”⁴⁷⁹ vagyis itt már ténylegesen is érvényre jutott az 1495. évi 3. törvénycikk és valóban az országgyűlés járt el hűtlenségi ügyben. A vád szerint Werbőczy és Szobi azzal valószínűsítette meg a hűtlenséget, hogy az 1524. május 7-re összehívott országgyűlést feloszlatták, pedig az országot már ekkor veszély fenyegette, majd a király és a rendek akarata ellenére Hatvanba új gyűlést hívtak össze és megfenyegették a királyt, hogy amennyiben nem jelenik meg, akkor fegyveres erővel mennek érte Budára. II. Ulászló a „láadás elhárítása végett” megjelent Hatvanban, ahol a már említett nádorcseré végbement, „de nem az ország szavazatai, hanem párthíveinek zajos felkiáltásai által”. Az előzményekből kiderült, hogy kimondták a „pártütők”: Werbőczy István és Szobi Mihály hűtlenségét.⁴⁸⁰ Az ítélet így szólt: „[...] az ez ügyben fennálló törvényeknek megfelelően, Werbőczy Istvánt és Szobi Mihályt, a

⁴⁷² BÓNIS 2003, 352. p.

⁴⁷³ LÁSZLÓ 2016, 62. p.

⁴⁷⁴ WERBŐCZY HK. I. 14.: felségsértés; lázadás; hamis okmány és hamis pecsét készítése; hamis pénz verése és használása; házastársaknak és rokonoknak negyediziglen való meggyilkolása; nőrokonok megszeplősítése; gyűjtogatás; belállapotok felforgatása és idegen zsoldosok behozatala; menedéklevelek megsértése; várak elárulása vagy jogtalan elfoglalása; bírák megölése, elfogása, megverése vagy megsebesítése; törvényszékre vagy országgyűlésre utazók és onnan távozók megölése; a végrehajtásra kiküldött királyi emberek, a káptalan és konvent tanúbizonysággal szolgálóinak megölése, megverése, megsebesítése; eretnekekhez való csatlakozás; testcsonkítás és szemkivájás; végvárak feladása és az ellenségnek fegyver vagy élelem szolgáltatása; a megtértek háborgatása, fosztogatása.; BARNA 2015, 31. p.

⁴⁷⁵ FRAKNÓI VILMOS: *Werbőczy István életrajza*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1899. 229. p.

⁴⁷⁶ 1526. évi 26. törvénycikk Werbőczy István és Zobi Mihály hűtlenek ellen a levelesítő parancs kiadandó. Ld.: Wolters Kluwer: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=52600026.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D8> (Letöltve: 2022. 08. 01.).

⁴⁷⁷ FRAKNÓI 1899, 211., 216., 228. p.; FRAKNÓI 1884, 148-149. p.

⁴⁷⁸ RÉVAY PÉTER: *A Magyar Királyság birodalmáról és Szent Koronájáról szóló hét század. II. kötet*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2021. 73. p.

⁴⁷⁹ FRAKNÓI 1899, 228-229. p.

⁴⁸⁰ FRAKNÓI 1899, 230-232. p.

*király urunk és a korona ellen irányuló lázadásukért, úgy szintén [...] a közállapot, a béke és a szabadság nyilvános megzavaróit, jogosan s törvényesen, éretten megfontolt egyértelmű elhatározásunkkal, a körünkben törvényt ülő király urunk kegyes beleegyezésének és éretten megfontolt elhatározásának hozzájárulásával, országunk nyilvános ellenségeinek és hűtleneknek nyilatkoztatjuk; úgy hogy ingó és ingatlan javaik a királyi kincstárra szálljanak; feleségük és gyermekeik jogai különös királyi kegyelemből épségben föntatván.*⁴⁸¹ Az ítéletlevél arra viszont bizonyítékként szolgál, hogy 1525-ben a király és az országgyűlés közösen ítélik hűtlenségi ügyben, valamint az utolsó mondatból arra lehet következtetni, hogy a hűtlenség elkövetése előtt született gyermekeknek hiába volt lehetősége az osztály megejtésével birtokban maradni, mégis, ebben az esetben a király különös kegyelme is szükségeltetett hozzá. Az ítélet ellenére a király végül nem adományozta el Werbőczy birtokait,⁴⁸² igaz, lehetséges, hogy pusztán azért, mert a következő év mohácsi katasztrófája miatt már nem is volt rá lehetősége.

A Tripartitum elkészültekor Werbőczy az I. rész 14. cím alatt a hűtlenség tizennyolc esetét, mintegy harminc deliktumot gyűjtött össze. A felsorolás alapján látható, hogy már nem a felségsértés bizonyul a leggyakoribb és kiterjedtebb esetkörnek, hanem az pusztán az e körbe tartozó cselekmények egyik alcsoportjaként van jelen.⁴⁸³ A hűtlenségi perek a büntetőperek közé sorolandóak, de „satisfacionális” – elégtételi jellegére (jóságvesztés) tekintettel inkább a polgári per tulajdonságait mutatták. A hűtlenségi tárgyalások esetében eltekintettek a perköltségtől is, hiszen a kiszabott bírságok és terhek bőven kárpótolták az ellenérdekű felet és a bírót is.⁴⁸⁴ A II. rész 66. titulusaiban, „A’ hitlenségről-való szententziának, ki-mondásáról”⁴⁸⁵ Werbőczy leírja, hogy a hűtlenség dolgában úgy kell eljárni, mint a főbenjáró ítéletek esetén, mégpedig háromféleképpen, amit a II. rész 75. titulusa rögzít: „Hogy a’ hitlenségnek nótája három képpen esik a’ törvényt is úgy mondják felőle.”⁴⁸⁶ „első módon a király az országgyűlésen, második módon a másodizben történt visszaüzésről tett jelentés rendén, harmadik módon rendes bírák a hűtlenség címén történt adomány érvényesítésére irányuló perben.”⁴⁸⁷ Ez utóbbi három eset tekinthető tehát polgári peres eljárásnak, ugyanakkor ha bármelyik folytán a hűtlenséget megállapították, akkor nemcsak a jóság- de a fővesztésnek is helye volt. VINKLER ez esetben leírja, hogy „a hűtlen ember mind fejét, mind örökségét, azaz minden fekvő jóságát és birtokjogait örökre elveszítette, s azok, még ha tényleg kivégezték is, előbb született fiaira vagy nemzetségi anyafiaira soha többé vissza nem tértek”, igaz, az ingóságokban és pénzben osztályt tettek.⁴⁸⁸ Az első esetben tehát a király a főpapokkal és zászlósurrakkal országgyűlést tartott, amire a hűtlenséggel vádoltat királyi parancslevél útján, személyesen hívták perbe.⁴⁸⁹

A HK. I. 14. szerint a király már akkor is eladományozhatta valaki birtokait, ha a hűtlenség még csak felmerült, de bizonyítást még nem nyert. Ebből következett a harmadik, említett változat, ami a XIV. századtól, a Szent Korona-tan érvényesülésével vált szokásossá:⁴⁹⁰ a rendes bírák hűtlenség címén történt adomány érvényesítésére szolgáló peres eljárása, aminek

⁴⁸¹ FRAKNÓI 1899, 232-233. p. Az ítélet forrásaként Horvát István: Levélgyűjtemény Werbőczy István emlékezetéhez című, 1819-ben Pesten kiadott kötetének 245-250. oldala van megjelölve.

⁴⁸² FRAKNÓI 1899, 236. p.

⁴⁸³ LÁSZLÓ 2017A, 108-109. p.

⁴⁸⁴ VINKLER II. 1927, 699-700. p.

⁴⁸⁵ WERBŐCZY HK. II. 66.

⁴⁸⁶ WERBŐCZY HK. II. 75.

⁴⁸⁷ VINKLER II. 1927, 549. p.; WERBŐCZY HK. II. 66.; 75.; HK. I. 17.

⁴⁸⁸ VINKLER II. 1927, 550. p.; HK. I. 16.

⁴⁸⁹ LÁSZLÓ 2017A, 112. p.

⁴⁹⁰ VINKLER II. 1927, 551. p.

tárgya a hűtlenség volt, de az adomány okán érvényesíthető tulajdonjog érvényesítésére szolgált.⁴⁹¹ Ennek folytatása kapcsán alakulhatott ki a második eset: a másodízben történt visszaüzésről tett jelentés miatt kimondott hűtlenség: ugyanis, ha a pervesztes alperes tiltakozott a birtokba iktatás ellen, akkor azt jegyzékbe vették, felszólították megfelelő indoklás benyújtására, majd új eljárás indult, de ha azt is elveszítette (vagy egyszerűen nem jelent meg és elmarasztalták) az alperes, akkor a perbírságot és a perköltséget is meg kellett fizetnie. Ha még ezután is, másodízben tiltakozott, élt a visszaüzéssel, akkor a hűtlenség bűnébe esett.⁴⁹²

Ami a kegyelmet illeti, Werbőczy leírja, hogy „[...] *A' ki pedig a hitetlenség nótájába esik, annak jószágában semmi része nintsen a' peresnek; mert mindenestől-fogva a' Királyt ő felségét illeti, és az ő adománnyára száll.*”⁴⁹³ Tehát a hatalmaskodást kimondó ítélet alóli kegyelemmel szemben – ahol a kegyelmet nyert megmenekült a fővesztés alól és jószágainak kétharmad részét is megtarthatta –⁴⁹⁴ a hűtlenségi ítéletnél a kegyelemben részesülő életét ugyan nem vették el, de birtokai teljes mértékben (kivéve ártatlan, kiskorú gyermekeinek osztályrésze) a királyra háramlott vissza.

5.3. Hűtlenségi perek bírói fórumai a 15. század végéig

Az Árpád-kori Magyar Királyságban a király volt a legfőbb, teljhatalmú úr, így ő volt a bírói hatalom kizárólagos birtokosa is, de az ügyek sokasodásával helyettesre volt szüksége, aki kezdetben a nádor, majd az országbíró lett a királyi udvaron belül. Ám kivételes esetekben a király még mindig önmaga járt el (tanácsának meghallgatásával) bizonyos, kiemelkedő jelentőségű perekben. Ilyenek voltak a fő- és jószágvesztéssel fenyegető eljárások: a hűtlenség és a hatalmaskodás esetei; ráadásul ekkor a jószágvesztés okán a földtulajdon kérdése is érintetté vált. Ebben a korban pedig minden hatalom a földtulajdonon alapult, tehát ha vagyonkobzás, vagy a Szent Koronára való földbirtok visszaháramlás bármikor felmerült, a király mindig maga hozta az ügyben az ítéletet.⁴⁹⁵

Az 1222-es Aranybulla 8. cikke már a nádor számára is lehetővé tette, hogy minden országlakó felett ítéljen, kivéve a nemesi fő- és jószágvesztési ügyeket: ebben az esetben a nádor ugyan folytathatott hűtlenség okán tárgyalásokat, de az ügyeket a király tudta, beleegyezése, többször jelenléte nélkül nem fejezhette be.⁴⁹⁶ Az Aranybullánál érdemes megemlíteni az ellenállási záradékot is, amely értelmében az egyházi és világi előkelők a hűtlenség vétke nélkül ellenállhattak a királynak, ha az nem tartotta tiszteletben a dekrétum rendelkezéseit, tudniillik: „*arra az esetre, ha az uralkodók bármikor megsértenék a bulla pontjait, örökre felhatalmazta mind a püspököket, mind országa többi jobbágyát [báróját] és nemesét, összesen és egyenként, hogy neki és utódainak ellenállhassanak és ellentmondhassanak a hűtlenség vétke nélkül*”. E mondatnak a Mohács előtti Magyarországon még nem volt akkora jelentősége, mint később, a Habsburg udvarral való összeütközések során,⁴⁹⁷ mert bár az ellenállási záradéknak

⁴⁹¹ VINKLER II. 1927, 550. p.

⁴⁹² VINKLER II. 1927, 550. p.

⁴⁹³ WERBŐCZY HK. II. 57.

⁴⁹⁴ László 2017A, 112. p. A hivatkozott tanulmányban a szerző arra következtetésre jut, hogy hűtlenség esetén a királyi kegyelem a fő- és jószágvesztés alóli teljes mentesülést jelentette. Vélhetően azért jut erre a következtetésre, mert a hatalmaskodásban marasztaltak és kegyelemben részesültek esetében a jószágok egyharmada a sértett félre szálltak, míg hűtlenség utáni kegyelemkor „[...] és a fölperes vagy ellenfél azon jószágokból a hozott ítélet erejénél fogva semmiféle örökjogot nem nyerhet”. De ez nem azt jelenti, hogy a kegyelmet kapott a birtokait megtarthatta, hanem épp ellenkezőleg, amit a szerző is leír: „*az ilyen elítélt javainak örökjogú adományozása egyedül a királyi felséget és a szent korona joghatóságát illeti [...]*”.

⁴⁹⁵ BÓNIS 1971, 135., 137. p.; BARNA 2017, 52. p.

⁴⁹⁶ NYERS 1934, 13. p.

⁴⁹⁷ ENGEL 2001, 82. p.

alkotmányjogi elvi értékelése volt és a magyar rendek nem éltek e joggal, a 17. század végén a Habsburgok veszélyforrást láttak benne és ezért mondatták le róla a magyar nemességet.

A nádort követően a királyi udvarban a 12. század közepétől az országbíró lett a legfőbb bíró, ahol fő- és jószágvesztési ügyeket is tárgyalt, de ezek inkább a hatalmaskodás esetköreibe voltak sorolandók. A 15. századtól kezdődően több törvény (1464. évi 3. és 1492. évi 13. törvénycikkek) is kimondta, hogy a király a tanácsa meghallgatása nélkül nem marasztalhat senkit hűtlenségben.⁴⁹⁸ I. Mátyás 1462-es hűtlenségről szóló dekrétuma első helyen említi a hűtlenség azon esetét, amikor valaki a király és a Szent Korona közhatalma ellen támad, majd még további tizenkét tényállást jelöl meg.⁴⁹⁹ 1464-es koronázási dekrétumában kimondta, hogy hűtlenségi ügyekben kizárólag a főpapok és bárók tanácsával együtt eljárva marasztalhat el bárkit is, 1486-os nagyobb dekrétumában pedig tovább bővítette a hűtlenség alá eső cselekmények körét: immár az a nemes is hűtlenséget követett el, aki a megyésispán vagy helyettese ellen támad vagy erőszakot alkalmaz annak érdekében, hogy a végrehajtást megakadályozza.⁵⁰⁰

Egyebekben a 15. század utolsó harmadára a hűtlenségi pereket a király főpapokkal és bárókkal együtt tartott ítélőszéke elé utalta az 1464. évi 3., az 1478. évi 10., az 1486. évi 46. és az 1492. évi 13. törvénycikk. Ugyanennek a tágabb tanácsnak a meghallgatásával és hozzájárulásával gyakorolta a király a kegyelmezést is.⁵⁰¹ II. Ulászló uralkodása alatt, 1495-ben született meg a már említett 3. törvénycikk, ami részben korlátozta a király felségjogát és a hűtlenségi ügyekben történő eljárást az országgyűlés hatáskörébe utalta. Az országgyűlés különleges bírói fórumnak számított, nemcsak alapvető funkciójából eredően, de a hűtlenségre tekintettel az ügyek átpolitizáltsága miatt is. Ettől függetlenül a kegyelmezés joga az uralkodónál maradt, ami általában a fővesztés elmaradását jelentette, de a jószágvesztés alól többnyire nem adott mentességet. Sőt, előfordult, hogy az elítélttel csak nem sokkal az ítélet végrehajtása előtt közölték, hogy kegyelemben részesült. Ez a kegyelem nem feltétlenül jelentette a hűtlenség megbocsátását, a fővesztésnek sokszor száműzetés vagy börtönbüntetés lépett a helyébe.⁵⁰²

5.4. Az országgyűlés figyelmen kívül hagyása: delegált bíróságok a Habsburg uralom alatt

A török időszak alatt 1535-ben a helytartói tanács vette át ideiglenesen a hűtlenségi perekkel járó feladatot. Sőt, a Habsburgok a két felsőbíróság mellett időnként delegált bíróságokat állítottak fel büntető ügyek lebonyolítására, ami kiemelten kezelte a hűtlenségi eseteket. Ezek után a „Habsburg uralkodók és a magyar nemesi rend közötti összeütközéseket jól jellemzik az egyes hűtlenségi, illetve felségsértési perek során kialakult anomáliák”.⁵⁰³ Amennyiben a hűtlenség egyben felségsértésnek is bizonyult, akkor az uralkodónak állt jogában eldönteni, hogy az ügyet az országgyűlés vagy egy ilyen delegált bíróság⁵⁰⁴ hatáskörébe utalja, s valóban, a Habsburg időszak alatt az utóbbi fórumra is nem egyszer esett a választás, ezért a magyar nemesség gyakorta feltételezte, hogy a fő- és jószágvesztés okán a döntés hátterében a perbe

⁴⁹⁸ IV. Béla király Pok nembeli Móric fia Móric királyi pohárnokmesternek 1246. január 10. In: Kristó Gyula (szerk.): *Középkori Históriai Oklevelekben (1000–1410)*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged 2000. 52. p Ld.: BARNA 2017, 53. p.

⁴⁹⁹ 1462. I. Mátyás dekrétuma. Ld.: MEZEY 2000, 177. p.

⁵⁰⁰ BÉLI 2019. 50., 54. p.

⁵⁰¹ SCHILLER BÓDOG: *Az örökös főrendiség eredete Magyarországon*. Nosedá Tivadar magyar királyi egyetemi könyvtár, Budapest 1900. 126-127. p.

⁵⁰² BARNA 2017, 53. p.

⁵⁰³ HOMOKI-NAGY 2019, 25. p.

⁵⁰⁴ BARNA ATTILA megjegyzi, hogy ezek az ad hoc bírói fórumok nem csak járatlanok voltak a magyar jogban vagy figyelmen kívül hagyták azt, hanem a politikailag elfogult bécsi udvar központi irányítása alatt álltak. Ld.: BARNA 2015, 33. p.

fogott magyar főurak birtokainak a megszerzése a cél, a kincstár részére. Ezt az elgondolást látszik alátámasztani Perényi Péter hűtlensége is, akinek az ügyét még csak delegált bíróságok elé sem engedte az uralkodó, hanem Thurzó Elek kezessége ellenére továbbra is börtönben tartotta.⁵⁰⁵

A Dobó Istvánnal és Balassa Jánossal szemben megindított hűtlenségi per egy Dobó ellen folyamatban lévő birtokperre csatlakozott rá azzal a váddal, hogy szövetkezett János Zsigmonddal. A látszólag békésen folyó országgyűlésen annak berekesztése előtt a két nemest elfogták és börtönbe vetették, ugyancsak előzetes tárgyalás nélkül, ráadásul előzetesen nem értesítették őket a hűtlenség vádjáról, illetve a későbbi per sem az országgyűlés tagjai előtt folyt le.⁵⁰⁶ Az ügyel kapcsolatban KÁROLYI ÁRPÁD három korabeli feljegyzésre támaszkodott: Istvánffy Miklósséra, aki valóban összeesküvők színében tünteti fel Dobót és Balassát, Forgács Ferenczére, akinek az elmondása a király és a kamara birtokszerzésre irányuló törekvéseit látszik alátámasztani és Forgács Simonéra (előbbi bátyja), akinek az iratai KÁROLYI ÁRPÁD szerint a legközelebb állnak a valósághoz, minthogy Dobóék nem követtek el felségárulást, hanem Kenderessy István írt, pecsételt és küldött hamis leveleket a nevükben János Zsigmondnak.⁵⁰⁷ Forgács Ferencz valószínűleg azért volt ennyire elfogult az udvar és a kamara törekvéseivel szemben, mert a hűtlenségi vádak megelőzően, az említett birtokper⁵⁰⁸ kapcsán egyszer a kamara már Pozsonyban elfogatta Dobót, aki azonban megszökött. Forgács elképzelésében még az is közrejátszhatott, hogy 1569 táján a királyi udvarban a magyar tanács tekintélye elenyésző volt és ha valaki ügyével a királyhoz fordult akkor azt a kamarán vagy haditanácson keresztül tehette meg.⁵⁰⁹ Dobó Istvánt és Balassa Jánost tehát az 1569. évi országgyűlésre megérkezve, az országgyűlés vége előtt nem sokkal letartóztatták, de ügyüket nem tárták közvetlenül a rendek elé, azt nem az országgyűlésen intézték, mondván ne húzódjon tovább az országgyűlés. Ugyanakkor a bizonyítékok hiánya miatt a per egyre csak halasztódott, a „titkos commissio” nem tudott terhelő tényeket felmutatni, sőt, Forgács Simon közbenjárásával kiderült, hogy Kenderessy István hamisította a leveleket, amikre az udvar a hűtlenséget alapozta.⁵¹⁰ Másrésztől I. Miksa fiát, Rudolf főherceget a következő országgyűlésen meg akarta választatni, jó érzékkel az eseményt össze akarta kötni Dobóék felmentésével, méghozzá az országgyűlésen, de a per és a felmentés eldöntésére hivatott delegált bizottság többsége meggyőzte az uralkodót, hogy a kegyelmet az országgyűlés mellőzésével, Bécsben adja meg a letartóztatottnak, méghozzá azok előtte történő fölr borulásával egybekötve. A király lábai elé borulást a nagy beteg Dobó helyett fia végezte el.⁵¹¹

1601-ben, már I. Rudolf uralkodása alatt Homonnai Drugeth (III.) Györgyöt és anyját, Dóczy Fruzsínát hatalmaskodás miatt fő- és jószágvesztésre ítélték és mivel az ítélet hallatán elmenekültek, ezért hűtlennek is nyilvánították őket. Ezt az ügyet is gyakran a kamara fiskális, az udvar és a kincstár jövedelmeit gyarapító perei közé szokták sorolni, pedig BORBÉLY ZOLTÁN rámutat, hogy ez a felfogás, miszerint a bécsi udvar a magyar főurak jószágvesztéseiből kíván vagyont felhalmozni, valójában a Bocskai-féle felkelés

⁵⁰⁵ HOMOKI-NAGY 2019, 26. p.

⁵⁰⁶ HOMOKI-NAGY 2019, 26. p.; KÁROLYI ÁRPÁD: *A Dobó-Balassa-féle összeesküvés történetéhez 1569-72. Levéltári kutatások alapján.* Az Atheneum R. Társulat Könyvnyomdája, Budapest 1879. 11. p.

⁵⁰⁷ KÁROLYI 1879, 14. p.

⁵⁰⁸ Dobó István Sáros-Patakért perelte Perényi Gábort, aki meghalt így a birtok a per közben a kincstárra háramlott, de Dobó tovább folytatta a pereskedést Perényiné ellen, vele pedig Dobó megegyezett, de ezt Forgács szerint a király nem fogadta el, mondván nagy méretű birtokról esett szó, ezért fogadta el a kamara Dobót. Ld.: KÁROLYI 1879, 13-14. p.

⁵⁰⁹ KÁROLYI 1879, 8-9., 14. p.

⁵¹⁰ KÁROLYI 1879, 69. p.

⁵¹¹ KÁROLYI 1879, 73-76. p.

propagandájára, azaz „mondvacsinált jogcímeiken indult perekre” vezethető vissza.⁵¹² Ugyanakkor MARTYN RADY is írja, hogy I. Rudolf „nekiállt válogatás nélkül magyar nemeseket vádolni felségárulással”, az eljáró képviselők „szinte bármilyen bűncselekményre rá tudták húzni a felségárulást”, ahol pedig sikerrel jártak, ott fő- és jószágvesztés volt a büntetés. RADY szerint még Báthory Erzsébet ügyeit is segítette eltusolni néhány mágnás, csak hogy Rudolf nehogy hozzájusson a birtokaihoz.⁵¹³

Az egyik, szintén néha a kamara által generált hűtlenségi esetek közé sorolt⁵¹⁴ per Illésházy István ellen indult, ahol a rendkívüli törvényszék (*extraordinarium iudicium*) delegált bírákból lett felállítva.⁵¹⁵ A korabeli köztudatban azért is élhetett az „áldozat képe” Illésházyról, mert a fő- és jószágvesztést tartalmazó ítélet kibocsátását és Illésházy Lengyelországba történő menekülését követően ő maga, valamint felesége is terjesztette az udvar általi meghurcolásának hírért.⁵¹⁶ A valóság azonban más volt: A 16. század végére a Habsburg kincstár egyre üresebb volt, ezért mezővárosokat is elzálogosítottak, hogy jövedelemre tegyenek szert. Szent György és Bazin mezővárosok így kerültek 1575-ben Illésházy István apósához, akinek halála után pedig Illésházyhoz. Amikor a zálog ideje a végéhez közeledett – valamint a városok is örömmel tartoztak volna újra királyi fennhatóság alá – I. Rudolf (lévén a kincstár üres volt) engedélyt adott a városoknak, hogy a zálog lejárta után megváltsák magukat és újra királyi mezővárosok legyenek (jövedelmeiket pedig tíz évig kizárólag maguk élvezzék).⁵¹⁷ 1599-ben I. Rudolf jelezte Illésházynak, hogy a zálogszerződést nem hosszabbítja meg, arra hivatkozva, hogy a főúr 1591-ben nem szállította a gabonát a seregnek, csak öt évvel később és e szerződésszegés miatt bármikor visszavehetné a királyi javakat. Ez sértő volt Illésházy számára, ezért, hogy a városok a zálogszerződés lejárta (1601) után is az ő bevételeit gyarapítsák, még az országgyűléssel is kimondatta, hogy sógorának, a közkedvelt Pálffy Miklósnak adományozza a király a városokat, de ennek az uralkodó nem tett eleget, mire válaszul Illésházy elsőbbségi vétőjával (I. Miksa által adományozott elsőbbségi jog, miszerint a városokat „eladni vagy bírni senkinek másnak, mint Illésházynak nem fogja, nem hagyja”)⁵¹⁸, valamint azzal érvelve, hogy a mezővárosok „polgárai” jobbágyok és ezért nem rendelkezhetnek ekkora birtokokkal, megtagadta a városok kiváltását, kétszer is. Mire válaszul I. Rudolf harmadik felszólító levelében közölte Illésházyval, hogy „*urad és királyod ellen támadni vetemedtél [...] fönn tartjuk magunknak megfenyítésedet*”,⁵¹⁹ ami be is következett. Az 1601-es országgyűlés elején összeült a magyar tanács és a több, mint tíz vádpontból álló irat alapján bűnösnek, hűtlennek mondták ki Illésházy Istvánt és azt tanácsolták a királynak, hogy idézze őt „az ország rendes bírái elé, az országgyűlésen és minden egyéb octavális törvényszéken kívül rendkívüli törvényre”. Ennek ellenére az idézés a rendes bírák és egyben az országgyűlés, mint valóban illetékes fórum előtt való megjelenésre szólt, aminek okait KÁROLYI ÁRPÁD sem tudta megmagyarázni, csak arra tudott gondolni, hogy a korábbi, Telekessy ellen irányuló, udvari

⁵¹² BORBÉLY ZOLTÁN: *Homonnai Drugeth (III.) György hűtlenségi pere (1600–1603)*. Századok 2017. 2. sz. 280., 297-298. p.

⁵¹³ RADY 2022, 132-133. p.

⁵¹⁴ BORBÉLY 2017, 281. p.: A szerző szerint a „kincstári perek” inkább a magyar rendek belső csatározásaival hozhatóak összefüggésbe, mint arra PÁLFFY GÉZA is rámutatott A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században c. művében, vagyis „a magyar arisztokrácia egyik része elszenvedője, míg mások kifejezetten a haszonélvezői voltak ezeknek a kamarai pereknek.”

⁵¹⁵ BARNA 2017, 54. p.

⁵¹⁶ OBORNI TERÉZ: *Illésházy István „megnótáztatása”*. Egy hírhedt hűtlenségi per története. Rubicon 2019. 9-10. sz. 31. p.

⁵¹⁷ KÁROLYI ÁRPÁD: *Illésházy István hűtlenségi pöre*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapest 1883. 15-17. p.

⁵¹⁸ KÁROLYI 1883, 38. p.

⁵¹⁹ KÁROLYI 1883, 28., 37-39., 40. p.

delegált bíróság előtt lefolyt per is nemtetszést váltott ki a magyar nemesség körében.⁵²⁰ Az 1602-ben tartandó országgyűlésen a rendek tiltakoztak a mezővárosok megváltása ellen, e közben pedig az Illésházyt pártfogó Mátyás főherceg a magyar tanács, a magyar és a bécsi udvari kamara véleményét kérte, ahol a magyar kamarában Szuhay István egri püspök felháborodott a többi tag Illésházyt támogató hozzáállásán és meggyőzte őket, hogy tartsák magukat az országgyűlés, mint törvényes fórum elé szóló idézésben – úgy gondolta Illésházy csak el akarja odázní ezzel a lehetőséggel az ügyét, ezért Szuhay meg volt győződve, hogy ebben az esetben az országgyűlés előtt be nem fejezett ügyet rendkívüli [delegált] bíróság elé fogják utalni, nem utolsó sorban hitt Illésházy hűtlenségében. Ezzel egyetértett a bécsi kamara is.⁵²¹ Felmerült viszont, hogy ha az országgyűlés előtt Illésházy elsőbbségi vétőjára hivatkozna a zálogmegváltással szemben, akkor csak jogos önvédelmet gyakorolna és a rendek vele értenének egyet. Így végül az ügy a *judicium extraordinarium*, azaz a delegált bíróság elé terelődött.⁵²² Jelen esetben KÁROLYI ÁRPÁD egyetért azzal a feltevessel, hogy itt valóban a kincstár a főúr birtokait áhította, mindezt a király jogos érdekeinek hangsúlyozása mögé rejtve.⁵²³ A per befejeztét követően úgy tűnt, hogy Illésházy Istvánt felmentik, de végül hűtlennek mondták, fő- és jószágvesztésben marasztalták. KÁROLYI ÁRPÁD ezt követően a korabeli iratok alapján bebizonyítja, hogy az ítélet tulajdonképpen koholmány és azt Istvánffy nyomás alatt állította ki, miközben Illésházy Lengyelországba szökött.⁵²⁴ Végezetül a Bocskai-féle felkelés, majd a megbékélésben közrejátszott szerepének és Mátyás főherceg közbenjárásának hatására 1606-ban „Illésházy javaiban s méltóságaiiban in integrum restituáltatott, továbbá Szent Györgyöt és Bazint haláláig, utána pedig örökösei még tíz évig bírták”.⁵²⁵ Ebből a perből is látszik, hogy – bár a kincstár vagyoni iránti áhítózsáai nem nyertek feltétlenül bizonyítást – a Habsburg uralkodó tanácsa és a kamarák közrehatására ismét eltért a törvény betűjétől és kezdeti szándékával szembemenőleg mellőzte az országgyűlést, mint a hűtlenségi perekben illetékes bírói fórumot.

Ezt a feltevést erősíti meg EMBER GYÖZŐ is, miszerint a 16. század végén a király a koronára háramlott birtokokat már nem adományozta többet, hanem elzálogosította, ami remek bevételi forrásnak bizonyult, ezért később már nem is várták meg, hogy egy-egy nemesi családnak magvaszakadjon és a birtokaik háramlással jussanak a királyra és a kincstárra, hanem inkább gyorsabb módszerhez folyamodtak: hűtlenségi pereket indítottak és a vádlottakat jószágvesztésre ítélték, mint azt részben Illésházy pere is tanúsítja. Többek között ez a viselkedés is hozzájárult a már említett Bocskai felkelés kitöréséhez, ami végül részben eredményre vezetett és a két szepesi kamaraelnök, Szuhay István egri és Migazzi Miklós váradi püspökök száműzéséhez vezetett.⁵²⁶ VARGA ENDRE szerint a helyzetet még tovább súlyosbította, hogy delegált bíróságok tagjait a király tetszése szerint nevezhette ki, akik egyfokú eljárásban, a fellebbezés lehetőségének teljes kizárásával hoztak ítéletet és juttattak még több vagyont a pozsonyi és szepesi kamarák, végső soron a kincstár számára. Sőt, VARGA szerint a helyzet odáig süllyedt, hogy ha a hűtlenség okán háramlott birtokokkal szemben bárki magánosnak igénye támadt, ezen igények elbírálására törvénytelenül kiterjesztették a kamarai bíraskodást, ami eddig csak a kamarai alkalmazottak ügyeire, a harmincaddal, a csempészettel, illetve a tiltott mértékek használatával kapcsolatos ügykörökre terjedt ki. Jóllehet, állításukat okleveles forrásokkal nem támasztották alá.⁵²⁷

⁵²⁰ KÁROLYI 1883, 42., 49-52. p.

⁵²¹ KÁROLYI 1883, 42., 55-57. p.

⁵²² KÁROLYI 1883, 59. p.

⁵²³ KÁROLYI 1883, 61. p.

⁵²⁴ KÁROLYI 1883, 122. p.

⁵²⁵ KÁROLYI 1883, 159-162. p.

⁵²⁶ EMBER 1946, 165. p.

⁵²⁷ BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1996, 87-88. p.

A 17. században a Habsburgok hűtlenségi eljárásainak jogellenessége egyre nyilvánvalóbbá vált. Az országgyűlést mellőzték és kifejezetten osztrák, tehát magyar nemeseket és főpapokat nélkülöző delegált bíróságokat állítottak fel Bécsben és Pozsonyban, ráadásul szinte kizárólag az osztrák jog alapján mondtak ítéletet és hajtották végre a fő- és jószágvesztést több esetben is, amelyek közül a leghíresebbek – vagy inkább hírhedtebbek – a Wesselényi-féle összeesküvés résztvevőivel szemben zajlottak. Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc ügyében PAULER GYULA leírja, hogy külön delegált bíróságot állítottak fel (ahogy azt a királyi nyílt levél⁵²⁸ is tartalmazza), aminek az élére Frey Györgyöt, osztrák kamarai ügyészt állították, a bíróság tagjai pedig mind németek voltak, a titkos tanácsokból, kamarákból, német birodalmi és osztrák kormányzásokból, a hadi tanács tagjaiból, katonákból és polgárokból tevődtek össze.⁵²⁹ Ugyancsak delegált bíróság felállítását rendelték el az összeesküvés további résztvevőivel szemben (pl.: Széchy Mária, Nagy Ferencz, Thököly István, aki „még sírjában is elmarasztalendő, hogy javait a fiscus elfoglalhassa”),⁵³⁰ az országgyűlés összehívásának és törvény szerinti eljárásának teljes elvetése mellett.⁵³¹ A pozsonyi delegált bíróság – ahol lehetett – magyar jog szerint járt el, írja PAULER GYULA,⁵³² bár az országgyűlés mellőzésétől kezdődően ez a kijelentés erősen megkérdőjelezhető. Az eljárást tekintve PAULER leírja, hogy a vádlott nevét háromszor kikiáltották, az megjelent, ha nem volt ügyvédje, akkor kirendeltek neki egyet, amit követően a koronaügyész felolvasta a perbeszédet és a királyi mandátumot, amit követően a kincstár azonnal nyilatkozatot kívánt a vádlottól, így az – mivel a dolog érdemébe bocsátkozott – már nem élhetett kifogásokkal.⁵³³ Zrínyi Péter horvát bánt,⁵³⁴ Frangepán Ferenc főurat⁵³⁵ és Nádasdy Ferenc⁵³⁶ országbírókat 1671-ben fő és jószágvesztésre ítélték, amit végre is hajtottak; Nádasdy gyermekei esetében a vagyonelkobzás előtti osztályra bocsátást sem engedték, mondván ilyen szörnyű gáztetre az 1659. évi 104. törvénycikk (HK. I. 16.) nem gondolt és különben is, a császári jog érvényesült, akkor pedig minden vagyont le lehet foglalni,⁵³⁷ így Zrínyi Péter családja is nyomorban halt meg. Sőt, az eljáró, de minden eljárásjogi szabályt nélkülöző, politikai alapon működő pozsonyi véstörvényszék rengeteg protestáns lelkészt is elítélt vallásuk miatt, vagyis a hűtlenség alá vont egyházi, egyébként koholt vádakon alapuló büncselekményeket.⁵³⁸ Látható, hogy némileg azért mégiscsak alátámasztható az a „rosszindulatú” feltételezés, hogy egyes esetekben a hűtlenségi perek egyúttal a kincstár birtokszerzési próbálkozásai voltak, hiszen e perekben is az ország legnagyobb földbirtokosait támadták és vették el jószágait, és ha még a hűtlenség vádja megalapozott is volt, annak elkövetése előtt született gyermekek számára sem hagyták meg minden esetben az osztály, így a jogos örökrész lehetőségét.

5.5. Az 1723-as bírósági reform hatásai a hűtlenség tárgyalására

A török kiűzése után a Királyi Kúrián belül működött a Királyi Tábla, mint állandó, és a Hétszemélyes Tábla, mint fellebbviteli bíróság. Az 1723-as reform e két fórumot állandósította,

⁵²⁸ PAULER GYULA: *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. II. kötet.* Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Vállalata, Budapest 1876. 233-234. p.

⁵²⁹ PAULER 1876, 150. p.

⁵³⁰ PAULER 1876, 233. p.

⁵³¹ PAULER 1876, 231-232. p.

⁵³² PAULER 1876, 261. p.

⁵³³ PAULER 1876, 262. p.

⁵³⁴ PAULER 1876, 292-293. p.

⁵³⁵ PAULER 1876, 290. p.

⁵³⁶ PAULER 1876, 287. p.

⁵³⁷ PAULER 1876, 309-311. p.

⁵³⁸ HOMOKI-NAGY 2019, 26-27. p.; BENDA KÁLMÁN: *A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai 1794-1795.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1952. 7-8. p.

de a hűtlenségi perekben belül a felségsértési tárgyalása még mindig nem tartozott a hatáskörükbe. Az 1715. évi 7. törvénycikkkel mindösszesen annyit sikerült elérni, hogy ilyen esetekben a magyar törvények szerint és magyar bírókból álló testület előtt folyjon az eljárás, illetve a király távolmaradása esetén a fórum magyar területen ülésezzen. 1790. évi 56. törvénycikkkel végül a felségsértési ügyek is a Királyi Táblához kerültek, ahonnan a Hétszemélyes Táblához lehetett tovább fordulni, így a Habsburg-féle delegált osztrák bíróságoknak leáldozott.⁵³⁹

A törvényi szabályozást tekintve az 1723-as törvényhozás 9-12. cikkeiben leszűkítette a hűtlenség alá eső esetek körét, az onnan kivett jogellenes cselekedeteket nagyobb hatalmaskodásnak, illetve bűncselekményeknek minősítette. Utóbbi azt eredményezte, hogy a fő- és jószágvesztés, mint büntetés háttérbe szorult, vagyis az elítélt birtokai már nem háramlottak vissza a kincstárra.⁵⁴⁰ Az 1723. évi 9. törvénycikk a hűtlenségnek hét esetét (ennél több tényállást) különböztette meg, elkövetői pedig az alábbiak:

- Felségsértés: aki a király életére tör, annak testi épségét veszélyezteti és / vagy személyes szabadságát korlátozza;
- felség- és hazaárulás: olyan honpolgár, aki az uralkodó méltósága vagy az ország közhatalma ellen fellázadt;
- az ország közbiztonsága elleni cselekmények: aki az országba idegen zsoldosokat behoz, vagy aki végvárat hagyott elveszni, vagy aki az ellenek fegyvert / élelmiszert adott, szállított;
- közhitel elleni bűncselekmények: aki pénzt hamisított, tudvalevően hamis pénzt nagy mennyiségben forgalomba hozott;
- nyilvánvaló és kárhozottatott eretnokség: aki tiltott valláshoz tartozott;
- személy elleni bűncselekmények: aki megtért törököket kifosztott vagy személyi szabadságukat korlátozta;
- vagyon elleni bűncselekmények: aki a királyi jövedelmekből származó öntött aranyat vagy ezüstöt külföldre csempészte vagy arra szövetkezett.⁵⁴¹

Továbbá az 1723. évi 9. törvénycikk újra kimondta, amit korábban III. András és HK. I. 16. titulusa fogalmazott meg: a hűtlenséget elkövető ártatlan, illetve még osztozatlan gyerekeinek osztályrészét, az anyai ősi és egyéb javakat ki kell adni, a hitvesi jogokat és mások pénzkövetelését is biztosítani kell, valamint a hűtlenség sértettjénél felmerülő károkat is a hűtlen vagyonából kell megtéríteni, mielőtt a javak visszaháramlanak a kincstárra.⁵⁴²

5.6. Részösszegzés

Kezdetben az uralkodó ellen irányuló súlyos deliktumok köre alkotta a hűtlenség fogalmát, ami végül kiszélesedett és közdeliktum jellegét öltött. Az Árpád-korban szinte kizárólag adománylevelek adták hírül, ha valaki hűtlen volt a királyhoz: az elkövetőt fő- és jószágvesztéssel büntették, így birtokai visszaháramlottak a királyra és annak Szent Koronájára, aki e birtokokat – a hűtlenségre is kiterve – királyi, új adományként másik, hozzá hűséges hívének adományozta. A hűtlenség deliktumát számos, egymással nem feltétlenül rokon tényállás alkotta, egyetlen közös dolog kötötte őket mégis egymáshoz, az azonos büntetés: a fő- és jószágvesztés.

⁵³⁹ HOMOKI-NAGY 2019 27. p.; BARNA 2017, 54. p.

⁵⁴⁰ VINKLER II. 1927, 576. p.

⁵⁴¹ BÉLI 1995, 83-85. p.

⁵⁴² 1723. évi 9. törvénycikk, 12. § hűtlenségi bünt magukban foglaló esetek. Ld.: Wolters Kluwer: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=72300009.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D24> (Letöltve: 2021. 04. 12.).

Az idő előrehaladtával, a vegyesházi királyok idején megjelent a „korona hűtlene” és az „ország hűtlene” kifejezés is, ami a koronaeszme kialakulásához, illetve az organikus államelmélethez is köthető, hiszen aki hűtlenséget követett el, az nemcsak az uralkodó ellen vétett, hanem a Szent Korona, mint a főhatalom letéteményese ellen, valamint később már az ország ellen elkövetett deliktumként is értékelték a hűtlenséget. Utóbbi azzal magyarázható, hogy amikor már az uralkodó és a rendek közösen alkották az országot, s a rendek az országot képviselve választották meg királyukat, amiből következően a hűtlenségi bűntettek köre jóval túlmutatott a közvetlenül a királyt érintő cselekedeteken, akkor érthető módon a bűnös az ország egésze ellen megvalósította a hűtlenséget.

Az eljárások lefolytatását illetően a tényállások körének folyamatos bővülése, vagyis nem kizárólagosan az uralkodó ellen irányuló cselekedetek megjelenése, az ország érintettsége, valamint a királyra, mint legfőbb bíróra nehezedő ügyteher megsokszorozódása magával hozta szélesebb körű bírói fórumok bevonását a hűtlenségi perekben való ítékezésbe.⁵⁴³ Először a királyi tanács, majd az országgyűlés, végül a Habsburgok idején delegált bíróságok jártak el ebben az ügykörben, ami utóbbi időszakban egyes vélekedések szerint (BÓNIS – DEGRÉ – VARGA, EMBER, FORGÁCS, HOMOKI-NAGY, KÁROLYI, RADY) politikai eszközként is szolgált: az udvar és a király saját maguk állították össze az osztrák tagokból álló és szinte kizárólag osztrák jog alapján ítélező, fellebbezést nem ismerő törvényszéket, ami végső soron az ítéletek, a birtokok visszaháramlása alapján vagyonhoz juttatta a kincstárat. Ezzel az országgyűlésen való tárgyalás lehetősége szinte teljesen háttérbe szorult. Ennek ékes ellenpéldája, amikor Werbőczy és Szobi perében valóban a király és az országgyűlés közösen ítéleztek, igaz, ez még II. Ulászló uralkodása alatt történt. Viszont ennél az esetenél sem érvényesült automatikusan a hűtlenség elkövetése előtt született gyermekek osztályra való joga, hanem az uralkodó különös kegyelme is szükségeltetett hozzá. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy ha nem is kifejezetten a magyar főnemesek birtokainak megszerzésére is irányultak a hűtlenségi perek, az országgyűlés mint törvényes fórum, legtöbbször mellőzve lett (Perényi, Dobó, Balassa, Illésházy, Zrínyi, Frangepán, Nádasdy), ráadásul a Wesselényi összeesküvés tagjai esetén – a magyar törvényeknek ellent mondvá – kimondta a bíróság, hogy leszármazóiknak nincs joguk az osztályra, pedig az attól függetlenül megillette volna őket, hogy a hűtlenség vádja valóban jogosnak bizonyult. A helyzet rendezése 1723-ig váratott magára, amikor a hűtlenségi ügyeket a Királyi Kúria, azon belül a Királyi tábla, mint állandó és a Hétszemélyes Tábla, mint fellebbviteli bíróság hatáskörébe utalták.

⁵⁴³ Mint korábban arra az értekezés kitért: a nádor és az országbíró is tárgyalhatott hűtlenségi pereket, de a király tudta és beleegyezése nélkül nem hozhattak ítéletet.

6. KITEKINTÉS: A BÍRÓI HATALOM MEGOSZLÁSA 1526-OT KÖVETŐEN

6.1. Az 1723-as bírósági reform előzményei: bíráskodás a mohácsi vész és 1723 között

1526-ot követően a királyi tanács jelentősége csökkent, elsődlegesen amiatt, mert a Habsburg uralkodók már Bécsből, nem pedig Budáról irányították az ország ügyeit, viszont az ügymenet fenntartása érdekében a fő méltóságviselőknek továbbra is Magyarországon kellett tartózkodniuk.⁵⁴⁴ Ezzel szemben EMBER GYŐZŐ úgy véli, hogy a királyi tanács – amit a későbbiekben magyar tanács (*Consilium Hungaricum*) néven kezdenek emlegetni – a mohácsi vészt követően sem veszített „rugalmasságából” és tagjai időről időre megjelentek a királyi udvarban, sőt Mohács után a királyi tanács az országgyűlésben is még nagyobb szerephez jutott, ami a rendiség egyfajta új érvényesülését is jelentette, ugyanakkor e funkciójának megőrzése mellett a tanács valóban veszített korábbi jelentőségéből, hiszen a Habsburg uralkodó már nem támaszkodott oly mértékben a tanácsra a kormányzás terén, mint ahogyan azt a korábbi királyok tették, s helyét a kormányzásban már I. Mátyástól kezdődően fokozatosan a királyi kancellária, vette át. Igaz, a Habsburg uralom alatt utóbbi szerv is elveszítette erejét, mert a Habsburg királyok leginkább a saját hivatalszervezetükre támaszkodtak, ugyanúgy a magyar tanács fokozott mellőzése mellett.⁵⁴⁵ PÁLFFY GÉZA is megállapítja, hogy az 1527-es Hofstaatsordnung alapján I. Ferdinánd átszervezte udvarát, létrehozta az udvari és a titkos tanácsot – utóbbi egyre nagyobb szerephez jutott – és átszervezte kancelláriáját.⁵⁴⁶ A 16-17. század fordulójára a Habsburg udvar nagyrészt Prágába történő költözése miatt a magyar kancellária hatásköre is sérült. A Habsburg monarchia birodalommal válását segítő modernizációs programok ugyan sokat jelentettek a megmaradt magyar területek fejlődésének szempontjából, de a magyar rendeknek és a politikai elitnek „tekintélyes pozícióvesztéssel” kellett számolnia.⁵⁴⁷ Másrésztől – bár I. Ferdinánd volt, hogy tizennégy éven át nem jött Magyarországra – a magyar királyi udvari főméltóságot jelző címek fennmaradtak és politikai szerepük sem szűnt meg: tagjai voltak a magyar tanácsnak, viselőik számára remek jövedelemforrást jelentettek, amiért cserébe az uralkodó maga formálta a magyar politikai elitet és a segítségükkel valamelyest tudott hatni a rendekre, a Magyar Királyság kormányzására.⁵⁴⁸

Báthory István helytartósága alatt I. Ferdinánd már tervbe vette egy állandó jellegű, helytartó mellett működő tanács alakítását, méghozzá az ország világi és egyházi főméltóságaiából. E tanács ekkor még nem bírt hivataloszerű működéssel, de ugyanakkor egyesítette tagjainak (kancellárok, nádor, országbíró, tárnokmester, kincstartó) igazságszolgáltatási, közigazgatási és pénzügyi hatásköreit. Thurzó Elek helytartósága alatt a tanács kerete vélhetően felbomlott, mert egyetlen helytartói oklevél sem emlékezik meg a tagokról, helyettük a királyi tanácsra támaszkodva kormányozta a helytartó az országot. Várday Pál érsek közbenjárására viszont a helytartói tanácsot törvénybe iktatták (1535. évi 16. törvénycikk), a tanács tagjainak fő feladata pedig az igazságszolgáltatás volt.⁵⁴⁹

Az 1536. évi országgyűlés a kaotikus állapotok közepedte gondolt az igazságszolgáltatás működtetésére is és bizonyos fontosabb ügykörökben⁵⁵⁰ állandó, szünet nélküli ítélkezést

⁵⁴⁴ SCHILLER 1900, 178-179. p.

⁵⁴⁵ EMBER 1946, 75-76. p.

⁵⁴⁶ PÁLFFY GÉZA: *A Magyar Királyság és a Habsburg monarchia a 16. században*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2016. 89. p.

⁵⁴⁷ PÁLFFY 2016, 99., 101-102. p.

⁵⁴⁸ PÁLFFY 2016, 99., 107-108. p.

⁵⁴⁹ EMBER 1946, 92-95. p.

⁵⁵⁰ Hatalmaskodások, gyilkosság, birtokfoglalás, fellebbezések, hitbér, jegyajándék, zálog és követelések, illetve birtokperek közül a magszakadással érintettek. Ld.: VINKLER JÁNOS: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig. I. kötet*. Dunántúli Egyetemi Nyomda, Pécs 1927. 119. p.

rendelt el.⁵⁵¹ A király 1526 után már nem tartózkodott az országban,⁵⁵² ezért kézenfekvő volt, hogy az igazságszolgáltatási főhatalom közvetett letéteményese az legyen, aki a királyt az országban belül kormányzati ügyekben is helyettesítette: azaz a nádor és a királyi helytartó, illetve bizonyos esetben a személynök az, aki ezekben az esetekben eljárni lett köteles. 1536-ban viszont a nádor tisztsége betöltetlenül állt és Thurzó Elek egyedül volt az ország helytartója és országbírója, valamint a személyes jelenléti bíró is egyben,⁵⁵³ sőt, az 1537. évi országgyűlés bírói hatáskörét (magszakadás, hatalmaskodás) is kibővítette (1537. évi 24. törvénycikk).⁵⁵⁴ Látható, hogy a központi igazságszolgáltatás a király közvetlen, egyetlen emberének kezében volt, ugyanis, ha nádor nincs – már pedig nem volt –, a kancellár nem bíraskodott, a király személyes eljárása már nem létezett, egyedül a királyi helytartó jöhetett számításba, mint *primarius iudex*,⁵⁵⁵ méghozzá nem ideiglenes jelleggel, mint a király személyes bíraskodása, hanem állandóan:⁵⁵⁶ gyökeres változás a mohácsi vést megelőző időszakhoz,⁵⁵⁷ egyúttal a bírói hatalom „megosztásához” delegálásához képest.

Az udvar törekvése, hogy a helytartót ilyen nagy bírói hatalommal ruházza fel, rendi ellenállásba ütközött, ezért az 1537. évi országgyűlésen megállapították, hogy az említett kiemelt ügyeken (magszakadás, hatalmaskodás) kívül a rendes bírák hatalmát nem kívánják megrövidíteni, amit az 1542. évi országgyűlés rendelkezései is megerősítettek: biztosították a rendes bírák „régí gyakorlaton és törvényeken alapuló joghatóságát”, de a király személyes joghatósága alá tartozó, valamint a rendes bírától fellebbezett ügyeket továbbra is a helytartó intézte, nádor híján a nádori helytartó segítségével,⁵⁵⁸ a helytartói tanács pedig Várday Pál esztergomi érsek helytartósága alatt élte fénykorát, állandóan üléselő és határozó testületként. Nádasdy Tamás nádor helytartósága alatt az igazságszolgáltatásra korlátozódott a helytartó és tanácsának illetékessége, ugyanakkor a helytartói bíróság az ország legfelső törvényszékévé vált.⁵⁵⁹

A helyzet VINKLER GYULA szerint egy mondatban összefoglalható: „Az udvar elérte a nádor hatalmának megosztását a királyi helytartó, főkapitány és nádori helytartó között”.⁵⁶⁰ Ugyanakkor a helytartó bírói hatalmával „szemben” a rendek védelmezték a rendes bírák működését, miközben ismert volt, hogy a király nem vett részt a bíraskodásban. Mindez odáig vezetett, hogy hosszabb távon rendeződött az említett bírói felek egymáshoz való viszonya, kialakultak a hatáskörök és majd az 1723-as reformmal a kerületi táblák, valamint a Királyi és Hétszemélyes Táblák, mint állandó bíróságok.⁵⁶¹ A Királyi Tábla a 17. században fejlődött nyolcados törvényszékké, bírái pedig a nádori helytartó, az országbíró és a személynök voltak. A Hétszemélyes Tábla pedig nádori és helytartói fellebbezési bírósággá alakult.⁵⁶² Magát a helytartót 1574-ben már az országgyűlés ruházta fel általános joghatósággal és egyúttal megtiltotta számára a nádori és országbírói speciális joghatóság alá tartozó ügyekben történő ítélezést.⁵⁶³

⁵⁵¹ R. KISS 1908, 119. p.

⁵⁵² R. KISS 1908, 111. p.

⁵⁵³ VINKLER I. 1927, 160. p.

⁵⁵⁴ EMBER 1946, 95. p.

⁵⁵⁵ BÓNIS GYÖRGY: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában (Systematica Commissio)*. Sárkány Nyomda Rt., Budapest 1935. 10. p.

⁵⁵⁶ VINKLER I. 1927, 202. p.

⁵⁵⁷ VINKLER I. 1927, 160-161. p.

⁵⁵⁸ VINKLER I. 1927, 127-133. p.

⁵⁵⁹ EMBER 1946, 99-101. p.

⁵⁶⁰ VINKLER I. 1927, 135. p.

⁵⁶¹ VINKLER I. 1927, 139. p.

⁵⁶² BÓNIS 1935, 13. p.

⁵⁶³ VINKLER I. 1927, 157. p.

6.2. Az 1723-as bírósági reform és hatásai

Tekintve, hogy a király nem tartózkodott az országban, annak hazai, személyes ítélkezése tulajdonképpen megszűnt, így a hozzátartozó fórumok is megszűntek, de legalábbis elveszítették jelentőségüket. Tovább bonyolította a helyzetet a különböző, Habsburg-elképzelés szülte fórumok bevezetése: a katonai bírászkodás kiterjesztése, a kancelláriai bírászkodás,⁵⁶⁴ a már említett delegált bíróságok felállítása hűtlenségi perekben, a kamarai bírászkodás, valamint az Újszerzeményi Bizottság bevezetése. A rendek válaszul a vármegyei törvényszék és a választottbírászkodás erősítésére, hatáskörbővítésére fektettek hangsúlyt.⁵⁶⁵ A török idők végére funkcióját veszített központi bírászkodás megújítására az 1715. évi országgyűlés igen hatékonyan bizonyult: a központosító törekvésekkel visszaállították a tradicionális magyar törvénykezési keretet, megszüntették a kancelláriai bizottsági eljárásokat, rögzítették az ítélőmesteri hatásköröket,⁵⁶⁶ az anyagi és eljárásjogi kérdésekre pedig egy bizottságot (*Commissio Systematica*) állítottak fel⁵⁶⁷ egy célzott, átfogó bírósági reform megteremtésére, aminek eredményeképp az 1723. évi 24-26. törvénycikkek értelmében új bírói szervezetet hoztak létre, ami a neoabszolutizmus időszakát leszámítva egészen 1869-ig töltötte be funkcióját.⁵⁶⁸

A reform értelmében a Királyi Kúria két fórumra, a Királyi Táblára és a Hétszemélyes Táblára tagolódott. Utóbbi elnöki pozícióját a nádor (egyben helytartó) töltötte be, akit szükség esetén az országbíró vagy a tárnokmester helyettesíthetett. Ezen felül a fórum tagja volt még 5 főpap, 5 főúr és 9 nemes ülnök, akik abban az esetben voltak határozatképesek, amikor legalább 11 tag jelen volt az adott ülésen. Hatáskörét tekintve a Hétszemélyes Tábla csak és kizárólag a Királyi Táblától vagy a Tárnoki Széktől fellebbezett ügyekben járt el. A Királyi Tábla élén a személynök elnökölt, akit az alnádor vagy az alországbíró helyettesíthetett tisztségében, valamint 4 ítélőmester, 2 főpap, 2 főúr, 4 királyi, 2 prímási, 9 számfeletti ülnök és egy bányaugyi előadó társaságában hozhatta meg döntéseit. A határozatképességhez 9 tag jelenléte volt szükséges.⁵⁶⁹

A reformot megelőzően a terminusokra osztott ítélkezés azt eredményezte, hogy a felsőbírászkodás tulajdonképpen nem működött. A reform tehát felszámolta az oktavális bírászkodást, minimalizálta a törvénykezési szüneteket és bevezette a folyamatos, állandó bírászkodást. A 24. törvénycikk a Hétszemélyes Tábla ítélőmesterei számára még azt is előírta, hogy „három napi időközben, 100 forint büntetés terhe alatt, a törvényszék tartásakor jelen lenni tartozzanak”, ráadásul az ítélet meghozatala érdekében a folytonos jelenlét is megkövetelt volt. A Királyi Táblára még ennél is szigorúbb rendelkezések vonatkoztak, szinte mindenkor a perlekedők rendelkezésére kellett, hogy álljanak az eljáró bírók. A kerületi táblák esetében is ez a rendelkezés volt az irányadó.⁵⁷⁰ Az 1715-ben kihirdetett törvényt, ami bevezette az ítélőmesterek vándorbírászkodását, szintén 1723-ban megszüntették és e hatáskörben az első

⁵⁶⁴ A Habsburg elképzelések mentén a 17. századra a kancellária hatásköre az államkormányzat sokkal szélesebb területeire terjedt ki, mint a 16. században, már az igazságszolgáltatás is részben kancelláriai feladat lett. Ld.: EMBER 1946, 118. p.

⁵⁶⁵ MEZEY BARNA: *A bírói hatalmi ág kialakulásának kezdetei. Az 1723-as bírósági reform.* Rubicon 2019. 9-10. sz. 49. p.

⁵⁶⁶ MEZEY 2017, 11. p.

⁵⁶⁷ 1715. évi 24. törvénycikk a törvények javításáról s törvényszékek tartásáról. Ld.: Wolters Kluwer: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=71500024.TV> (Letöltve: 2021. 11. 27.).

⁵⁶⁸ DEGRÉ 2009, 263. p.; MEZEY, BARNA: *Ungarische Rechtsgeschichte – Europäische Rechtsgeschichte. Ausgewählte Studien.* Gondolat Kiadó, Budapest 2020. 207. p.

⁵⁶⁹ DEGRÉ 2009, 263. p.; MEZEY 2017, 16-17. p.; MEZEY 2019, 50. p.

⁵⁷⁰ MEZEY 2017, 12. p.

fokon történő ítélkezés céljából létrehozta négy kerületi táblát (Debrecen, Eperjes, Kőszeg, Nagyszombat), illetve a báni táblát Zágrábban amiknek az elnökét maga a király nevezte ki, az ülnökökkel egyetemben.⁵⁷¹

A török idők, majd a Rákóczi-szabadságharc alatt gyakran előfordult az úgynevezett hatáskörbitorlás: a perlekedő felek igyekeztek minél magasabb bírói fórum elé vinni ügyeiket, hogy majd a későbbiekben könnyebben tudjanak érvényt szerezni az ítéletnek, viszont ez azt eredményezte, hogy adott ügyben gyakran nem a hatáskörrel rendelkező fórum járt el. A felsőbbbíráskodás kiüresedett és a helyét átvették a vármegyei törvényszékek, illetve esetenként az úriszékek. Az ítélőmesterek felsőbbbíráskodása szinte kizárólagossá vált és a protonotáriusok szerepe is felértékelődött és szinte minden fokon, minden ügýtípusban eljárta. Az uralkodó a társasbíráskodásban látta a magyar jogszolgáltatás orvoslásának lehetőségét, amit a magyar rendek már kevésbé láttak be és sokáig elhúzódott a javaslat országgyűlési tárgyalása.⁵⁷² Az 1715. évi 28. törvénycikk végül gátat vetett az ítélőmesterek és protonotáriusok kénye-kedve szerint történő ítélkezésnek és több ügy tekintetében kimondta azok joghatóságának hiányát, valamint a megyék kizárólagos illetékességét, majd az 1723. évi 30. törvénycikkkel a felsőbbbírói reform megteremtette a már említett kerületi táblákat.⁵⁷³

A kerületi táblák állandó bírói fórumként konkrét hatáskörökkel rendelkeztek, a területileg hozzájuk tartozó vármegyék „fekvőjóságait” érintő, a nemesek elsőfokú magánjogi pereiben járhattak el. Ezzel együtt mindjárt meg is kell jegyezni, hogy az eddigi központosító törekvésekkel szemben e törvény esetében a bírói hatalom decentralizálása következett be.⁵⁷⁴ A kerületi bírák jogtudó magyar nemesek lehettek, akik közül a táblaelnökök a kancellár előtt tették le esküjüket az igazságos és részlelhajlástól mentes ítélkezés mellett. „A hazai jognak szabatos ismerete” tehát új elvárásként mutatkozott, egyben szakmai irányba terelte a bírói tevékenységet, sőt, még a bírói javadalmazás is az állam feladatává vált,⁵⁷⁵ ezzel még inkább lehetővé téve a hatalmi ág elkülönülésének kezdetét. Az elnököket, az ülnököket, valamint a jegyzőt a király nevezte ki tisztségükre: a kerületi táblák öt bíróval, négy esküdt jegyzővel, négy jurátussal, valamint egy szegények ügyvédjével működött, működését illetően pedig az összeférhetlenségről is rendelkeztek.⁵⁷⁶ A királyi kinevezés egyúttal azt is kifejezésre juttatta, hogy egykor az ítélőmesterek, most pedig a kerületi táblák bírái általános joghatósággal rendelkeztek, a kuriális eljárást helyettesítették, azaz a király nevében jártak el. A fórum tehát öt, akadályoztatás esetén is minimum három fős tanácsban ítélkezett, határozatihoz szótöbbség szükségeltetett, fellebbezést pedig a Királyi Táblához lehetett benyújtani.⁵⁷⁷ Összességében az 1723. évi reform legfontosabb rendelkezései a korábbi visszaélések megszüntetésére és az állandó és személyes bíráskodás bevezetésére irányultak,⁵⁷⁸ s az eljáró ítélkezők csak a legindokoltabb esetekben menthették ki magukat kötelezettségük elvégzése alól. A Hétszemélyes Tábla esetében ez a törvényszékek idejére, míg a Királyi Tábla és a kerületi táblák esetén folyamatosan vonatkozott. Ugyanakkor a rendelkezések csak részben érték el céljukat: a folyamatos üléselés ténylegesen nem valósult meg, a Hétszemélyes Tábla évente

⁵⁷¹ DEGRÉ 2009, 263-264. p.; KÁLLAY ISTVÁN: *A magyar törvénykezés a kiegyezéstől napjainkig*. In: (Dercsenyi Balázs szerk.): *Bírói épületek Magyarországon*. HG & Társa Kiadó, Budapest 1993. 14. p.

⁵⁷² BÓNIS 1935, 111-113. p.

⁵⁷³ MEZEY 2017, 13-15. p.; BÓNIS GYÖRGY az ítélőmesterei visszaéléseket a Bécsi Állami Levéltár (Staatsarchiv) anyagaival támasztotta alá: Hung. Fasc. 198., 205. Ld.: BÓNIS 1935, 35. p., valamint országgyűlési iratokkal: Országos Levéltár, Kancelláriai Osztály Fol. Lat 588. 1712. május 20. és május 23. Ld.: BÓNIS 1935, 56. p.

⁵⁷⁴ VINKLER II. 1927, 4. p.

⁵⁷⁵ MEZEY 2019, 51. p.

⁵⁷⁶ MEZEY 2017, 18. p.

⁵⁷⁷ VINKLER II. 1927, 40. p.

⁵⁷⁸ MEZEY 2019, 51. p.

40-40 napig, míg a Királyi Tábla évente négy törvényszak erejéig ülésezett.⁵⁷⁹ 1848-49 után az Országbírói Értekezlet az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokkal még visszaállította a kerületi táblákat, de az 1868. évi 54. törvénycikk végleg megszüntette működésüket.⁵⁸⁰

A Hétszemélyes Tábla kizárólag a Királyi Táblától vagy a Tárnoki Széktől fellebbezett ügyekben járt el, azaz joggal nevezhető a legfelső ítélkező fórum fellebbviteli bíróságának, ahonnan már a királyhoz sem lehetett fellebbezni.⁵⁸¹ Ezzel szemben a Királyi Tábla vegyesfokú törvényszéknek nevezhető, mivel fellebbviteli fórumként is szolgált a megyei és városi törvényszékek, valamint a kerületi táblák esetében, ugyanakkor a királyi kincstár pereiben, a hűtlenségi és felségsértési perekben, az ösiséget vagy a tulajdonjogot érintő és birtokperekben, oklevelek hitelességi és értelmezési ügyeiben valamint nagyobb hatalmaskodáskor elsőfokú bíróságként járt el. A rendelkezésekben rögzítették azokat az ügyköröket is, amiket a továbbiakban már nem lehetett a Királyi Táblához fellebbezni, úgymint: a nyilvános és közönséges gonosztevők bünvádi ügyei, a Királyi Kúriától az elsőfokú bíróságokhoz végrehajtás céljából visszaküldött ügyek, a szintén Királyi Kúrián már tárgyalta, perújított és első fokon ismét elveszített ügyek, a tanúskodni nem akarók büntetési ügyei, valamint bizonyos esetekben a választott bírósági eljárásokban. A kerületi tábláktól fellebbezett ügyek szintén a Királyi Táblára, onnan pedig a Hétszemélyes Táblára kell vinni. Sőt, a vármegyéktől a báni táblákhoz fellebbezett ügyek további fellebbezés esetén szintén a Királyi Táblához kerültek, onnan pedig a Hétszemélyes Táblához. A felsőbbbírói reform tehát egy háromfokú fellebbviteli rendszert állapított meg.⁵⁸²

A tradicionális magyar államszervezet sajátossága, hogy ahol közigazgatási hatalom összpontosult, az gyakran párban járt a bírói hatalom azonos területen, azonos kézben történő megjelenésével.⁵⁸³ Magyarország rendes nagybírái: a nádor, az országbíró, a személynök, egyben királyi udvari méltóságok, nemcsak bírói, hanem közigazgatási méltóságok is voltak, résztvettek mindhárom klasszikus hatalmi ág gyakorlásában. III. Károly felsőbbbírói reformja ezt az összetettséget némileg megváltoztatta: a felsőbbbírói szervezetet – a Hétszemélyes Tábla és a Királyi Tábla, mint állandó bírói fórumok létrehozásával – leválasztotta a királyi udvar működéséről,⁵⁸⁴ ezzel teret adott egy tényleges, önálló bírói hatalmi ág megvalósulásának kezdetéhez, bár a nagybírák személye még némi átfedést jelentett a közigazgatással.⁵⁸⁵ Az igazságszolgáltatás és a közigazgatás szétválasztásához járult hozzá a kerületi táblák létrehozása is, hiszen az ide kinevezett bírák nem „igazodhattak közigazgatási egységhez”,⁵⁸⁶ azaz teljesen elkülönülten működtek a vármegyétől, annak tisztviselői nem lehettek.

6.3. A bírósági szervezet a reformkortól az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokig

II. József halála után az 1723-as felsőbbbírói reformnak megfelelő állapotok maradtak fenn a magyar bírósági rendszerben, ugyanakkor az uralkodó egyes törekvései mégis megvalósultak, ilyen volt például, hogy a protestáns gyülekezethez tartozók bontópereiben a világi bíróságok maradtak meg illetékes fórumként. A büntetőperekben is megmaradt a fellebbezés

⁵⁷⁹ MEZEY 2017, 12-13., 15. p.

⁵⁸⁰ VINKLER II. 1927, 40. p.

⁵⁸¹ MEZEY 2019, 50. p.; STIPTA ISTVÁN: *A magyar bírósági szervezet története a reformkorig*. In: (Dercsényi Balázs szerk.): *Bírósági épületek Magyarországon*. HG & Társa Kiadó, Budapest 1993. 12. p.

⁵⁸² MEZEY 2017, 15-16. p.; STIPTA 1993, 12. p.

⁵⁸³ MEZEY 2019, 49. p.

⁵⁸⁴ MEZEY 2017, 17. p.; MEZEY 2019, 50-51. p.; STIPTA 1993, 12. p.

⁵⁸⁵ MEZEY 2019, 51. p.

⁵⁸⁶ MEZEY 2017, 18. p.

lehetősége.⁵⁸⁷ A reformkor további újdonságokat hozott magával: megsokszorozódott a statáriális bírások száma, a polgári perek terén pedig a váltóbíraskodást vezette be az 1840. évi 15. törvénycikk. Az ipari forradalom és a kereskedelem fellendülésének köszönhetően a gazdasági ügyek is megsokasodtak, amikkel immár önálló bíróságok foglalkoztak: a váltótörvényszékek elsőfokú, míg a Váltófeltörvényszék (a Királyi Kúria újonnan alapított harmadik bírósága) másodfokú ügyekben volt illetékes. Ha továbbra is fennállt a jogvita, akkor azt harmadfokon a Hétszemélyes Tábla váltó osztálya rendezte el végleg.⁵⁸⁸ A váltótörvényszék helyére 1841-től a Pesti Kereskedelmi Törvényszék került, a külön bányabíróságokat pedig megszüntették.⁵⁸⁹

Az 1848-as áprilisi törvények a tradicionális joghoz képest radikális polgári átalakulást hoztak magukkal: a törvényhozó és a végrehajtó hatalom elválasztása megtörtént, de a bírói hatalom függetlensége még váratott magára.⁵⁹⁰ Részben, mert a 18. századi bírósági reform még épphogy, csak bevett kezdett lenni, másrészt, mert a szabadságharc kitörése miatt nem volt elegendő idő igazságügyi reformok meghozatalára. A legfelsőbb bírói fórumok esetén figyelhetők meg reformtörekvések: a Királyi Kúria bírói fórumait feloszlatták és Országos Törvényszéket, illetve Hétszemélyes Főtörvényszéket hoztak létre, ám a szabadságharc miatt tényleges ítékezés már nem történt. Az államszervezetet illetően mégiscsak történt egy mérvadó változás: a kancellária megszűnésével a jogszolgáltatást a továbbiakban az újonnan alakult Igazságügy Minisztérium végezte.⁵⁹¹ Az 1848. évi 3. törvénycikk 27. §-a pedig azt is kimondta, hogy „A törvényes bíróságok és ítélőszékek törvényes önállóságukban s a törvény további rendeleteig eddigi szerkezetükben fentartandók.”⁵⁹²

E korszakban elvi szinten kiemelkedő fontossága volt az ország közhivatalnokairól szóló 1848. évi 29. törvénycikknek, ami kimondta, hogy „A törvény útján kívüli elmozdíthatatlanság, egyedül az igazság szolgáltatásával megbízott bírói hivatalokra szoríttatik.”⁵⁹³ Vagyis a bírók – elvi szinten – elmozdíthatatlanná váltak. Az 1848. évi 9. törvénycikk megszüntette az úriszéket, az érintett ügyeket pedig súlyuk alapján a szolgabírói székhez, illetve a megyei törvényszékhez tette át. Az úrbéri viszonyokból eredő jogvitákban a Királyi Kúria hozott volna ítéletet, de tényleges működését már nem kezdte meg, hanem csak az 1853-as úrbéri pátenst követő 1855-ös úrbéri törvényszékek, kerületi úrbéri törvényszékek, illetve a bécsi legfőbb úrbéri törvényszék rendezte a peres ügyeket.⁵⁹⁴ Bevezették az esküdtiséket is.⁵⁹⁵

Az 1849. évi április Függetlenségi Nyilatkozatot követő időszakban a szabadságharc magával hozott még egy rendkívüli bírói fórumot, a vészbíróságot, illetve azok szélesen eltérő ítélezési gyakorlatai miatt egy Országos Központi Vésztörvényszéket is létrehoztak, ahol hazaárulási

⁵⁸⁷ 1791. évi 43. törvénycikk hogy a polgároknak s nem-nemeseknek a fölebbezés megengedtessek Ld.: KÁLLAY 1993, 14. p.

⁵⁸⁸ STIPTA 1993, 13. p.

⁵⁸⁹ KÁLLAY 1993, 17. p.

⁵⁹⁰ HOMOKI-NAGY MÁRIA: *A bírói felelősség az 1869:IV. tc. alapján.* In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica et Politica 2017. (7) 1. sz. 45. p.

⁵⁹¹ STIPTA 1993, 13. p.

⁵⁹² Az áprilisi törvénycikkek 1848: 3. törvénycikk Független magyar felelős minisztérium alakításáról. Ld.: MEZEY 2000, 362. p.

⁵⁹³ Az 1848. évi 29. törvénycikk az ország közhivatalnokairól. Ld.: Wolters Kluwer: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800029.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27> (Letöltve: 2022. 01. 23.).

⁵⁹⁴ KÁLLAY 1993, 17. p.

⁵⁹⁵ Vö.: KÁLLAY 1993, 16. p. – Az esküdtiséket a sajtó által elkövetett bűncselekmények tárgyalására hozták létre.

ügyekben hoztak ítéletet,⁵⁹⁶ innen már csak a kormányzó-elnök irányítása alatt álló kegyelmi székhez lehetett fellebbezni.⁵⁹⁷

Az 1849-es szabadságharc leverését követően a császár november 1-jén bejelentette az igazságügy újabb reformját. A Habsburgok befejezték azt a munkát, amit majd másfél évszázaddal ezelőtt megkezdtek és véghez vitték a bíróságok teljes elválasztását a közigazgatástól: az új rendszerben létrejöttek a járásbíróságok (elsőfokú császári és királyi bíróságok), a megyei törvényszékek és a kerületi főtörvényszékek, a legfelsőbb fórum szerepét az örökös tartományok legfelsőbb bírói fóruma, az Oberster Gerichtshof (Legfőbb Törvényszék) töltötte be. A bírói apparátus államosítása mellett az ügyészséget is külön szervként szervezték meg. A rendszer egészen 1861 tavaszáig létezett, azt követően az Októberi Diploma alapján helyreállították Magyarország jogszolgáltatási önállóságát, de például az úrbéri törvényszékek rendszere megszűnt, hiszen a jobbágyfelszabadítás megtörtént.⁵⁹⁸

Ferenc József 1860-at követően egy levelében már kifejtette szándékát a Királyi Kúria Magyarországon történő helyreállításáról, méghozzá az országbíró elnöklete alatt,⁵⁹⁹ majd az Októberi Diploma által célul tűzött újabb igazságszolgáltatási rendszer kidolgozásával gróf Apponyi György országbírót bízta meg, aki 1861. január 23. és március 4. között összehívta az Országbírói Értekezletet,⁶⁰⁰ ahol a hatvan tagú, „bírákból, ügyvédekből, egyetemi tanárokból, bányászati és kereskedelmi szakértőkből és politikusokból” álló bizottság létrehozta az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat, röviden: az ITSZ-t.⁶⁰¹ Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok visszanyúltak az 1848-as áprilisi törvényekhez, visszaállították a feudális bíróságokat⁶⁰² és a váltótörvényszékeket, főleg magán-, büntető- és eljárásjogi szabályokat határozott meg, illetve részben megtartották a császári pátensek és az Osztrák Polgári Törvénykönyv rendelkezéseit.⁶⁰³ Az Országbírói Értekezlet a bíróságok szervezésével kapcsolatban megállapított javaslatai között 29. § alatt szerepel a központi bírói fórumok, azaz a Királyi Kúria bíróságainak, a Királyi Táblának mint elsőfolyamodású, és a Hétszemélyes Tábla mint fellebbezési és legfőbb bíróság helyreállítása. A Királyi Kúria tizenkét év szünetelést követően 1861. április 3-án kezdte meg működését.⁶⁰⁴

6.4. A bírói hatalom tényleges függetlenedése

A reformtörekvések az osztrák-magyar kiegyezéssel új lendületet vettek. Már 1867 előtt felmerült a társasbíráskodás bevezetése, mint a törvény előtti egyenlőség garanciája, az átláthatóbb bírói szervezet gondolata, valamint a bírói függetlenség is, de a bíráskodás és a közigazgatás tényleges szétválasztásának erősítése is megfogalmazódott. Horváth Boldizsár igazságügyminiszter is rámutatott, hogy „a közigazgatás egyik ágában sem érezhető annyira a reform szüksége, mint az igazságszolgáltatás terén”.⁶⁰⁵ Tehát ekkor még az igazságszolgáltatást nem önálló hatalmi ágként, hanem mint a közigazgatás egyik ága értékelték. A kérdést végül a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi 4. törvénycikk oldotta meg. 1869. április 13-án a

⁵⁹⁶ STIPTA 1993, 13. p.

⁵⁹⁷ KÁLLAY 1993, 16. p.

⁵⁹⁸ KÁLLAY 1993, 17. p.

⁵⁹⁹ BÓDINÉ BELIZNAI 2020, 11. p.

⁶⁰⁰ ORSZÁGGYÜLÉSI KÖNYVTÁR: *Visszatérés a nemzeti alapokhoz – 160 éve ült össze az Országbírói Értekezlet.* <https://www.ogyk.hu/hu/blog/posts/visszateres-a-nemzeti-alapokhoz-160-eve-ult-ossze-az-orszagbiroi-ertekezlet> (Letöltve: 2022. 03. 21.); BÓDINÉ BELIZNAI 2020, 12. p.

⁶⁰¹ KÁLLAY 1993, 17. p.

⁶⁰² RÁTH 1861, 213. p.

⁶⁰³ KÁLLAY 1993, 17-18. p.

⁶⁰⁴ BÓDINÉ BELIZNAI 2020, 12-13. p.; RÁTH 1861, 213-214. p.

⁶⁰⁵ BÓDINÉ BELIZNAI 2020, 14. p.

minisztertanács ezt a törvényjavaslat-tervezetet tárgyalta meg a leggyorsabban, mindösszesen egyetlen egy kiegészítést fűzve hozzá, majd egyhangúlag elfogadta. A törvényjavaslat egy hét múlva már az országgyűlés előtt volt és nagy érdeklődés, részben ellenállás fogadta, az alsóház szótöbbséggel július 10-én elfogadta, a főrendi ház július 13-án, egyetlen napig tárgyalta, a király egy nappal később szentesítette a törvényt, majd 1869. július 15-én megtörtént a kihirdetése is.⁶⁰⁶

A jogszabály 1. §-a értelmében a bíróság különvált a közigazgatástól és önállóan az igazságszolgáltatás szerve lett, a bíró pedig az igazságszolgáltatással megbízott állami hivatalnok, így a közigazgatás és a bírászkodás egymás ügyeibe semmilyen szín alatt nem avatkozhattak bele.⁶⁰⁷ Ha pedig ezzel kapcsolatban vita merült fel, akkor e törvény 25. §-a értelmében „*A bíró s közigazgatási hatóságok közt felmerült illetőségi összegzések elintézésére, a törvényhozás további intézkedéséig, a ministerium hatalmaztatik.*” Ugyanakkor egy, a kezdetekre, egészen az Árpád-korig visszavehető vonás megmaradt: a 2. § kimondta, hogy a bíróságok az ítéleteket a király nevében hozták, változatlanul tőle eredt az igazságszolgáltatási hatalom. Már csak azért is, mert a bírák kinevezését is a király végezte, illetve az igazságügy minisztert megillető bírói főfelügyeleti jog is a királytól származott. Kegyelmi jogot is változatlanul csak az uralkodó gyakorolhatott.⁶⁰⁸

A bírói apparátus függetlenedése a közigazgatástól tehát megvalósult, de emellett a bírák függetlenségét is kimondta az 1869. évi 4. törvénycikk. Ez az előbb említetteken kívül a bírák javadalmazásának forrásából tükröződött vissza leginkább, ugyanis az 5. § értelmében „*Minden bíró az állampénztárból húzza fizetését, és a törvényben meghatározott illetékek és díjakon kívül ingyen tartozik a feleknek igazságot szolgáltatni. A bírák fizetése az állam költségvetésbe vétetik fel, s a kinevezett bírónak megállapított fizetése le nem szállítható.*”⁶⁰⁹ E törvény további szakaszai a bíró személyével kapcsolatos elvárásokat részletezte, ami a függetlenség, vagy még inkább pártatlanság szempontjából kiemelendő, azok a 10-12. §-ok, amik kimondják, hogy a bíró tagja lehet törvényhatósági vagy községi képviselő testületnek, de azoktól megbízatást nem fogadhat el (10. §), nem lehet tagja továbbá politikai vagy munkás-egyletnek, illetve gyülekezetnek és nem is vehet részt azok munkájában (11. §), végül pedig a bíró nem lehet vállalati engedmény tulajdonosa vagy vállalat részvényese, kereskedelmi vagy ipartársulat elnöke, vagy bárminemű kapcsolódó tanács vagy bizottmány tagja. A bíróvá válás fontos mozzanata a bírói eskü letétele (14. §) innentől kezdődően számítandó a hivatalba lépés, illetve maga a bírói illetmény is.

A bírói függetlenség egyik alaptételét a 15-16. §-ok tartalmazzák: „*A törvényesen kinevezett bíró, a törvényben meghatározott eseteken és módon kívül hivatalából el nem mozdítható.*” Illetve „*A bírót a törvényben meghatározott eseteken kívül csak saját akaratával lehet székhelyéről más bírósághoz vagy más hivatalba áttenni vagy előléptetni.*” Tehát a bíró kinevezését követően szinte érinthetetlen, csak rendkívüli, e törvényben megállapított esetekben lehet elmozdítani vagy áthelyezni. Nyugdíjazásuk a 70. életév betöltésekor vált aktuálissá, de még a nyugdíjrendszerüket is külön szakaszban határozták meg (17. §). Szintén

⁶⁰⁶ MÁTHÉ 1982, 35-36., 47., 50. p.

⁶⁰⁷ STIPTA 2020, 40. p. Igaz, STIPTA később korabeli szerzők véleményeit ismerteti, akik véleménye szerint a közigazgatás és az igazságszolgáltatás elválasztása mégsem kellő mértékben valósult meg, mivel az csak a magán és büntetőügyekre vonatkozott. Ld.: 43-44. p.

⁶⁰⁸ KÁLLAY 1993, 18. p.

⁶⁰⁹ Az 1869. évi 4. törvénycikk a bírói hatalom gyakorlásáról. Ld.: Wolters Kluwer: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86900004.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1869.%2520%25C3%25A9vi%2520IV.%2520t%25C3%25B6rv%25C3%25A9nyci%2520kk> (Letöltve: 2022. 02. 22.).

a bírók függetlenségét erősíti e törvény 19. §-a: „A bíró a törvények, a törvény alapján keletkezett s kihirdetett rendeletek s a törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni és ítélni. A rendesen kihirdetett törvények érvényét kétségbe nem veheti, de a rendeletek törvényessége felett egyes jogesetekben a bíró ítél.”⁶¹⁰ Látható, hogy a bírót munkájában csak a jogszabályok kötik, de azok maximális mértékben. Ahogyan HOMOKI-NAGY MÁRIA fogalmaz: „a bírói függetlenség alatt ténylegesen azt kellett és azt kell érteni – a szó legtagább értelmében –, hogy a bíró köteles a törvényeket és az országos szokásjogot betartani, ítéleteket ez alapján kell meghozni, és senki sem befolyásolhatja az ítélet meghozatalában.”⁶¹¹

Az 1869. évi 4. törvény 24 §-a kimondta, hogy „A bírói felelősségről külön törvény rendelkezik.” A kiterjedt, szinte csak a törvények által korlátozott bírói hatalomnak a bírói felelősség megállapítása szabott gátat a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről szóló 1871. évi 8. törvénycikkkel. E törvény 1. §-a értelmében „A bírák és bírósági hivatalnokok, hivatali kötelességüknek szándékosan vagy vétkes gondatlanságból elkövetett megszegéséért felelősséggel tartoznak. Felelősséggel tartoznak a bírák és bírói hivatalnokok azon károkkért is, melyeket hivatali kötelességük megsértésével okoztak.” A szándékos megszegés olyan hivatali bünteteket és vétségeket foglalt magában, mint a sikkasztás, megvesztegetés, hivatali visszaélés, hatalommal történő visszaélés, hivatalos erőszak, vagy éppen zsarolás, hamisítás és a titoktartási kötelezettség megszegése. Enyhébbnek számított és fegyelmi vétségként értékelte e törvény, ha a bíró vagy a bírósági hivatalnokok a hivatali kötelességüket vétkes, de nem bűnös céllal sértették meg, jogtalan haszonszerzés vagy károkozás végett.⁶¹² Érdekesség, hogy a törvényjavaslatból végül nem emelték át a törvénybe azt a rendelkezés-tervezetet, azaz a bírói felelősséget nem terjesztették ki az esküdtekre, hiszen utóbbi kizárólag a tény felett ítélt.⁶¹³ A bírók és bírósági hivatalnokok felelősségre vonása a büntető törvény alapján történt, ami egyben a kinevezés elvesztését is maga után vonta, ráadásul a hivatali kötelezettség megszegéssel okozott károkkért az állam mellett a hivatalnokok saját vagyonukkal is feleltek.⁶¹⁴

Még egy további törvény egészítette ki az 1869. évi 4. törvénycikket, ez volt a bírák és bírósági hivatalnokok áthelyezése és nyugdíjazása körüli eljárás szabályozásáról szóló 1871. évi 9. törvénycikk. A törvény az áthelyezést illetően – mint az elvárható is – elég szűkkörűen járt el: csak akkor történhetett meg egy bíró áthelyezése más bírósághoz, ha a törvény így rendelkezett, azaz megváltoztatta a szervezetet, illetve, ha adott bíróságon alkalmazott bírák között egyenesági vagy oldalági rokonság állt fenn, harmadízigitlen. Az áthelyezés ténye ekkor sem volt automatikus, mindig az igazságügyminisztert illette meg a döntés. A nyugdíjazás kapcsán a törvény kimondta, hogy a bírák 70 éves korukban voltak nyugdíjazhatóak, ezt megelőzően kizárólag akkor, ha testi vagy szellemi fogyatékosága miatt már többet nem volt alkalmas hivatali feladatai teljesítésére, vagy ha az állását a törvény szüntette meg. Utóbb említett két törvényt a korabeli igazságügyminiszter úgy jellemezte a miniszterelnöknek, hogy e törvények „a törvénykezés fő garanciái” és „a haladás kitűnő vívmányai”.⁶¹⁵

A kiegészítést követő bírósági reformoknak még egy folyománya lett, az igazságszolgáltatási rendszer újabb átalakítása: az 1868. évi 54. törvénycikk megszüntette az alispáni ítélőszékeket

⁶¹⁰ Az 1869. évi 4. törvénycikk a bírói hatalom gyakorlásáról. Ld.: Wolters Kluwer: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86900004.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1869.%2520%25C3%25A9vi%2520IV.%2520t%25C3%25B6rv%25C3%25A9nyci%2520kk> (Letöltve: 2022. 02. 22.).

⁶¹¹ HOMOKI-NAGY 2017, 51. p.

⁶¹² KÁLLAY 1993, 19. p.

⁶¹³ MÁTHÉ 1982, 54-55. p.

⁶¹⁴ KÁLLAY 1993, 19. p.

⁶¹⁵ MÁTHÉ 1982, 61-62. p.

és a kerületi táblákat, utóbbiak helyébe a pesti és a marosvásárhelyi ítélőtáblát helyezte az új ítélőszékeket pedig mind rendes bíróságnak nevezte. Elsőfokú fórumok lettek a járásbíróságok, amik a korábbi alispáni, szolgabírói, városi bírósági és úriszéki hatásköröket foglalták magukban. A törvényszékek általában megyénként működtek és első, illetve másodfokú fórumként is szolgáltak. A királyi ítélőtáblák a vétségek és kihágások esetében harmadfokú, minden más esetben másodfokú bíróságként működtek, számukat 1890-ben emelték fel tizenegyre. A Királyi Kúria kizárólag fellebbviteli igazságszolgáltatási szervként funkcionált, méghozzá olyan ügyekben, amiket valamelyik királyi ítélőtábla már másodfokon eldöntött. Minden bíróság felügyelő szerve az Igazságügyi Minisztérium volt.⁶¹⁶

6.5. Részösszegzés

1526-ot követően a Magyar Királyságban szinte minden téren, így az igazságszolgáltatásban is megrekedt a több száz éve tartó szerves fejlődés, amit a Habsburg beavatkozás kívánt új alapokra helyezni. A központi bíráskodást, mivel az uralkodó már nem tartózkodott az országban, az őt képviselő személy, a helytartó köré próbálta újra szervezni. Emiatt a Királyi Kúria nagybíráinak a hatásköre védelemre szorult, főleg, hogy a nádori tisztség betöltetlen maradt, viszont a helytartó egyszemélyben országbíró és személyes jelenléti bírói is volt egyszerre. A nagybírák hatásköreit az 1537-es és 1542-es országgyűlésen megerősítették, a helytartó pedig továbbra is a király személyes joghatósága alá tartozó ügyekben járt el.

A rendszer egy ideig működőképes volt, de a 17. század végére részben a meglévő joggyakorlat hatályba iktatására szükségessé vált a funkcióját veszített központi igazságszolgáltatási szervezet megújítása, ezért az 1715-ös országgyűlés visszaállította a tradicionális magyar igazságszolgáltatási rendszert és felállított egy bizottságot az átfogó bírósági reform megteremtésére, ami eredményesen zárult és az 1723. évi 24-26. törvénycikkek megteremtették azt a rendszert, ami kis megszakítással egészen 1869-ig fennállt. A fellebbviteli rendszer megreformálásával, illetve a korábbi központi szervek hatásköreinek megosztásával országos szinten megvalósult a hatáskörszétválasztás. Összességében az 1723-as bírósági reform erős központi bírósági szervezetet alakított ki, ráadásul állandó fórumok formájában, amik megkezdték szervezeti és némileg személyi elkülönülésüket a közigazgatástól, teret adva a bírói szakmaiság kibontakozásának, egyben az önálló hatalmi ág kialakulásának kézzelfogható, törvényi szintű kezdeteit hozta magával. Mégis, a központi bíróságokat olyan bírók (nádor, országbíró) vezették, akik a kormányzásban is érintettek voltak, azaz bár kiépült egy a közigazgatástól szervezetenként nagyjából független igazságügyi szervezet, egy olyan szervezet, amiben döntő szerepe van a rendi hagyományoknak, de a bírók formális függetlensége még nem valósult meg.

A tradicionális jog időszakát követően az 1848. évi áprilisi törvények egy teljesen új időszámítást teremtettek volna, ha a szabadságharc és annak bukása nem szab gátat a törekvéseknek. A bírósági szervezetet a rendelkezések annyiban érintették, hogy eltörölték a Királyi Kúriát és helyette Országos Törvényszéket, valamint Hétszemélyes Főtörvényszéket hoztak létre, amik állandóan üléselő bírói fórumok voltak, de végül tényleges ítélezésre már nem volt lehetőség. Ugyanakkor a kancellária megszűnt és az igazságügyet az újonnan alakult, független Igazságügy Minisztérium felügyelte, ráadásul az 1848. évi 3. törvénycikk kiemelte a bíróságok és ítélőszékek törvényes, önálló működésének fontosságát, továbbá a 29. törvénycikk kimondta a bírók elmozdíthatatlanságát, vagyis mégis voltak a bírói hatalom függetlenségével kapcsolatos elméleti vívmányai az 1848-49-es rövid időszaknak.

⁶¹⁶ KÁLLAY 1993, 20. p.

1849 után az osztrákok megreformálták a magyar igazságügy szervezetét, megtörtént a bíróságok teljes elválasztása a közigazgatástól, életre hívták a járásbírói rendszert, a megyei törvényszékeket, a kerületi főtörvényszékeket, legfelsőbb fórumként pedig az Oberster Gerichtshof szolgált, továbbá a bírói apparátustól leválasztott külön ügyészséget szerveztek. Mindez 1861-ig fennállt, majd az Októberi Diploma visszaállította a magyar önálló jogszolgáltatást és az ITSZ javaslatot tett a központi bíraskodás fórumainak helyreállítására is, aminek következtében a Királyi Kúria 1861-ben újra a magyar igazságszolgáltatás legfelsőbb szervévé vált.

Az osztrák-magyar kiegyezést követően a bírói hatalom szervezeti és személyi függetlenedését az 1869. évi 4. törvénycikk tette lehetővé, aminek értelmében a bíróságok a közigazgatástól függetlenül alkották az igazságszolgáltatási szervezetet, a bírák javadalmazását ezután állami forrásból fedezték, újra kimondták a bírák elmozdíthatatlanságának elvét, valamint külön törvényekben szabályozták a bírák nyugdíjazását és felelősségre vonásának feltételeit. A bíróságok felügyeleti szerve az Igazságügyi Minisztérium lett. Azaz 1869-ben megtörtént a bírói működés alkotmányos feltételekkel való, szervezetszerű és elvi szétválasztása.

7. VÉGKÖVETKEZTETÉSEK

Az értekezés arra vállalkozott, hogy bemutassa a bírói hatalom alakulását, a bírói hatalom gyakorlásának megosztását és végül függetlenedésének folyamatát, mégpedig a történeti alkotmány alapidokumentumainak háttérében, kiemelve a 13-16. századi tradicionális jogi időszakot, illetve az országgyűlés, mint a hűtlenségi deliktumok tárgyalására jogosult rendkívüli fórumot, aminek az esetében az értekezés határai 1723-ig terjednek. Az értekezés kitekintéssel élt az 1723-1869 közötti időszakra, hogy röviden bemutassa, hogyan jutott el a bírói hatalom a teljes függetlenedésig, az 1869. évi 4. törvénycikkig.

A magyar történeti alkotmány két legjelentősebb eleme II. András Aranybullája, méghozzá az 1351-es megerősítésétől, amikortól ténylegesen a rendi jogok kollektívájává vált, illetve Werbőczy István Szent Korona-tana, ami magában foglalja a koronaeszmét, a rákosi végzéssel kimondott szabad királyválasztást és az organikus államelméletet. Ez a két jogforrás bír a legnagyobb jelentőséggel a tradicionális magyar jog időszakában a mindenkori király és a nemesség, a rendek közötti hatalommegosztás szempontjából, nem véletlenül képezték részét a koronázási esküknek és királyi hitleveleknek több száz éven keresztül, majd szolgáltak alapul a *Pragmatica Sanctio*-nak, az 1790. évi törvénycikknek, így áttételesen a kiegyezési törvénynek is.

Ez a hatalommegosztás először a 11-13. századi fehérvári törvénynapokra, majd később az országos gyűlésekre vonatkozott, ahol kezdetben az uralkodó egyedül adta ki dekrétumait, később a királyi tanács jelképes, majd mindinkább valós közrehatással bíró beleegyezésével. Az országos gyűlések egyre nagyobb jelentőséggel rendelkeztek, ahová minden nemes szabadon eljöhett, akár személyesen, akár küldöttek útján, ezért a 14. századra tényleges rendi gyűlésről beszélhetünk, amiken a nemesség részvételi és beleszólási joga az 1222-es Aranybullában gyökerezett. A dokumentum már nem csupán a király bírói működését, hanem a nádor és az országbíró ítélkezését is deklarálta. A 13. század végére a királyi tanács, mint hatalmi tényező is megerősödött, a király a tanács beleegyezésével adta ki az 1267-es dekrétumot, 1287-ben pedig a főpapok és főnemesek a király mellőzésével kormányozták az országot.

A 15. század elejére a nemesség odáig erősödött, hogy rövid időre, I. Zsigmond fogsága alatt a királyi tanács ismét önállóan gyakorolta a közhatalmat, arra hivatkozva, hogy minden nemes tagja a Szent Koronának, a főhatalom letéteményesének, így abból a királlyal együtt részesülnek, továbbá ezek alapján az ország testének tekintették magukat. Nem sokkal később, a 15. század közepén lezajlott az első nemzeti királyválasztás, majd pedig e jogukat a nemesek végzéssel is megerősítették 1505-ben. Ebből, a már kimondott, de még le nem írt, ténylegesen gyakorolt rendi hatalommegosztásból a király és a rendek között született meg 1514-re a Szent Korona-tan, ami tételesen is kimondja, hogy a nemesség egyeteme tesz királlyá, a király pedig nemessé és a hatalom megoszlik e két hatalmi tényező között a törvényhozás tekintetében. Mivel pedig a nemesség a törvényhozói hatalmat valóban a királlyal együtt gyakorolta, befolyása volt a bíróságokat, a bírói szervezetet érintő rendelkezésekre is, azok kialakítására: végső soron a bírói hatalom megosztására, alakítására. Azaz nemcsak az ügyek sokasodása miatt vont be a király további bírótársakat, hanem azért is, mert ahogy a Szent Korona-tan elemeiből is következik, a koronaeszme, később pedig az organikus államelmélet miatt először a királyi tanács, aztán az egyes országos méltóságok erősödtek meg, a Szent Korona-tan pedig igazolta: a nemesség részesévé vált a törvényhozói hatalomnak, ezáltal alakítójává az intézményi rendszernek, következésképpen a bírászkodás szervezeti és működési rendje alakulásának. Ezek alapján igazolást nyert, hogy a bírói hatalom alakulása, fejlődése a történeti

alkotmánnyal összhangban, annak dokumentumainak alapulvételével értelmezendő (1. hipotézis).

Sorra véve az egyes bírói fórumok alakulását, kezdetben a király volt az egyetlen hatalmi tényező, a főhatalom, így a bírói hatalom forrása is, kizárólag ő ítélhetett előkelői fölött, illetve hallgatta meg panaszait és döntött pereikben az országos gyűléseken. Az ügyek sokasodásával viszont felhatalmazta nádorát, mint delegált bíróját, hogy adott esetben az udvarban helyette járjon el a vitás kérdésekben és hozzon ítéletet, kivéve fő- és jószágvesztési ügyekben. Mindemellett maga a király is ítélkezett az eléje járulók ügyében, ugyanakkor, ahogyan igazolódott: sokszor nem közvetlenül személyesen, hanem nemesei közül delegált bírók által, de még mindig az úgynevezett személyes eljárás keretében. Természetesen a delegált bírák ezekben az esetekben is a király nevében hozták meg ítéleteiket (2. hipotézis). Volt, hogy ennek ellenkezője történt: a király pont, hogy más bírók joghatósága alól kiemelt egyes személyeket és kizárólagosan saját, személyes eljárása alá vonta őket. Vagy éppen még önmagát is korlátozta azáltal, hogy egyháziaknak és hospes-közösségeknek saját bíraskodási jogot biztosított.

A királyi kúria központi bíraskodásában a 12. századra a nádor ügyei megsokasodtak és eljárásának súlya vidékre tevődött át. A király ekkor udvarispánját, az országbírót rendelte, hogy az ő nevében járjon el, mint a királyi udvar legfőbb bírója, bár a 12. század második felétől az alországbíró ítélkezése folyamatosan előtérbe került és – hacsak egy rövid időre is, de – a 12-13. század fordulóján oklevéladó működése alapján szinte teljesen kiszorította az országbírót az ítélkezési tevékenységből. Így megállapítást nyert, hogy ideiglenesen az alországbíró ítélkezési tevékenysége meghaladta az országbíróét (3. hipotézis). Mindeközben a királyi tanács befolyása és hatalma is folyamatosan növekedett, a király immár személyes eljárásakor is tanácsban, főpapokkal és nemeseivel hozta meg ítéleteit. A 14. században az Anjouk központosítási törekvéseinek köszönhetően létrejötték a királyi kúria bíróságai. Kezdetben a király különös jelenlétén személyesen járt el, de nemsokára a kancellár lett a fórumon az uralkodó helyettese. Ennek ellenére még mindig adódtak ügyek, amiket a király személyesen kívánt tárgyalni, erre szolgált a király személyes jelenléti bírósága, amit I. Mátyás 1464-ben összevont a különös jelenléti fórummal és élére a személynököt állította. A királyi kúria élén a nádor és az országbíró és a személynök, illetve az összevonást megelőzően a kancellár, mint az ország legfőbb bírái álltak, működésükből a 15. század végére kialakult a királyi tábla, így a bírói hatalom gyakorlásának megoszlása tovább diverzifikálódott. E mellett említést kell még tenni a tárnoki székről is, mint nagy ügyteherrel rendelkező bíróságról, ahol a tárnokmester, mint fellebbviteli fórum szolgált a királyi városok pereinek eldöntésében.

A Mohács előtti Magyar Királyságban látható, hogy nem egész négyszáz év alatt, a nemesség megerősödésével és hatalmi tényezővé válásával párhuzamosan egy egyedülálló bírói hatalmi tényezőtől (király) és egyetlen bírói fórumtól eljut odáig a központi igazságszolgáltatási szervezet, hogy négy nagy, rendes bíróról, illetve a tárnokmester ítélkezéséről esik szó, központi, fellebbviteli bíraskodási rendszerben, ahol rövidebb ideig a titkoskancellár, az alkancellár és az alországbíró is nagyobb súllyal rendelkezett. Az ítélkező bírák személyét és számát tekintve megvalósul a bírói hatalom megoszlása, ráadásul hatáskörök tekintetében is.

A 15. század végére, 16. század elejére a nádori cikkek alapján a nádor emelkedett ki az ország főbb bírói méltóságai közül, még a kormányzói jogkör gyakorlója is lett, a később szerkesztett interpolált változatok alapján viszont egyes jogkörei eltűntek: nem őt jelölték meg gyámként kiskorú király esetén, elmozdíthatóvá vált a főkapitányi tisztségből, nem az ő elsődleges feladata lett eljárni a lázadó országlakók esetében és már nem a nádor járt el a királyi

adományozással kapcsolatos peres ügyekben sem. Ezek a rendelkezések részint érthetőek, mivel 1526 után megváltozott a közjogi helyzet és a Habsburg uralkodók újraszervezték az ország közigazgatását, mégiscsak részben a nádor jogköreinek korlátozásaival szembesítenek a Quadripartitum interpolált változatai, amik viszont sosem lettek jóváhagyva sem az uralkodó, sem az országgyűlés által, ezért nem korlátozták lényegesen a nádor jogköreit (4. hipotézis). Sőt, a nádor 1526-ot követően a helytartói tisztséget is betöltötte volna, de ez Nádasdy Tamás nádor helytartó működésétől eltekintve csak 1608-tól vált folyamatossá, azaz a végrehajtás első emberévé lépett elő az országban, majd az országgyűlési felsőtábla megalakulásával annak elnöki székét is elfoglalta. Bírászkodás, végrehajtás, törvényhozás; mindhárom hatalmi ág egy-egy jelentős tisztsége egy ember kezében összpontosult – nem véletlenül, hiszen a királyt helyettesítette az országban. A mohácsi vész után ez az országbíróról is hasonlóan megállapítható: 1532-től az országbíró töltötte be a helytartó tisztségét (mellette a nádori helytartó tisztsége volt betöltött), 1608-tól a nádorválasztó országgyűlést is az ő kötelessége volt összehívni, 1723-tól pedig a Helytartótanács és az országgyűlés másodelnökeként végezte feladatait, miközben a Királyi Kúria és a Hétszemélyes Tábla elnöki tisztét is betöltötte. Szintén fellelhető feladatvégzésében a három hatalmi ág és azok egy személyben összefutó érintettsége.

Mindezek alapján a 16. századra a központi igazságszolgáltatási szervezetben a bírói hatalomgyakorlás odáig jut, hogy a király személye mellett még további (korszaktól függően) négy-öt főméltóság között oszlik meg a bírói hatalom gyakorlása. A bírói hatalom megosztásának egyik különös példája, hogy 1495-től az országgyűlés, mint rendkívüli fórum járt el. A felhatalmazás mégsem véletlen és annak eredetét újfent a történeti alkotmány dokumentumaiban kell keresni: a már említett elv értelmében a nemesség egyeteme a királlyal a Szent Korona tagjaiként osztozik a főhatalmon, mindannyian részesei ezeknek. Tehát, amikor megjelenik a „korona hűtlene”, illetve az „ország hűtlene” kifejezés, akkor aki a hűtlenség vétkébe esik, az nemcsak a király és az ő Szent Koronája ellen vét, hanem a nemesség egyetemével, végső soron az egész országgal szemben. Részben ebből az okfejtésből következett az a jelenség, is, hogy az idő előrehaladtával nem csupán a felségsértés és a király személyét közvetlen érintő bűncselekmények tartoztak a hűtlenség körébe, hanem az folyamatosan bővült olyan ügyekkel, amik az ország egészének az érdekeit is érintették. A Habsburg uralom alatt nem egyszer előfordult, hogy az országgyűlés helyett osztrák delegált bíróságok jártak el hűtlenségi ügyekben, semmibe véve az 1495. évi 3. törvénycikket, továbbá még az is felmerült, hogy nem pusztán igazságszolgáltatási, hanem haszonszerzési céllal, hogy a fő- és jószágvesztés folyamányaként a császári kincstár bevételeit növeljék. Egy biztos, voltak olyan esetek, amikor a fő- és jószágvesztésre ítélt nemes esetében a hűtlenség elkövetése előtt született gyermekek osztályra való jogát is semmibe vették (5. hipotézis részbeni igazolása).

A 16-17. században a király általában nem tartózkodott az országban, ezért helyette a helytartó, mint a királyi akarat első számú végrehajtója és érvényesítője járt el a közvetlenül a király személyét érintő és megkívánó bírósági ügyekben is, mint bíró, amire válaszul az 1537-es és 1542-es országgyűlésen a többi rendes bíró hatáskörét a nemesség megerősítette, ami újfent jó példája a megosztott törvényhozói hatalom bírói hatalomra gyakorolt hatására, hiszen a rendek országgyűléseken elért eredményei a Habsburg központosító és helytartót kiemelő törekvéseivel szembe ment. A törekvések ellenére azonban a központi bírászkodás a 17. századra elveszítette jelentőségét, ezért III. Károly 1715 és 1723 között megvalósította a felsőbíróság reformját: nemcsak egy olyan szervezetet alakítottak ki, amiben továbbra is szerephez jutottak a rendi hagyományok, hanem a központi bírászkodás fórumait a királyi udvartól, a közigazgatástól elválasztották és elindították a bírói hatalom függetlenedésének folyamatát. Igaz, a bírók személye még összefonódást mutatott a közigazgatásban is betöltött tisztségek miatt. Az 1848-as törvények nagy reformtörekvéseinek nem volt idejük a gyakorlatban is

megvalósulni, de mindenképpen említésre méltó, hogy felmerült a bíróságok törvényes és önálló működése, a bírók elmozdíthatatlansága, valamint, hogy az igazságügy felügyeleti szerve kizárólag az Igazságügy Minisztérium lett volna. A modern jogelveken nyugvó igazságszolgáltatásra a kiegyezésig kellett várni, addig is 1861-ig osztrák mintára átalakították a magyar igazságszolgáltatási rendszert, majd az említett évben ismét visszaállították a tradicionális múltat idéző magyar bírósági rendszert, aminek a csúcshintézménye újra a Királyi Kúria lett.

Az osztrák-magyar kiegyezés, a közjogi viszonyok rendezése szükségképpen elvárta és magával hozta 1869-ben és 1871-ben nem csupán a bírói hatalomgyakorlás megoszlását, hanem továbbmenve, a bírói hatalom mind szervezeti, mind személyi, tehát teljes függetlenségét, a bírói hatalmi ág elkülönülését. Az 1869. évi 4. törvénycikk kimondta a bíróságok közigazgatástól történő elválasztását, a bírói javadalmazást állami költségvetésből finanszírozandóvá nyilvánította, illetve kimondta a bírák elmozdíthatatlanságát, valamint kizárólagos felügyeleti szervként az Igazságügyi Minisztériumot határozta meg (6. hipotézis). Az 1871. évi 9. törvénycikk keretek közé szorította a bírák és bírósági hivatalnokok áthelyezésének lehetőségét és a nyugdíjazást a 70. életév betöltéséhez kötötte, növelve ezzel az elmozdíthatatlanság, mint függetlenségi kritérium, szilárdságát. Az 1871. évi 8. törvénycikk pedig szigorúan szabályozta a bírák felelősségre vonhatóságának eseteit és módját. E törvénycikkek hozták el a 19. század második harmadának végére a mai modern jogelvekkel átszőtt, alkotmányos feltételekkel támogatott bírói hatalmi ág függetlenségét.

Egyetlen egy dolog azonban az áttekintett évszázadok alatt változatlan maradt: a központi bíráskodás ítéleteit mindig is a király, mint a Szent Korona és így a közvetlen bírói hatalom letéteményese nevében hozták. Magyarország hatályos Alaptörvénye a Nemzeti hitvallásban kifejezésre juttatja, hogy a Szent Korona a történeti alkotmány „szerves része” és rögzíti, hogy *„Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.”*⁶¹⁷ Valamint az Alapvetés: R) cikk (3) kimondja: *„Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni”*.⁶¹⁸ Az Alkotmánybíróság sokáig próbálta értelmezni, hogy ez vajon pontosan mit is jelenthet, illetve az értelmezés ma is tart. De annyi már biztos – és ezt az Alkotmánybíróság is kimondta –, hogy nem önmagában a történeti alkotmánnyal, hanem annak vívmányaival összhangban kell az Alaptörvény rendelkezéseit értelmezni: *„Ez a szabály nem önmagában a történeti alkotmányt, hanem annak vívmányai jelentőségét hangsúlyozza. Azt, hogy mi tartozik a történeti alkotmányból a vívmányok közé az Alaptörvény alapján, az Alkotmánybíróságnak kell megállapítania.”*⁶¹⁹ Azt, hogy mi tekinthető vívmánynak, magának az Alkotmánybíróságnak kell majd esetről esetre eldöntenie, mivel a vívmányok mibenlétét az Alaptörvény nem határozta meg.⁶²⁰ A 19. században végbement polgári átalakulást konstituáló törvények a történeti alkotmány részét képezik. E törvények teremtették meg azt a szilárd jogintézményi alapot, amelyre a modern jogállam épül.⁶²¹ A bírák függetlenségével kapcsolatban két törvénycikkről is kimondta az Alkotmánybíróság, hogy vívmány:⁶²² 1869. évi 4. és az 1871.

⁶¹⁷ Magyarország Alaptörvénye: Nemzeti Hitvallás.

⁶¹⁸ Magyarország Alaptörvénye: Alapvetés R) cikk (3): Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.

⁶¹⁹ 33/2012. (VII. 17.) AB határozat a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvény egyes rendelkezései alkotmányellenességéről.

⁶²⁰ VÖRÖS IMRE: *A történeti alkotmány az Alkotmánybíróság gyakorlatában*. Közjogi Szemle 2016. 4. sz. 49. p.; HORVÁTH 2020B, 115. p.

⁶²¹ 33/2012. (VII. 17.) AB határozat.

⁶²² STIPTA 2020, 40. p.

évi 9. törvénycikkek. „A bírói függetlenség elve, ennek elemeivel együtt, minden kétséget kizáróan vívmány. Az Alkotmánybíróság ezért megállapítja, hogy a bírói függetlenség és az ebből eredő elmozdíthatatlanság elve nemcsak az Alaptörvény tételes szabálya, hanem a történeti alkotmány vívmányai közé is tartozik. Így olyan értelmezési alapelv az Alaptörvény előírása alapján, amely mindenkire kötelező, és amelyet az Alaptörvény más szabályai lehetséges tartalmának feltárásakor alkalmazni kell.”⁶²³

⁶²³ 33/2012. (VII. 17.) AB határozat.

FÜGGELÉK

1. Delegált bírók – delegált személye, delegálás módja, ügy – a Váradai Jegyzék szerint (további megtalált példák a 3.1.3. alfejezethez):

1213

1213, Katapán egri püspök, *ex mandato regis Andreae* (sebzés, 25 márka értékű dolog elvétele)
VR 8. (378.) sz., 158.

1213, Smaragd a szolnoki vár ispánja, *a rege Andrea delegatus* (jogállás iránti per: szabadok)
VR 52. (148.) sz., 173.

1214

1214, Hejm ispán, *a rege datus*

Besenyőd falusi Kilián megperelte Pétert, Vendéget, Boroszlót, Pókát és Buntát Varsány faluból, Simon prédiután, hasonlóképpen Pósat Namény faluból Sebös prédiután pénz erőszakos elragadása miatt, midőn Hejm ispán királytól adott és Sándor voltak a bírók, poroszlók Minos és Dazló. Váradon pedig olyan egyezés történt köztük, hogy Kiliánnak adjanak ellenfelei öt márkát, és a bírót ugyanők engeszteljék, a poroszlónak és Hejm ispánnak Kilián tartozzék.

VR 72. (298.) sz., 179.

1215

1215, Hejmu ispán, *judex a rege Andrea delegatus*

Angelus [Angyal] fia Miklós megperelte János fia Ivánt tíz márka és egy emberfő erőszakos elragadása miatt. Akit miután Helmu ispán, András király által küldött bíró kikérdezett poroszlóval, név szerint Csegerrel Váradra küldött. Ahol Miklós embere, hordozva a vasat igazolódott.

VR 117. (179.) sz., 195.

1215, Sándor ispán, *judex a rege delegatus* (12 márka ügyében)

VR 139. (192.) sz., 203.

1216

1216, Smaragd ispán, „*ex praecepto regis Andreae discutines*”

Agya és Dénes ispánok megperelték Privárt jobbágyságait, akik Vodozt faluban vannak, Őst, Pászkat, Lestákot, Pétert, Csékát, Scendut, Pált, Bedurt, Schechnit, Rodust és Stanut, mondván, hogy anyjuk pénzét ellopták. Akiket, miután tagadták a dolgot, Smaragd ispán András király parancsából kikérdezve, poroszlóval, név szerint Zomlin falusi Andrással Váradra küldte őket. Ahol az előbb mondott ispánok megfutamodtak a tüzes vas törvény elől, mondván, hogy ellenfeleik igazak, és hogy nem akarták őket lopás miatt perelni. Privárt pedig és jobbágyságai a béke üdvéért és rokonságra tekintettel elengedték Agya és Dénes ispánoknak a tálió tartozást, amennyi rájuk esnék.

VR 154. (234.) sz., 208.

1216, Ézsau ugocsai ispán „*ex praecepto regis discutines*”

Béltek falusi Pál megperelte az összes batári flandriaiakat fivére, Benedek megöléséért. Ezért, miután az előbb mondott flandriaiak nem tagadtak, hanem azt mondták, hogy rablás közben ölték meg, miután Ézsau ugocsai ispán a király parancsából kikérdezte, Váradra küldte tüzes vas ítéletre, ahol Pál hordozván a vasat, igazolódott.

VR 163. (243.) sz., 212.

1217

1217, Neucha [Neuka] bihari ispán, „*ex praecepto [...] discutines*”

Az Úr megtestesülésétől az ezerkétszáztizenededik esztendőben, amikor a legdicsőségesebb király, András uralkodott, Simon váradi püspök volt, Gyula a nádorispán, Neucha bihari ispán, Anián olvasókanonok és jegyző, bihariak a Székelyszász századkerületből és közülük kiváltképpen Ebey falusi Tenkeu megpereltek bizonyos szabad embert, név szerint Deust [Istent] mondván, hogy társuk. Deus pedig azt mondta, hogy teljesen szabad. Ezért, miután Neucha bihari ispán a király parancsából kikérdezte őket, a bihari jobbágyok, tudniillik Lukács hadnagy, Péter, Biba, Tegegu és mások válaszát kérte. Akik, amikor azt mondták, hogy az előbb említett Deus maga is várnépbeli, esküjüket rendelte erről, mivel ezek esküdni nem mertek, a várbeleiket elmarasztalta, és az előbb mondott Deust szabadnak nyilvánította, és János ispánnal a király poroszlójával az előbb mondott vár jobbágyainak jelenlétében szabadságát nekünk jelentette.

VR 165. (208.) sz., 213.

1219

1219, Gyula ispán, Rátót fivére „*vicarius iudex regis*”

Borsod vár népei, tudniillik Móric, Petur, Chyul Oym faluból és Márton hadnagy Sanctus [Szentés] száznagy, Péter várnagy és mindenki más megperelték Cykircet és fivéreit, tudniillik Nemeltet, Pétert, Pált és Eleket, hogy közējük valók, de ezek tagadták, ellenben azt mondták, hogy a lovasok, tudniillik a király vitézeinek nemzetségéből valók, és odahoztak bizonyosakat nemzetségükből, tudniillik Pethet és Siciát Baga faluból. Akik miután ugyanúgy állhatatosan erősítették, Gyula ispán, Rátold fivére, a király bírójának helyettese úgy ítélte, hogy a két hozottnak embere Váradon hordozza a vasat, mellējük adván poroszlónak Damján falusi Kristófot. Mikor pedig Váradra mentek, az előbb mondott várnépek és várjobbágyok meghátráltak a tüzes vas ítélettől, beismervén, azt mondták magukról, hogy vétkesek, és a váradi káptalan előtt megegyeztek, hogy két ekényi földet visszaadnak nekik Oym faluban mindenütt határokkal körüljelölve.

VR 194. (79.) sz., 224.

1219, Illés ispán *rex commisit*

A békési jobbágyok, tudniillik Sungut, Bot, Bus, Chysce, Pál, Nefaut, Dionis, Tamás, Péter, Orocha, Vivor, Bochyur, Illés és Usud, továbbá a várnépek közül kivett jobbágyok, tudniillik Reche, Banus, Ambus és Tycus és azután az összes várnép, tudniillik Mogug, Ega, Usud Pous és mindenki mások András királynál panaszt emeltek Sab és Sycund ellen mondván, hogy törvénytelen jobbágyok és a nép javainak harácsolói és elszegényítői, és három ember halálának okozói. A fent mondott király pedig Illésnek ispánjuknak hagyta meg, hogy kikérdezze őket, aki a várnépek kárit összeszámlálva és úgy találta, hogy háromszáz márkában károsították őket, poroszlóval, név szerint Egneg falusi Andrással Váradra küldte őket, ahol az előbb mondott várnépek embere, név szerint Pous, hordozva a vasat, Sab és Sycund ellen igazolódott.

VR 210. (42.) sz., 230.

1219, Tibacijus ispán *iudex a rege delegato* (20 márka ügyében – egyezség)

VR 178. (62.) sz., 218.

1219, Bacio ispán *iudex a rege delegato* (20 márka ügyében – egyezség)

VR 222. (9.) sz., 236.

1219, Demeter mester „*praecepto regis discutines*” (erőszakos földfoglalás)
VR 224. (11.) sz., 237.

1219, Márton ispán „*praecepto regis eos discutines*” (az alperes Lula esküvel igazolja, hogy nem erőszakos birtokfoglaló)
VR 229. (110.) sz., 239.

1219, Márton ispán „*praecepto regis discutines*” (az alperes Leonárd esküvel igazolja, hogy nem erőszakos birtokfoglaló)
VR 230. (111.) sz., 239.

1220

1220, Demeter mester, „*vice regis judex*”

Vztras Tubul testvére Hongun faluból megperelte Sasvár vár jobbágyait, tudniillik Szoboszlót, Vtesát, Bogdánt, Chequeleut, Polonkot és a Daróc falusi várnépeket, tudniillik Kraznetet, Coetant, Visatát és másokat prédiúmának feldúlása, tudniillik becsérték szerint húsz ezüstmárka kár miatt, amikor Demeter mester volt a bíró, a király helyettes bírója, poroszló Kalatha nembeli Adorján Szili faluból. Akiket, miután Várábra rendelt tüzes vas bizonyításra, előbb mondott Vztras embere hordozva a vasat, igazolódott.

VR 243. (124.) sz. 244.

Megjegyzés: 1220-ból két királyi méltóságsort tartalmazó királyi levél ismert. Az egyikben szerepel Gyula, Rátót testvére, királyi udvarispán, és Demeter *senescalus* (udvarmester, asztalnokmester) vasvári ispán. A másikban pedig csak Demeter asztalnokmester vasvári ispán, aki az előzővel azonos. Minden bizonnyal Demeter mester *vice regis judex* ezzel a Demeter asztalnokmesterrel azonos. (CD III/1. 285., ÁÚO XI. 157.) Tehát a *vice regis judex* nem az „országbíró”, a királyi udvarispánját jelöli.

1220, Demeter mester „*praecepto regis discutines*”

A király Székely falusi lovászai, tudniillik Teka, Tóbiás megperelték a király tárnokait ugyanebből a faluból, tudniillik Totát és Tamást mondván, hogy jöttek. Kiket, miután Demeter mester a király parancsából kihallgatott, poroszlójával Edelény falusi Mártonnal Váradra tüzes vas próbára menesztett, ahol az előbb mondott lovászok megegyeztek, hogy a tárnokoknak adják annak a földnek a felét, a határokat megjelölve, és közösen engesztelik a bírót, a poroszlónak pedig csak a tárnokok fizetik részét.

VR 268. (18.) sz. 253.

1220, Mika bihari ispán, *judex ab Andrea rege delegato*

Kál falusi Medue megperelte Szob falusi Sándort, ennek három serviensével együtt, továbbá Legert, Vitalist Gyroltot Libic faluból atyjának, Farkasnak megölése miatt Mika bihari ispán, tudniillik András király által küldött bíró előtt. Akiket a bíró poroszlóval, név orosz falusi szerint Kiliánnal tüzes vas ítéletre, Váradra küldött. Ahol a király és az előbb megnevezett bíró engedélyét kérve megbékéltek és a békét kölcsönösen esküvel erősítették meg [...].

VR 274. (23.) sz., 255.

1221

1221, Simon szatmári ispán *judex a rege delegatus*

A Vada falusi szatmári várnépek megperelték Iose fia András ispán feleségét és fiait, tudniillik Simont és Mihályt mondván, hogy András ispán részükből hét eke földet foglalt el és ahhoz a tizenöt eke földjéhez csatolt, amit András király adott neki. Az előbb említett úrnő és fiai azt felelték, hogy a részvétel jogán őket illeti, mivel András ispán szülei vették egykor Gyuna fia

Kozmától. Ezért Detmár, Simon egykori vajda most pedig szatmári ispán udvarispánja ura a király által küldött bíró meghagyásából poroszlóval, név szerint Petus falusi Péterrel a vitás feleket Váradra küldte tüzes vas törvényre, ahol az előbb megnevezett várnépek, tudniillik Csépán, Tamás és Kusa a vár jobbágyának, Péternek a jelenlétében [...] megfutamodtak a tüze vas törvénytől [...]

VR 287. (102.) sz., 261.

*1221, Benedek bán, *judex a rege delegatus* (javak dúlása) Borsod megye

VR 291. (47.) sz., 262.

1221, Bánk és Benedek ispánok (lopás) Abaúj megye

VR 292. (48.) sz., 263.

1221, Bánk és Benedek ispánok (lopás) Abaúj megye

VR 293. (49.) sz., 264.

1221, Bánk és Benedek ispánok (lopás) Szabolcs megye

VR 294. (212.) sz., 264.

1221, Bánk ispán (rablás, rablógyilkosság) Szabolcs megye

VR 295. (213.) sz., 265.

1221, Bánk és Benedek ispánok (lopás) Szabolcs megye

VR 296. (214.) sz., 265.

1221, Bánk és Benedek ispánok (lopás) Szabolcs megye

VR 297. (215.) sz., 265.

1221, Bánk és Benedek ispánok (lopás) Szabolcs megye

VR 298. (216.) sz., 266.

1221, Bánk ispán (lopás) Borsod megye

VR 299. (217.) sz., 266.

1221, Bánk és Benedek ispánok (lopás) Szabolcs megye

VR 300. (218.) sz., 266.

1221, Bánk és Benedek ispánok (lopás) Szabolcs megye

VR 301. (219.) sz., 267.

1221, Bánk és Benedek ispánok (lopás) Szabolcs megye

VR 302. (220.) sz., 267.

1221, Bánk ispán (lopás) Borsod megye

VR 303. (221.) sz., 267.

1221, Bánk ispán (lopás) Szabolcs megye

VR 304. (222.) sz., 268.

1221, Bánk ispán (lopás) Heves (?) megye

VR 305. (223.) sz., 268.

1221, Bánk ispán (lopás) Borsod (?) megye

VR 306. (224.) sz., 268.

A sorozat (*-tól) delegált bírók eljárása, tipikusan bűncselekmények ügyében. Benedek az első ügyben delegált bírónak tűnik fel, aki minden bizonnal azonos a többi ügyben eljáró Benedek ispánnal. Bánk, nem más, mint Bár-Kalán nembeli Bánk, akit ebben az évben királyi oklevelek a királyi udvar ispánja, fehérvári ispánként (HO VI. 12., ÁÚO XI. 161., CD III/1. 324., CD III/1. 322.), illetve (csak) fehérvári ispánként (HO VII. 8.) jelölnek.

**1221, Tiborc, Gyula, Illés ispánok, „*auctoritate regis*”

Amikor András király elrendelte, hogy a szétszóródott várnépeket gyűjtsék össze, a bihariak jobbágyaikkal, tudniillik Lukáccsal, Pállal, Fitával és másokkal megperelték a tdnai (tordai) egyház bizonyos elválaszthatatlan jobbágyait, tudniillik Bellust, Fibet és Boguant Apáti faluból mondván, hogy bihari várnépek. Az apát pedig a fent mondott egyházból és Velk, ennek az

egyháznak a kegyura, Péterrel, Velk rokonával azt mondták, hogy a tordai apátság elválaszthatatlan jobbágysai. Akiket Tiborc, Gyula és Illés ispánok, a király hatalmával ítélkezvén az effajta ügyekben, az említett apát és az előbb mondott kegyúr eskütételére (rendeltek) az előbb mondott rokonával együtt. Akik, miután elmentek ezeknek poroszlója, Rusd nembeli Domonkos előtt megesküdték Szent László király sírjára, és így bizonyították, hogy az előbb megnevezett jobbágysok jog szerint az előbb említett egyházéi.

VR 272. 315. (366.) sz., 272.

****1221, Tiborc, Gyula, Illés ispánok, „a [...] rege in parochia Bichoriensi delegati”**

[...] az Úr megtestesülésének ezerkétszázhuszonegyedik esztendejében, amikor András király elrendelte, hogy a váraknak bárki által erőszakkal elfoglalt földjeit a váraknak visszahelyeztette Tiborc, Gyula és Illés ispánokkal, az előbb mondott király által Bihar megyébe kiküldöttekkel az Oroszi és a Kolond és a Gyánté falusiak e vár jobbágysainak, tudniillik Lukács hadnagy, Tegegu, Pál és mások segítségével megperelték Bocion fiát, tudniillik Györgyöt, Kiliánt és sok másokat, mondván, hogy a vár hozzájuk tartozó földjét jogellenesen foglalták el. Ezek pedig azt felelték, hogy e föld nekik öröklött földjük és ezt megyebeliek bizonyosságával bizonyítják. Az előbb megnevezett bírók azt mondták, hogy ezért mindkét felet poroszlóval, név szerint pulosi Andrással Váradra küldték tüzes vas bizonyításra, ahol három napi böjt után, amikor a vasat kellett volna hordozni, az előbb mondott felperesek megegyeztek ellenfeleikkel, hogy a megjegyzett földet nekik adják.

VR 317. (368.) sz., 273.

1221, Tamás egri püspök, Simon, Pósa, Móric ispánok, „vice regis iudices”

Orbán ispán fia Scorcomer megperelte Sándor fia Mikát, és azonkívül bizonyos Miskolc nembelieket, tudniillik Mihályt, Csépánt, Orbodint és másokat e nemből mondván, hogy szekereiket megrohanták, kettőt szervienseik közül megöltek, és harminc márkára becsült dolgaikat elragadták. Ezek pedig magukat ártatlannak vallva, Tamás egri püspök, Simon és Pósa is, valamint Móric ispánok a király helyettesül állított bírói mindkét felet Váradra küldték tüzes vas bizonyításra, ahol az előbb említett Scorcomer embere hordozva a vasat uráért, megégetődött.

VR 322. (373.) sz., 275.

1222

1222, Bánk bodrogi ispán, mivel Hevesben ítélkezik, csak delegált lehet (lótolvajlás)

VR 324. (36.) sz., 276.

1222, Bánk bodrogi ispán, mivel Szabolcsban ítélkezik, csak delegált lehet (rablás)

VR 325. (37.) sz., 276.

1222, Oguz ispán, „iudex delegatus a rege”

Sumuracus pozsonyi ispán a király által küldött bíró, tudniillik Okuz ispán előtt tizenhármas Csút falusi emberrel pereskedett tizenöt márka iránt. Akiket Okuz ispán ítélvén Szentmiklós falusi Tolna poroszlóval Váradra küldött tüzes vasra, ahol előbb mondott Sumuracus embere, név szerint Zakeus hordozva a vasat, igazolódott.

VR 327. (228.) sz., 276.

1222, Bánk bodrogi ispán, mivel Borsodban ítélkezik, csak delegált lehet (jogállás iránt)

VR 328. (229.) sz., 277.

1222, Bánk bodrogi ispán, mivel Abaújvár megyében ítélkezik, csak delegált lehet (lopás)

VR 329. (230.) sz., 278.

1222, Bánk bodrogi ispán, mivel Abaújvár megyében ítélezik, csak delegált lehet (15 márka kár két ember megölése)

VR 330. (231.) sz., 278.

1222, Bánk bodrogi ispán, mivel Abaújvár megyében ítélezik, csak delegált lehet (lopás)

VR 331. (201.) sz., 279.

1222, Bánk bodrogi ispán, mivel Abaújvár megyében ítélezik, csak delegált lehet (lopás)

VR 332. (202.) sz., 279.

1222, Bánk bodrogi ispán, mivel Szabolcs megyében ítélezik, csak delegált lehet (lopás)

VR 334. (204.) sz., 280.

1222, Tamás egri püspök, Salamon bán „*rex delegavit*”

A borsodi várnépek sokasága és e vár bizonyos jobbágjai, tudniillik Péter és Kálmán András királynál tiltakoztak ispánjuk, Demeter ellen mondván, hogy igazságtalan ítéletekkel és illetéktelen kivetésekkel terhelte őket. Előbb mondott ispán pedig tagadta ezt, mi több hozzátette, hogy ezek neki sok kárt és jogtalanságot okoztak, és ezt állította minden más jobbágy, úgy a kivettek, mint a szent király szabadjai és negyven ember a várnépek közül. Ekként a megjegyzett király ügyük eldöntésére Tamás egri érseket és Salamon bánt küldte. Akik mindkét fél szavait gondosan megvizsgálva Demeter ispán eskütétele felől határoztak, hogy eskütétellel bizonyítsa, hogy népét semmiben nem terhelte, sőt, ellenkezőleg, e népek neki okoztak kárt és sérelmet. Ekként, amikor Demeter ispán kész volt esküdni, megjegyzett ellenfelei magukba szálltak, nem merték őt megesketni, és az ügy poroszlója, név szerint Arka falusi Bas előtt beismerték vétkességüket, és megállapodtak, hogy ispánjuk kárát megtérítik. Az ispán pedig kérésünkre (*sic!*) engedett nekik, hogy csak két és fél márkát fizessenek neki az egészkárból. A nevezett két jobbágy tömlöcbe is tartozzék vonulni ugyanitt, ameddig az ispánnak tetszik, hogy maradjanak.

VR 341. (248.) sz., 283.

1222, Dezső püspök, *a rege Andrea delegatus*

Az aradi várnépek, tudniillik Mátyás és Soroudam megperelték Dezső püspök, András király által küldött bíró előtt Miklós főesperes, csanádi kanonokot mondván, hogy Földjüket, név szerint Bassarágot erőszakkal elfoglalta. Ő pedig azt felelte, hogy e földet vétel címén birtokolja, mondván, hogy bizonyos szabad embertől, név szerint Ugrin fia Kelementől vette. [...]

VR 342. (249.) sz., 283.

1229

1229, Sebestyén kolozsi ispán *judex a rege Bele delegatus* (Béla ifjabb király) (földfoglalás)

VR 369. (358.) sz., 296.

2. Az alországbíró működéséhez (4.2.2. alfejezetben tárgyalt esetekhez tartozó oklevelek):

A győri káptalan perbeli egyezségről ad levelet 1269-ben

A győri egyház káptalana minden Krisztushívőnek, akik a jelen levelet majd megtekintik, üdvöt az Urban. Mindenki tudtára hozzuk a jelen levél rendjében, hogy miután jelenlétünkön előállt Ernye ispán és Apor nembeli Lénárd fia Sike ispán magukért és nemzetségükért egyrésztől, Zakai Latibor fia Csama, Sixtus pozsonyi dékán másrésztől, ugyanez az Ernye és Sike ispánok előadták, hogy Sault és három fiát, tudniillik Solduzt [Zsoldost?], Benedeket Jánost, a mondott Csama jobbágysait, továbbá Izsákot, Ábrahámot és Jakabot, Hythus [Hites?] fiát, Izsép fia Pált, a pozsonyi káptalan Apka falusi jobbágysait, akik közül három személyt, tudniillik az előbb mondott Sault, Izsépet és Hythust, midőn addig sem feleségeik, sem örökösök nem voltak, mondott Sike ispán tőlük tíz márkát átvéve, miként a felek előadták, szabadsággal ajándékozta meg, maga Ernye ispán megakadályoztatta, és István ispán, a király úr udvarának albírója jelenlétén visszakerítte, mint öröklött szabadosait, és azután előbb említett István ispán engedélyéből olyan egyezségekre és megegyezésre jutottak alkalmas férfiak közbenjárásával és rendelkezésével, miként István ispán levele által számunkra világossá vált, hogy előbb megnevezett Saul és fiai, Izsép fia és Hythus fizessenek a mondott Ernye ispánnak előttünk Keresztelő Szent János ünnepén tizenkét márkát, márkánként tíz penzát számolva, és így örök szabadságnak örvendjenek. Mely határnap elérkezve előbb mondott Sixtus dékán és Csama fizessenek Ernye ispánnak előttünk tizenhárom és fél márkát, márkánként tíz penzát számolva, tudniillik az előbb mondott Saul és fiai okán, előbb említett Hythus fiai és Izsép fia okán, Benedekért pedig, előbb mondott Izsép fiáért egy és fél márkát, mely Benedek a jelen per idején nem volt jelen, miképp a felek előadták, és ha visszatérne vagy bárhol kívánna megmaradni, örvendjen örök szabadságnak. Amiket elfogadva Ernye ispán teljesen megelégedve, e Sike ispánnal együtt előttünk fent megírt előbb mondott Sault és fiai, Izsép fiai és Hithus fiai e tekintetben szabaddá téve és teljességgel feloldozottakká hagyták, hogy néki és összes leszármazó utódaiknak álljon szabadságukban bárhol maradni, ahol akarnak, vállalva, hogy őket vagy utódaikat e szabadság okán bárki perelné, Ernye és Sike ispánok és örökösök tartozzanak tulajdon fáradozásaikkal és költségeikkel megvédeni. Hogy tehát a jelen ép és korlátlan szabadságot örökre szem előtt tartsák a jelen levelet pecsétünk oltalmával megerősítve adták ki, az Úr ezerkétszázhatvankilencedik esztendejében. Amikor Csépán volt a prépost, Jurkó a kántor, Hector egyházunk örkanonoka.

ÁÚO III. 202.

III. András Andronicus mester veszprémi prépost, királynéi alkancellár kérésére átírja és megerősíti Márton ispán alországbíró 1294. július 30-i ítéletlevelét a Somogy megyei Berény földön lévő ama rész felől, ami miatt a káptalan és a királynéi népek között per folyt. 1295. április 28.

Mi, Márton ispán, a király úr udvarának albírója emlékezetül adván tudatjuk mindazokkal, akiket illet a jelen levél rendjében, hogy amikor Foymos fiai, Mátyás, Máté és Nadurg, a pohárnokok szekeresei és Pethe fia Lukács és Balázs pohárnokok és a Somogy megyei Nagyberény összes királynéi népei akik közül és akikért ugyanez a Máté, Lukács és Balázs alkalmas ügyvédlevéllel megjelentek, a kedves férfiút, Andronicus mestert, a veszprémi egyház prépostját, a királyné úrnő alkancellárját és ennek az egyháznak a káptalanát, akik részéről és akikért ugyanez az Andronikus prépost állt elő, *András úr, a dicső Magyarország királya, urunk előtt perbe hívták, és ugyanez a király urunk a felek ügyét nekünk rendelte ítélésre*, előbb mondott Máté, Lukács és Balázs magukért és minden más előbb megírtakért a törvényszék színén előadták, hogy az előbb mondott Andronicus prépost és a veszprémi káptalan vásárolt birtokukat szántóföldekben, erdőkben, szőlőkben és szénásban, amit Berényben Balad fia Mihálytól vételárért szereztek, illetéktelenül elfoglalva elvettek, sérelmükre és hátrányukra. Ellenkezőleg pedig Andronicus prépost magáért és a veszprémi káptalanért azt felelte, hogy a vitás föld, amit a mondott népek e Mihálytól vételárért szereztek, e Mihálynak nem öröklött, hanem a Berény földből az ottani népek által a királynéi földekből leválasztott, vétel címén Mihályra háramlott föld volt, és így e népek vagy kondicionáriusok azután e földet ugyanettől vették, miként a fehérvári káptalan privilégiumába belefoglalva lenni láttuk, a földnek e népek vagy kondicionáriusai általi vétele felől. Mivel pedig az előbb mondott királynéi föld ugyanebből a Berény földhöz tartozó, tudniillik mely birtokot Erzsébet úrnő, Magyarország néhai királynéjának adományából birtokolja ez az Andronicus mester és a veszprémi káptalan, a királyné népeinek vagy kondicionáriusainak pedig nincs hatalma e földet eladni vagy elidegeníteni, a király úr velünk együtt ülő báróival és az ország nemeseivel, akik e népeket vagy kondicionáriusokat előbb látott módon panaszukban teljességgel erőtlenek lévén, ítélettel határozva, az előbb mondott földet haszonvételeivel ennek az Andronicus prépostnak és a veszprémi káptalannak hagytuk és rendeltük bírói tekintéllyel örök birtoklásra, tartásra és bírásra. Adták Budán, Szent Jakab apostol ünnepén, az Úr ezerkétszázkilencvennegyedik esztendejében (1294. június 30.).

ÁÚO V. 106.

Mi, András, Isten kegyelméből Magyarország [...] királya minden Krisztushívőnek [...]. Mindenki tudtára kívánjuk hozni a jelen levél rendjében, hogy a kedves férfiú Andronicus mester, a veszprémi egyház prépostja, legdrágább feleségünk királyné úrnő alkancellárja, kegyeltünk és hívünk jelenlétünkre eljőve bemutatta nekünk Márton udvarunk albírájának a Berény belül lévő valamely részföld felől szerkesztett privilégiumát, kérve tőlünk alázattal, hogy kegyeskedjük a privilégiumot érvényben tartani és privilégiumunkkal megerősíteni. Mely privilégium tartalma ez: **ÁÚO V. 106.**

Ekképp Andronicus veszprémi prépost jogszerű kéréseire kedvezőleg hajolva, mivel megvizsgáltuk Márton Ispán nem kivakart, nem törölt [...] privilégiumát, [...] annak tartalmát szóról szóra jelen levelünkbe foglaltattuk, a privilégium érvényes lévén a jelen levél tekintélyével megerősítettük kettős pecsétünk oltalmával megszilárdítva. Adatott a tisztelendő férfiú, Tódor mester fehérvári prépost, udvarunk alkancellárja, a győri egyház választottja, kegyeltünk és hívünk kezei által az Úr ezerkétszázkilencvenötödik esztendejében, május negyedik kalendéján, uralkodásunknak pedig az ötödik esztendejében. (1295. április 28.)

ÁÚO V. 118.

Márton alországbíró Lodomér esztergomi érsek javára ítélt a neki károkat okozó Kázmér fiai, István, Lampert és László ellen, és két birtokukba ítélettel beiktatni rendelte az érseket. (közel 1700 márká kár, több száz négylábú). 1295. március 22.

Mi, Márton ispán, a király úr udvarának albírója tudatjuk mindazokkal, akiket illet a jelen levél rendjében, hogy Móric ispán, a tisztelendő atya, Lodomér úr, esztergomi érsek tisztje előttünk személyesen megjelenve több különféle leveleket mutatott be, amiket látva és teljesen elolvasva megtudtuk, hogy Hontpázmány nembeli Kázmér fiai, István, Lampert és László e püspök úr ellen hét határnapra királyi jelenlétre vagy udvarának bírójáéra megidézve bírságlevelének rendje szerint nem jöttek és nem küldtek, amiért Kázmérnak e fiait megtudtuk, mivel ugyanez a Móric ispán azt állította, hogy püspök urának különféle keresetük van ellenük, egyenként hét bírságban marasztalták. Mely bírságok és fő ügyek végett előbb mondott püspök urat, István, Lampert és László Bény, Kéménd nevű birtokokat először másodszer és harmadszer Sytuathwi [Zsitvatói] Péter fia Gergely, királyi ember által az esztergomi Szent István király apátság kereszteseinek bizonyossága jelenlétében vezették be, mely valamennyi megidézett és a mondott birtokok bevezetése révén megintettek és felszólatott, az esztergomi, berényi és egegi vásáron is nyilvánosan foganatosított kikiáltással a jognak engedelmeskedni nem akarva a királyi jelenlétre vagy a miénkre elégtételadásra az előbb mondott bírságokban és válaszdásra a fő dolgokban eljönni makacsul egyáltalán nem iparkodtak, sőt vakmerő bátorságtól vezérelve, a korábbiaknál mindig gonoszabb ártalmakat okozott ennek az érsek úrnak, amiket alább fejtünk ki, tudniillik [...]

És mindezekről maga Móric ispán azt mondta, hogy előbb mondott érsek úrnak Kázmér fiai ellen keresetei voltak. Mi tehát nem óhajtván, bárki jogában hiányt szenvedjen, különösen a makacsság növekedésével a büntetésnek is nőnie kell, és akiket Istennek félelme a rossztól el nem tántorítja, legalább világi büntetés tartsa vissza, látva és elolvasva minden, az érsek úr érdekében bemutatott levelet, mivel Kázmér e számos idézés által, vásáron törvényesen végzett kikiáltásokkal és birtokaik bevezetése által megintett és felszólított fiai a király úr és a mi jelenlétünkre nem jöttek és nem küldtek, a jogokat és törvényeket teljességgel megvetve, ennek az érsek úrnak összes előbb mondott keresetében ezt az Istvánt, Lampertet és Lászlót ítélettel marasztaltakká nyilvánítottuk, és az előbb mondott károkért tartozásokért e Kázmér fiainak két, Bény és Kéménd nevű birtokát az ok összes haszonvételeivel és tartozékaival ennek az esztergomi érsek úrnak iktattuk birtoklásra, tartásra és bírásra. Adták Budán böjt közepe nyolcadának hetedik napján az Úr ezerkétszázkilencvenötödik esztendejében (1295. március 22.)

MES II. 365.

III. András megerősíti Lodomér esztergomi érsek tisztjének, Móricnak a kérésére megerősíti Márton ispán alországbíró 1295. március 22-i ítéletlevelét.

MES II. 382.

III. András a veszprémi püspök és káptalan, másrésztől Óvári Konrád mester és ennek fia, Jakab ispán közti indult 200 márka pertárgyérték perben továbbá tíz bírság felől hoz ítéletet báróival és alországbírójával együtt akként, hogy a pernyertes Benedek püspök javára, valamint a tíz bírság erejéig foglalást rendel, amiből 40 márkányi az alországbíró részét illeti. 1296. március 13.

Emlékezetül adják, hogy István mester segesdi főesperes és Gergely, a tisztelendő atya Benedek úr, veszprémi püspök tisztje e püspök úrért és e helység káptalanáért alkalmas ügyvédlevéllel jelenlétünkön személyesen megjelenve [Óvári] Konrád mester és ennek fia, Jakab ispán ellen bemutatták Márton udvarunk albírója és Pál ispán néhai albíró és a fehérvári káptalan számos és különféle leveleit amikből világosan megtudtuk, hogy amikor ugyanez a Konrád mestert és Jakab ispán jelenlétünkre idézték, és törvényesen hét bírságban marasztalták a veszprémi püspök úr és káptalan ellen, Örsi Fábían, emberünk által a fehérvári káptalan bizonyosága előtt, ugyanez a püspök urat és káptalant a fő dologért és hét bírság okán e Konrád mester és Jakab ispán Patvására és Noztre nevű birtokaiba iktatták, és ugyanez a Konrád mestert és Jakab ispánt ismét jelenlétünkre idézték, akik közül Konrád mester magáért és fiáért, miután az iktatást foganatosították, az előbb mondott Márton ispán, udvarunk albírója előtt személyesen megjelenve e Patvására birtokot nyolc bírságért elzálogosította a megjegyzett püspök úrnak és a veszprémi konventnek, és arra határnapot vállalva mondott Konrád mester és fia, Jakab ispán a bírságokban elégtételt nem adtak, és a fő dologban végsőleg nem válaszoltak. Ennek az ügynek nagyobb biztosítékára azután udvarunknak ez az albírója ugyanezt a püspök urat és a veszprémi káptalant a fő ügy végett és a kilenc bírságért azoknak megjegyzett birtokába harmadszor küldte emez előrebocsátottak dúlása nélkül ugyan azokban a jog rendjét követve. Azt is mondták ugyanezeknek szavunkkal, hogy a mondott birtokok bevezetésének tizenötödik napján jelenjenek meg előttünk, hogy a fő dologban végsőképpen választ adjanak majd, és válaszuk előtt adjanak engesztelést az előbb mondott bírságokban. Akik nem jöttek jelenlétünkre, és nem küldtek, és tíz bírsággal terhelték magukat. Mivel pedig előbb mondott többször megidézett és birtokaik iktatása által az előrebocsátott módon felszólított és megintett Konrád mester és Jakab ispán semmibe vették, hogy a jognak engedelmeskedjenek, mi nem akarván senkinek jogát csorbítani, kiváltképp a makacsság növekedésével a büntetésnek növekedni kell, *törvényszékünkön velünk együtt ülő báróinkkal és udvarunknak eme albírójával és országunk nemeseivel együtt* e Konrád mestert és Jakab ispánt a fő dologban, tudniillik kétszáz márkában, amikben, azt mondták, hogy Patvására és Noztre birtokukat Péter egykori veszprémi püspöknek és káptalanának elzálogosították, amik felől ugyanez az István mester és Gergely ispán azt mondták, hogy Benedek püspök úrnak és a veszprémi káptalannak pere volt [- -] ítélettel úgy rendelkezünk, hogy legyenek marasztaltak és e Patvására és Noztre [nevű] birtokokat e püspök úrnak és a veszprémi káptalannak úgy a fő dologban, tudniillik kétszáz márkában, mint a mondott tíz bírság okán iktassák. [Nemkülönben] elren[delve], hogy Sebestyén fia János mester [ember]ünk a fehérvári káptalan bizonyosságának jelenlétében elment a mondott birtokok színére azoknak szomszédjait és [határo]sait összehívva megjárta azokat az igazi és régi határok szerint meghatározva azokat Tengerdi Abával és Fülöppel, Sári Domonkossal, Istvánnal Sári [és Bor]ssal, Küngösi Domonkos fia Pállal, Litéri Benedekkel, Örsi Mátyással, Kemecei Mihály fia Miklóssal, Csatári Péterrel és Lestákkal a káptalan bizonyosságának jelenlétében törvényes módon megbecsülték azoknak összes haszonvételeikkel és tartozékaikkal egyetemben, és ugyanez a királyi emberünk elvégezve a becsút, a birtokokat úgy a fő dologért, mint e tíz bírságért ugyanennek a püspök úrnak és a veszprémi káptalannak iktatta birtoklásra, tartásra örökösen és bírásra mégis úgy, hogy az előbb mondott királyi emberünk e birtokokból egyrésztől haszonvételeivel együtt Márton ispán, udvarunk albírójának bírságokból járó részébe, tudniillik húsz márka értékre és a kétszáz márka tizede okán, amik országunk szokásjogából udvarunk ennek az albírója poroszlója számára meg kell adni, amik együtt számlálva az albírónak járó bírságokkal együtt negyven márkát tesznek ki, birtoklásra

iktassa új körbevevő határokkal elkülönítve. Azt is hozzátéve, hogy ha e birtokokról tudott, hogy ennyit érnek, rendben, ha pedig nagyobb díjuk volna, azoknak maradványát Konrád mesternek és Jakab ispánnak hagyják, ha pedig kisebb értékűek volnának az úr Konrád mester és Jakab ispán más birtokaiból egészítse ki a hiányt a püspök úr és káptalan számára, és az ügy sorát a fehérvári káptalan híven írja meg nekünk. Adták Budán (1296. március 13.)

ÁKOKJ II/4. (4049. szám) 156.

A király 1296. március 18-án adott parancsot a fehérvári káptalannak bizonyosságát küldje az előbb mondottak végrehajtására.

ÁKOKJ II/4. (4050. szám) 158.

III. András megerősíti Devecseri Márton alországbíró számára a fehérvári káptalan 1296. április 4-i, iktatásról és becslésről jelentő levelét. 1296 (június 11. előtt)

András, Isten kegyelméből Magyarország [...] királya minden Krisztushívőnek [...]. Mindenki tudtára kívánjuk hozni ennek rendjében, hogy Devecseri Emics fia Márton ispán, udvarunk albírója, kegyeltünk és hívünk jelenlétünkre jöve bemutatta nekünk a fehérvári egyház tisztelendő káptalanának a számára negyven márka törvényes, az ország régtől kipróbált szokásjoga szerint iktatandó Patvására és Noztre nevű birtokok ügye felől szerkesztett a levelét, alázattal kérve felségünktől, hogy e levelet kegyeskedjük érvényben tartani és privilégiumunkkal megerősíteni. Mely levél tartalma ez:

Nagyméltóságú urának, András Isten kegyelméből Magyarország dicső királyának a fehérvári egyház káptalana [...]. Felségtek levelét illő tisztelettel megkaptuk e tartalommal (*következik az 1296. március 18-i mandátum*). Mi tehát felségtek parancsának engedelmességgel, Miklós mestert társunkat és kanonoktársunkat küldtük az előbb mondott emberetekkel, János mesterrel a dolog elvégzésére. Akik pedig, emberetek és emberünk azután hozzánk visszatérve jelentették, hogy húsvét ünnepe után a legközelebbi csütörtökön (1296. március 29.) Konrád mester és Jakab előbb mondott Patvására és Noztre nevű birtokaira elmenvén, ugyanez az emberetek határosokat és szomszédokat összehívva, azokat megjárta emlékeztető leveletek tartalma szerint a régi és egykori határok mentén, és a megjárás elvégzése után a becslő Tengerdi Abával és Fülöppel, Sári Domonkossal, Istvánnal és Borssal, Küngösi Domonkos fia Pállal, Litéri Benedekkel, Örsi Mátyással, Kemecei Mihály fia Miklóssal, Csatári Péterrel és Lestákkal az előbb mondott Patvására birtokot száznyolcvan márkára és a mondott Noztre birtokot hetven márkára becsülték, és így e birtokokat előbb mondott emberetek mondott társunk jelenlétében összes haszonvételeikkel és tartozékaikkal együtt [...] ahogyan előbb mondott Konrád mester és Jakab birtokolták, iktatták az előbb említett püspök úrnak és a veszprémi káptalannak [...]. Mégis úgy, hogy mivel előbb mondott Patvására birtok a teljes tartozásra, tudniillik a kétszázharminc márkára nem volt elég, a tartozás kiegészítésére a Noztre birtokot az előbb mondott hetven márkára becsülték, mely hetven márkából mivel a mondott tartozás mértékét meghaladta, e püspök úr és a káptalan előbb mondott Konrád mesternek és Jakabnak húsz márkával tartozzanak. Ezenkívül ugyanez az emberetek Márton ispánnak, udvarunk albírójának negyven márka értékig a bírságok és a főtartozás tizede okán a Patvására birtokból szántókban, telkekben, szőlőkben és annak más haszonvételeiben harminc márka értékre és a Noztre birtokból tíz márka értékre iktatott birtoklásra mégis a lébényi monostor jogának épen hagyásával az előbb mondott birtokokban. Adták húsvét nyolcada után a legközelebbi szerdán, az Úr ezerkétszázkilencvenhatodik esztendejében (1296. április 4.)

Ekképp Márton ispán törvényes kéréseihez kedvezőleg hozzájárulva, a fehérvári káptalan levelét [...] megerősítettük. Adatott [...] Tódor győri püspök, udvarunk alkancellárjának kezei által az Úr ezerkétszázkilencvenhatodik esztendejében (1296)

ÁKOKJ II/4. (4058. szám) 160.

MÁRTON II.

Mi, a budai egyház káptalana emlékezetül adván tudatjuk mindenkivel a jelen levél rendjén, hogy Tiborc fia Péter ispán jelenlétünkre személyesen eljőve azt állította szabad akaratból előadva, hogy amikor maga és fivére, Tiborc ispán fivérének fia Tamás mint felperesek birtokaik feldúlásai és más nehéz ügyek miatt Márton ispán, a király úr udvarának albírója jelenlétén Visegrádi Turni Domonkos ispán ellen volt perük, és az ügyet azért mert bonyolult, András úr, Magyarország dicső királya, urunk különös jelenlétére vitték, és e Domonkos ispán ellen keresetet téve törvényszék rendje szerint számos, tudniillik László úr, Magyarország egykori kegyes emlékü királya, és ennek különböző albíróinak iratai és leveli közbejöttével ennek az András király úrnak a jelenlétén, a tisztelendő atyák, János kalocsai érek úr, Benedek váradi püspök úr, Domonkos, e király úr tárnokainak mestere, Demeter mester zólyomi ispán,

Csák fia János mester, Albert fia Mojs mester bárók és az ország számos más nemese jelenlétében, akik a mondott királyi törvényszéken jelen voltak, Domonkos által a törvény rendjén bemutatva, ellenük, patvar bélyegében törvényesen elmarasztalva őket, ezért, mivel a birtokaik dűlásában László király úr és albírói idején a jog rendjén vizsgált és letett ügyet indítottak. És mivel ugyanez a Tamás, mint fivérének büntettében társa a király jelenlétéről futva távozott, és Péter ispánt, miképp maga megerősítette, az efféle patvar bűnös gyalázataért a király úr e Márton ispánnak mint bírónak arcán tüzes vassal megsütésre, miképpen az efféle patvar bűnében marasztaltakat az ország kipróbált szokásjoga szerint meg kell bélyegezni, elfogva átadta, mely megsütés bélyege végett, ugyanez a Péter, hogy arcán efféle csúfságot a maga gyalázatára ne viseljen állandóan, bizonyos Udal nevű, birtokát, Bars megyében a Garam folyó mentén, nem kényszerítve, sem nem rábírvva, szigettel, ami a Garamban van annak minden más haszonvételeivel és tartozékaival, ama határok és szabások alatt, amik alatt ismeretesen Péter ispán birtokolta, kétszázötven budai ezüstmárkáért adta, átadta és juttatta Márton ispánnak és általa örököseinek és örökösei utódainak visszavonhatatlanul és örök joggal birtoklásra. E Péter ispán nemkülönben vállalta, hogy mondott Márton ispánt és örököseit minden, a mondott birtok miatt háborgató keresőktől és nemzetségbeli közeli rokonaitól, a megjegyzett birtok határosaitól és szomszédjaitól megvédi és megszabadítja tulajdon fáradozásával és költségeivel, amikor ugyanez a Péter elmondta, hogy ez az Udal birtok a szokásos módon más nemzetségbelijeitől elkülönítve őt illeti. Ezenkívül vállalta ez a Péter ispán, és arra kötelezte magát szigorúan, hogy ha az előrebocsátott módon megvásárolt Udal birtokot nem teheti szabaddá ennek a Márton ispánnak, akkor a mondott patvar bélyege sújtsa a fent mondott módon, és ezenkívül egész birtokrészét, amit bír, veszítse el azonnal. Mely dolog emlékére és örök érvényére megengedtük, hogy a jelen levelet pecsétünk oltalmával erősítsék meg. Adatott a kedves férfiú László mester, egyházunk olvasókanonoka kezei által az úr ezerkétszázkilencvenhatodik esztendejében (1296). Amikor Pál mester éneklő, Gergely mester örkanonok, István dékán, Miklós, András és Péter papok, Tamás, Jakab és Benedek mesterek is mások voltak kanonokok.

ÁÚO XII. 587.

Ezt a levelet, amit előtte ezután Devecseri Emics fia Márton országbíró bemutatott, III. András saját levelébe átírta és megerősítette,

ÁÚO XII. 584.

III. András adománya Emecs fia Márton alországbírónak, miután Udal földet tőle elvette, helyette Márton kérésére a Veszprém megyei somlói monostor kegyuraságát adományozta 1297. András? Isten kegyelméből Magyarország [...] királya [...] mindenkinek, úgy mostaniaknak, mint jövődőknek ennek rendjében tudtára kívánjuk adni, hogy amikor Devecseri Emecs fia Márton ispán udvarunk albírója minden időben, miután a születés jogán minket illető királyi trónt elfoglaltuk, és javainak és birtokainak semmi kifosztásait kímélve, számunkra engedelmességet és hűséges szolgálatokat rendíthetetlenül és változatlanul teljesített és magát szilárdan kitette, melyek meg sem nevezhetők, hanem mégis megfelelőképpen ismertek, a maguk idejében, királyi felségünk ellen felkelők nekünk számos kellemetlenséget [...] okoztak, a királyi koronának és nekünk úgy híven, úgy buzgón tanúsítva [...]. Udvarunk albíróságában is, amit tetszésünkből és különös kegyünkből Apor mester udvarunk bírója helyett bírt, oly dicséretesen, oly igazságosan, a könyörületet az igazság megtartásával és az igazságot jóakaratóan a méltányossághoz igazítva viselte magát, hogy országunk minden lakója, és idegen nemzetek emberek is méltatták, és bámulatos módon szeretetre méltónak mondták. Ugyanis midőn bizonyos vér szerinti nemes, tudniillik Tiborc fia Pétert Turni Domonkos vagy Visegrádi előnevű is, királyi megbízást viselő Márton ispán jelenlétén elmarasztalta, és annyira elmarasztalva, hogy annak képét vagy arcát tüzes vassal kellett volna a patvar cégéres bélyegével megbélyegezni, hogy nemes arcot [...] bár tulajdon gaztettének

törvénytelenességéből megégessék, megérdemelte volna, és ezért ennek bűnössége minden tiszteletet kizár, mégis e Márton ispán jámboran nem akarta elcsúfítani vagy meggyalázni, mely jámborságot előbb említett Tiborc fia Péter kegyesen és jóakarattal megfontolva magában amit vele szemben e Márton ispán cselekedett, nem kényszerítve, nem rábírva, hanem szabadon akarva, megfontolva és alkalmasan, mintegy a vele szemben gyakorolt jámborság és kegyesség ellentételeként Udal nevű, Bars megyében, a Garam mellett fekvő birtokát teljes joggal ennek a Márton ispánnak adta [...] örök birtoklásra a budai káptalan erről szerkesztett privilégiumába foglalva. Mi erről a Udal birtok felől a nemes férfiúnak, Domonkos tárnokaink mester, kegyeltünk és hívünk számára különös [...] királyi kegyből gondoskodni kívánva, ezt az Udal birtokot elvettük Márton ispántól, azt e Domonkos mesternek juttatva örökre. Mely birtok ellentételezésül előbb említett Márton mester tőlünk azt kérte a tisztelendő Lodomér esztergomi érsek és országunk más bárói és nemesei jelenlétében, hogy a Veszprém megyében lévő somlói Szent Lampert tiszteletére emelt, e Devecseri Márton ispán örökös birtokához kapcsolódó, szomszéd monostorunk kegyuraságát és kegyúri jogát adjuk néki, mely monostorban az apáca apát úrnő és az apácák töretlenül Istennek szolgálva laknak. Mi tehát [...] a királyi koronának és nekünk Márton ispán által mindig alázatos hűségére [...] a kegyuraság minden jogával [...] ennek a Márton ispánnak adtuk [...]. Adatott a tisztelendő férfiú, Gergely választott, a fehérvári egyházunkban prépost, udvarunk alkancellárjának, kegyeltünk és hívünk kezei által, az Úr ezerkétszázkilencvenhetedik esztendejében.

ÁÚO X. 260.

3. A kancellárok önálló ítélkezéséhez (4.3.2. alfejezetben tárgyalt perhez kapcsolódó fiúsító oklevél):

ZO II. 145. A fiúsított Hahóti Mihály fia János lánya Anna, kinek férje Miklós, a közbenjáróként feltűnő érsek fivérének (Rafaelnek) fia

„Lajos, isten kegyelméből Magyarország, Lengyelország [...] királya [...], mindenek tudtára kívánjuk hozni ezeknek rendjén, miként a nemes Anna nevű hajadon, néhai férfi örökös nélkül elhunyt, [...] Hahóti Mihály fia János [...] nem kevésbé [...] Piacenzai János* úr, [...] az esztergomi egyház érsekének és e hely örökös ispánjának [...] ennek az érsek úrnak közbenjáró fohászzkodására [...] érintett Anna nevű árva, [...] a kiváló ifjú Rafael mester, a mondott érsek úr fivérének fia Miklóssal házasodandó nemes hajadont, akit isteni és a világi jogon teljes atyai örökség illet, atyja, [...] Mihály fia Jánosnak összes, bárhol az ország területén bírt és bármi néven nevezett, [...] birtokaiban és birtokjogaiban, és különösképpen atyja előbb mondott Hahót, Szerdahely, Dezics, Gutorfölde és Kisfalud nevű a mondott Zala megyében és országunk bármely megyéiben és kerületeiben lévő birtokaiban és azok összes tartozékaiban a királyi kiválóság kegyéből és kegyelméből igazi örökössé és törvényes utóddá, mintegy e János fiává nyilvánítottuk, tettük és fiúsítottuk, [...] a királyi hatalom teljéből ebben az írásban rögzítvén, hogy e nemes Anna nevű hajadon az előbb tárgyalt atyai birtokokban és birtokrészekben, mint fiú és igazi örökös jelen kegyes fiúsításunk előjogából örököljön teljes joggal, és a mondott birtokok és birtokjogok a nemes hajadonnak és örököseinek örökre örökségül számítsanak országunk szokásjogi törvénye alapján, [...], ha az előbb említett nemes hajadon a mondott házasság elhálása előtt vagy után, [...], örökösök nélkül távozna az emberi világból, akkor atyja, János előbb tárgyalt birtokai és mindennemű birtokjogai előbb említett Miklós úr és atyafia János, a Mondott Rafael mester fiai és örökösei jogára háramoljon és szálljon jelen engedélyünk rendeléséből és új adományunk címén örök joggal és visszavonhatatlanul általuk és örököseik általi birtoklásra és bírásra, e nemes hajadon atyafiainak, hozzátartozóinak és vérrokonainak ellentmondása nem akadályozván. [...]

IRODALOMJEGYZÉK

Okleveles források

ÁKOKJ = SZENTPÉTERY IMRE, BORSA IVÁN (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* I. 1001-1270, II. (1255) 1270-1301: 1. füzet 1255-1272, 2-3. füzet 1272-1290, 4. füzet 1290-1301. Budapest, 1923, 1943, 1961, 1987.

ÁKOKJ II. 1. 2123. sz., 118.

ÁKOKJ II. 2-3. 3329. sz., 341.

ÁKOKJ II. 2-3. 3408. sz., 369.

ÁKOKJ II. 2-3. 3411. sz., 369.

ÁKOKJ II. 2-3. 3412. sz., 370.

ÁKOKJ II. 2-3. 3528. sz., 404.

ÁKOKJ II. 4. 4049. sz., 156.

ÁKOKJ II. 4. 4050. sz., 158.

ÁKOKJ II. 4. 4058. sz., 160.

ÁKOKJ II. 4. 4214. sz. 213.

AO = NAGY IMRE (szerk.): *Anjou-kori okmánytár I-VI*. MTA, Budapest 1878-1891.

AO. II. 39.

AÚO = WENZEL GUSZTÁV (szerk.): *Árpádkori Új Okmánytár*. MTA mb. Eggenberger Ferdinánd M. Akadémiai Könyvtár, Pest 1860-1874.

AÚO III. 202.

AÚO V. 106.

AÚO V. 118.

AÚO VI. 419.

AÚO VI. 466.

AÚO VI. 545.

AÚO VI. 550.

AÚO VI. 567.

AÚO VII. 178.

AÚO VII. 185.

AÚO VII. 458.

AÚO VIII. 103.

AÚO VIII. 225.

AÚO IX. 519.

AÚO IX. 556.

AÚO X. 260.

AÚO X. 379.

AÚO XI. 108.

AÚO XI. 211.

AÚO XII. 584.

AÚO XII. 587.

BÁNFFY = VARIJÚ ELEMÉR (szerk.): *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez, I-II*. Budapest 1908.

BÁNFFY I. 58.

BÁNFFY I. 101.

BÁNFFY II. 288.

CD = GEORGIUS FEJÉR (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-X.*,
Budae, 1829-1844.

CD III/1. 100.

CD IV/1. 21.

CD V/3. 20.

CD V/3. 407. (Az oklevél helyes dátuma: ÁKOKJ II. 2-3. 3405. sz., 368.)

CD VI/1. 88.

CD VI/2. 82.

CD VIII/1. 223.

CD VIII/4. 57.

CD IX/1. 50.

CD IX/1. 168. (1343.)

CD IX/1. 768.

CD X/6. 128.

CSÁKY = BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ (szerk.): *Oklevéltár a Csáky család történetéhez I.*
Stephaneum Nyomda Rt, Budapest 1919.

CSÁKY I. 85.

DRH = DÖRY, FRANCICUS (coll.), BONIS, GEORGIUS, BÁCSKAI, VERA (comment.): *Decreta
Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301-1457.* Akadémiai Kiadó,
Budapest 1976.

DRH 1301-1457, 84.

HO = IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – PÁUR IVÁN – ET. AL. (szerk.): *Hazai okmánytár I-VIII.*
Győr: 1865-1873, Budapest: 1876-1891.

HO II. 62.

HO IV. 53.

HO IV. 449.

HO VI. 196.

HO VI. 351.

HO VI. 462.

HO VII. 230.

HOKL = NAGY IMRE – DEÁK FARKAS – NAGY GYULA (szerk.): *Hazai oklevéltár 1234-1536.*
Knoll Károly akad. könyvtáros Bizománya, Budapest 1879.

HOKL 29.

HOKL 101.

KÁROLYI = GÉRESI KÁLMÁN (szerk.): *A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára I-V.*
Franklin-Társulat Könyvnyomdája, Budapest 1882–1897.

KÁROLYI III. 173.

MA = ENDLICHER, STEPHANUS LADISLAUS (ed.): *Rerum Hungaricarum monumenta
Arpadiana.* Scheitlin & Zollikofer, Sangalli 1849.

MA 339.

MA 403.

MA 426.

MA 529.

MES = KNAUZ, FERDINANDUS, BEDEK, LUDOVICUS (ed.): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I-III*. Strigonii 1874, 1882, 1924.

MES I. 473.

MES II. 271-272.

MES II. 339.

MES II. 365.

MES II. 382.

MES III. 129.

SO = NAGY IMRE (szerk.): *Sopron vármegye története*. Oklevéltár. Kiadja Sopron vármegye közönsége, nyomtattatott Litfass Károly Könyvnyomdájában, Sopron 1889, 1891.

SO I. 176.

SO I. 367.

VR = Várad Regestrum = *Az időrendbe szedett várad tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt*. Kiadja Karácsonyi János és Borovszky Samu, Budapest 1903.

VR 8. (378.) sz., 158.

VR 52. (148.) sz., 173.

VR 66. (162.) sz., 177.

VR 72. (298.) sz., 179.

VR 117. (179.) sz., 195.

VR 133. (282.) sz., 200.

VR 139. (192.) sz., 203.

VR 154. (234.) sz., 208.

VR 163. (243.) sz., 212.

VR 165. (208.) sz., 213.

VR 178. (62.) sz., 218.

VR 194. (79.) sz., 224.

VR 198. (83.) sz., 225.

VR 210. (42.) sz., 230.

VR 222. (9.) sz., 236.

VR 224. (11.) sz., 237.

VR 229. (110.) sz., 239.

VR 230. (111.) sz., 239.

VR 243. (124.) sz., 244.

VR 259. (116.) sz., 249.

VR 268. (18.) sz., 253.

VR 272. 315. (366.) sz., 272.

VR 274. (23.) sz., 255.

VR 287. (102.) sz., 261.

VR 291. (47.) sz., 262.

VR 292. (48.) sz., 263.

VR 293. (49.) sz., 264.

VR 294. (212.) sz., 264.

VR 295. (213.) sz., 265.

VR 296. (214.) sz., 265.

VR 297. (215.) sz., 265.

VR 298. (216.) sz., 266.

VR 299. (217.) sz., 266.

VR 300. (218.) sz., 266.

VR 301. (219.) sz., 267.
VR 302. (220.) sz., 267.
VR 303. (221.) sz., 267.
VR 304. (222.) sz., 268.
VR 305. (223.) sz., 268.
VR 306. (224.) sz., 268.
VR 310. (361.) sz., 269.
VR 316. (367.) sz., 272.
VR 317. (368.) sz., 273.
VR 322. (373.) sz., 275.
VR 324. (36.) sz., 276.
VR 325. (37.) sz., 276.
VR 327. (228.) sz., 276.
VR 328. (229.) sz., 277.
VR 329. (230.) sz., 278.
VR 330. (231.) sz., 278.
VR 331. (201.) sz., 279.
VR 332. (202.) sz., 279.
VR 334. (204.) sz., 280.
VR 341. (248.) sz., 283.
VR 342. (249.) sz., 283.
VR 356. (345.) sz., 289
VR 357. (346.) sz., 290.
VR 358. (347.) sz., 291.
VR 366. (354.) sz., 294
VR 367. (356) sz. 295.
VR 369. (358.) sz., 296.
VR 377. (130.) sz., 301.
VR 378. (130.) sz., 301.

ZICHY = NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ (szerk.): *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára I-II.* Pest 1871, 1872.

ZICHY II. 459.

ZICHY IV. 213.

ZO = NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ – NAGY GYULA (szerk.): *Zala vármegye története. Oklevéltár I-II.* Budapest 1886, 1890.

ZO I. 157.

ZO I. 307.

ZO II. 145.

ZO II. 280.

Jogforrások, törvények, törvénycikkek

Szent István intelmei Imre herceghez, III. A főpapoknak kijáró tiszteletről

Szent László 3. tulajdonított dekrétumának első része. 3. A nádorispánról

III. László 3. törvénycikke

II. András úgynevezett papi bullája

II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 1. A székesfehérvári törvénynapokról

- II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 2. A serviensek személyének és birtokainak védelméről
- II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 4. A serviensek örökléséről
- II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 5. A megyei igazságszolgáltatásról
- II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 8. A nádor bírói joghatóságáról
- II. András első dekrétuma: Az Aranybulla. 9. Az udvarbíróról
- II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 18. A serviensek királytól az ifjabb királyhoz való átmeneteléről
- II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. Az Aranybulla záradéka (első szakasz)
- II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. Az Aranybulla záradékának második szakasza
- III. András első dekrétuma 1291: 25. Országos gyűlések évenkénti megtartásáról
- IV. Béla és fiainak dekrétuma 1267: 5. A nemesektől foglalt földek visszaadásáról
- I. Mátyás dekrétuma 1462
- I. Mátyás 1486. évi nagyobb dekrétuma
1505. évi rákos mezei végzés
- I. Mátyás dekrétuma – Az ún. nádori cikkek. 9. A nádor bírói méltóságáról
- Hármaskönyv, WERBŐCZY ISTVÁN: Magyar, és Erdély Országnak törvény-könyve (Tripartitum). Kalotsa 1773
- WERBŐCZY HK. I. 3.
- WERBŐCZY HK. I. 13.
- WERBŐCZY HK. I. 14.
- WERBŐCZY HK. I. 16.
- WERBŐCZY HK. I. 17.
- WERBŐCZY HK. II. 57.
- WERBŐCZY HK. II. 66.
- WERBŐCZY HK. II. 75.
- WERBŐCZY HK. II. R. 3.
1526. évi 26. törvénycikk Werbőczy István és Zobi Mihály hűtlenek ellen a levelesítő parancs kiadand
- Négyeskönyv interpolált változata: NK. Iv. 1573. (III. rész VIII. cím IX, X., XI., XII. cikkely)
1687. évi 2. törvénycikk: A mostani császári és királyi szent felség fenséges finemü örököseinek elsőszülötteit Magyarország s az ahhoz csatolt részek természetes és örökös királyainak nyilvánítják
1715. évi 24. törvénycikk a törvények javításáról s törvényszékek tartásáról
1715. évi 28. törvénycikk ama ügyek felszámolása, melyek az ítélőmesterek biráskodása alá s illetőségéhez tartoznak s nem tartoznak
1723. évi 9. törvénycikk, 12. § hűtlenségi bünt magukban foglaló esetek
1790. évi 10. törvénycikk Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről
1791. évi 12. törvénycikk a törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról
1791. évi 43. törvénycikk hogy a polgároknak s nem-nemeseknek a fölebbezés megengedtesék

1848. évi 3. törvénycikk független magyar felelős ministerium alakításáról
1848. évi 11. törvénycikk azon ügyekről, melyek eddig a földesúri hatóságok által intéztettek
1848. évi 29. törvénycikk az ország közhivatalnokairól
1868. évi 54. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában
1869. évi 4. törvénycikk a birói hatalom gyakorlásáról
1871. évi 8. törvénycikk a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről
33/2012. (VII. 17.) AB határozat a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvény egyes rendelkezései alkotmányellenességéről
Magyarország Alaptörvénye: Nemzeti Hitvallás
Magyarország Alaptörvénye: Alapvetés R) cikk (3)

Monográfiák, Könyvrészletek

BALLABÁS – PAP – PÁL 2020 = BALLABÁS DÁNIEL – PAP JÓZSEF – PÁL JUDIT: *Az országgyűlés tagjainak archontológiája*. In: (Pap József szerk.): *Az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának Kiadványai. Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon 2*. Líceum Kiadó, Eger 2020.

BÁLINT 1912 = BÁLINT ERNŐ: *A királyi trón betöltésének módja Magyarországon*. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest 1912.

BARNA 2015 = BARNA ATTILA: *Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon, különös tekintettel a büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi 5. törvénycikk előzményeire és megalkotására*. UNIVERISTAS-GYŐR Nonprofit Kft., Győr 2015.

BARTONIEK 1987² = BARTONIEK EMMA: *A magyar királykoronázások története*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1987².

BÉLI 1995 = BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet. Az államalapítástól 1848-ig*. (Institutiones Iuris). Janus Pannonius Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 1995.

BÉLI 1999 = BÉLI GÁBOR: *Magyar Jogtörténet: A tradicionális jog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 1999.

BÉLI 2008 = BÉLI GÁBOR: *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268-1351*. Dialóg Campus – PTE ÁJK, Pécs 2008.

BÉLI 2014 = BÉLI GÁBOR: *Városi szokásjog az Ars Notaria alapján*. Publikon Kiadó, Pécs 2014.

BENDA 1952 = BENDA KÁLMÁN: *A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai 1794-1795*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1952.

BERTÉNYI 1976 = BERTÉNYI IVÁN: *Az országbírói intézmény története a XIV. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.

BERZEVICZY 1222 = BERZEVICZY ALBERT: *Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1865*. III. kötet. Franklin Társulat, Budapest 1922–1937.

BÓDINÉ BELIZNAI 2020 = BÓDINÉ BELIZNAI KINGA: *Hivatás és függetlenség*. Gondolat Kiadó, Budapest 2020.

BONFINI 1959 = BONFINI, ANTONIO: *Mátyás király - Tíz könyv a magyar történet-ből*. Magyar Helikon Kiadó, Budapest 1959.

- BÓNIS 1935 = BÓNIS GYÖRGY: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában (Systematica Commissio)*. Sárkány Nyomda Rt., Budapest 1935.
- BÓNIS 1943 = BÓNIS GYÖRGY: *Magyar jogtörténet I.* Méhkas Diákszövetkezet, Kolozsvár 1943.
- BÓNIS 1971 = BÓNIS GYÖRGY: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.
- BÓNIS 2003 = BÓNIS GYÖRGY: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban.* Osiris Kiadó, Budapest 2003.
- BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1996 = BÓNIS GYÖRGY – DEGRÉ ALAJOS – VARGA ENDRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* Igazságügyi Minisztérium és Magyar Jogászegylet, Zalaegerszeg 1996.
- BORECZKY 1904 = BORECZKY ELEMÉR: *A királyi tárnokmester hivatala 1405-ig.* Különlenyomat a „Magyar Jogász-Ujság” 1905. évi folyamából. Országos Központi Községi Nyomda Részv.-Társ., Budapest 1904.
- C. TÓTH 2020 = C. TÓTH NORBERT: *A magyar királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342-1562).* Magyar Történelmi Társulat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest 2020.
- CSIZMADIA – KOVÁCS – ASZTALOS 1995 = CSIZMADIA ANDOR – KOVÁCS KÁLMÁN – ASZTALOS LÁSZLÓ: *Magyar állam- és jogtörténet.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1995.
- CSUKOVITS 2012 = CSUKOVITS ENIKŐ: *Az Anjouk Magyarországon I. I. Károly és uralkodása (1301-1342).* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2012.
- CSUKOVITS 2019 = CSUKOVITS ENIKŐ: *Az Anjouk Magyarországon II. I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342-1395).* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2019.
- DEÁK 1865 = DEÁK FERENC: *Adalék a magyar közjoghoz: észrevételek Lustkandl Vencel munkájára: „Das Ungarisch-Österreichische Staatsrecht”: a magyar közjog történelmének szempontjából.* Pfeiffer Ferdinánd kiadása, Pest 1865.
- DEGRÉ 2009 = DEGRÉ ALAJOS (Béli Gábor szerk.): *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Publikon Kiadó, Pécs 2009.
- ECKHART 1941 = ECKHART FERENC: *A szentkorona-eszme története.* MTA, Budapest 1941.
- ECKHART 2000 = ECKHART FERENC: *Magyar alkotmány és jogtörténet.* Osiris Kiadó, Budapest 2000.
- EGYED 2016 = EGYED ISTVÁN: *A mi alkotmányunk.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest 2016 (1943).
- EMBER 1946 = EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története. Mohácstól a török kiűzéséig.* Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, Budapest 1946.
- ENGEL – KRISTÓ – KUBINYI 1998 = ENGEL PÁL – KRISTÓ GYULA – KUBINYI ANDRÁS: *Magyarország története 1301-1526.* Osiris Kiadó, Budapest 1998.
- ENGEL 2001 = ENGEL PÁL: *Szent István birodalma.* MTA História, Budapest 2001.
- FAZEKAS 2020 = FAZEKAS ISTVÁN: *A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527-1690 között.* Akadémiai Doktori Értekezés. Budapest 2018.

- FAZEKAS – GEBEI – PÁLOSFALVI 2020 = FAZEKAS ISTVÁN – GEBEI SÁNDOR – PÁLOSFALVI TAMÁS: *Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban a 18. század elejéig*. Országház Könyvkiadó, Budapest 2020.
- FRAKNÓI 1863 = FRAKNÓI VILMOS: *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése*. Pfeifer B. Ferdinánd, Pest 1863.
- FRAKNÓI 1884 = FRAKNÓI VILMOS: *Magyarország a mohácsi vész előtt a pápai követek jelentései alapján*. Szent István Társulat, Budapest 1884.
- FRAKNÓI 1899 = FRAKNÓI VILMOS: *Werbőczy István életrajza*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1899.
- FRAKNÓI 2005² = FRAKNÓI VILMOS: *A magyar királyválasztások története*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő 2005².
- FÜGEDI 1986 = FÜGEDI ERIK: *Ispánok, bárók, kiskirályok (Nemzet és emlékezet)*. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1986.
- GERICS 1987 = GERICS JÓZSEF: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1987.
- GONDA, NIEDERHAUSER 1987 = GONDA IMRE, NIEDERHAUSER EMIL: *A Habsburgok*. Gondolat Kiadó, Budapest 1987.
- HAJNIK 1899 = HAJNIK IMRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád-és a vegyes-házi királyok alatt*. MTA, Budapest 1899.
- HOCHEDLINGER – MATA – WINKELBAUER 2019 = HOCHEDLINGER, MICHAEL – MATA, PETR – WINKELBAUER, THOMAS: *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Teilband 1*. Böhlau Verlag, Wien 2019.
- HOLUB 1929 = HOLUB JÓZSEF: *Zala megye története a középkorban. I. A megyei és egyházi közigazgatás története*. Dunántúl egyetemi Nyomdája, Pécs, 1929.
- HOLUB 1944 = HOLUB JÓZSEF: *A magyar alkotmánytörténelem vázlatja. Első kötet. A legrégebbi időktől a mohácsi vészig*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt., Pécs 1944.
- HÓMAN, SZEKFŰ V. 1936 = HÓMAN BÁLINT, SZEKFŰ GYULA: *Magyar történet V. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1936*.
- HÓMAN, SZEKFŰ VI. 1936 = HÓMAN BÁLINT, SZEKFŰ GYULA: *Magyar történet VI. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1936*.
- HORVÁTH 1898 = HORVÁTH LAJOS: *Az 1722/23 I. II., III. Törvénycikkek által elfogadott Pragmatica Sanctio lényege és annak helyzete a magyar közjogban*. Franklin Társulat, Budapest 1898.
- IVÁNYI 1991 = IVÁNYI EMMA: *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713)*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1991.
- KÁROLYI 1879 = KÁROLYI ÁRPÁD: *A Dobó-Balassa-féle összeesküvés történetéhez 1569-72. Levéltári kutatások alapján*. Az Atheneum R. Társulat Könyvnyomdája, Budapest 1879.
- KÁROLYI 1883 = KÁROLYI ÁRPÁD: *Illésházy István hűtlenségi pöre*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapest 1883.
- KÓNYI 1903 = KÓNYI MANÓ: *Deák Ferencz beszédei 1842-1861*. Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest 1903.

- KÖKÉNYESI 2021 = KÖKÉNYESI ZSOLT: *Az udvar vonzásában. A magyar főnemesség bécsi integrációjának színterei (1711-1765)*. L'Harmattan Könyvkiadó Kft., Budapest 2021.
- MÁLYUSZ 1984 = MÁLYUSZ ELEMÉR: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest 1984.
- MÁTHÉ 1982 = MÁTHÉ GÁBOR: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867-1875*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1982.
- MÁTHÉ 2021 = MÁTHÉ GÁBOR: *Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemi forrásai 16-20. század*. Gondolat Kiadó, Budapest 2021.
- MEZEY 1995 = MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Osiris Kiadó, Budapest 1995.
- MEZEY 1998 = MEZEY BARNA: *A magyar állam- és jogtörténet forrásai*. Osiris Kiadó, Budapest 1998.
- MEZEY 1999 = MEZEY BARNA (szerk.): *A magyar országgyűlés történetének képeskönyve*. Osiris Kiadó, Budapest 1999.
- MEZEY 2000 = MEZEY BARNA (szerk.): *A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest 2000.
- MEZEY 2020 = MEZEY, BARNA: *Ungarische Rechtsgeschichte – Europäische Rechtsgeschichte. Ausgewählte Studien*. Gondolat Kiadó, Budapest 2020.
- MOLNÁR 1927 = MOLNÁR KÁLMÁN: *A Szent Korona-tan kifejlődése és mai jelentősége*. Dunántúl Egyetemi Nyomdája, Pécs 1927.
- NYERS 1934 = NYERS LAJOS: *A nádor birói és oklevéladó működése a XIV. században (1307-1386)*. Hungária Nyomda és Lapkiadó Vállalat, Kecskemét 1934.
- PÁLFFY 2016 = PÁLFFY GÉZA: *A Magyar Királyság és a Habsburg monarchia a 16. században*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2016.
- PAULER 1876 = PAULER GYULA: *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. II. kötet*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Vállalata, Budapest 1876.
- PAULER 1899A = PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Első kötet*. Atheneum Irod. és Nyomdai R. Társulat, Budapest 1899.
- PAULER 1899B = PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Második kötet*. Atheneum Irod. és Nyomdai R. Társulat, Budapest 1899.
- RADY 2015 = RADY, MARTYN: *Customary Law in Hungary. Courts, Texts and the Tripartitum*. Oxford University Press, Oxford 2015.
- RADY 2022 = RADY, MARTYN: *A Habsburgok. A világ urai*. Helikon Kiadó, Budapest 2022.
- RÁTH 1861 = RÁTH GYÖRGY: *Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában*. Landerer és Heckenast, Pest 1861.
- RÉVAY 2021 = RÉVAY PÉTER: *A Magyar Királyság birodalmáról és Szent Koronájáról szóló hét század. II. kötet*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2021.
- R. KISS 1908 = R. KISS ISTVÁN: *A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549-1551. évi leveles könyve*. MTA, Budapest 1908.
- SCHILLER 1900 = SCHILLER BÓDOG: *Az örökös főrendiség eredete Magyarországon*. Noseda Tivadar magyar királyi egyetemi könyvtár, Budapest 1900.

- STIPTA 1997 = STIPTA ISTVÁN: *A magyar bírósági rendszer története*. Multiplex Media–Debrecen University Press, Debrecen 1997.
- STIPTA 2020 = STIPTA ISTVÁN: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Gondolat Kiadó, Budapest 2020.
- SZEKFŰ 1917 = SZEKFŰ GYULA: *A magyar állam életrajza*. Dick Manó kiadása, Budapest 1917.
- SZOIKA 1944 = SZOIKA KAMILL: *A földesúri bíraskodás az Árpádkori Magyarországon*. Egyetemi Nyomda, Budapest 1944.
- SZÖCS 2014 = SZÖCS TIBOR: *A nádori intézmény korai története 1000-1342*. MTA, Budapest 2014.
- SZÜCS 2002 = SZÜCS JENŐ: *Az utolsó Árpádok*. Osiris Kiadó, Budapest 2002.
- TIMON 1904 = TIMON ÁKOS (SCHILLER, FELIX): *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte: mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten*. Puttkammer und Mühlbrecht Buchhandlung für Staats- und Rechtswissenschaft, Berlin 1904.
- TIMON 1907 = TIMON ÁKOS: *A Szent Korona és a koronázás közjogi jelentősége*. Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újság Vállalata, Budapest 1907.
- TIMON 1918 = TIMON ÁKOS: *Magyar Alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest 1918.
- TÓTH 1943 = TÓTH ZOLTÁN: *„Történetkutatásunk mai állása” körül (A Szent Korona eredetkérdéséhez)*. Ranschburg Gusztáv, Budapest 1943.
- VÁCZY 1930 = VÁCZY PÉTER: *A magyar igazságszolgáltatás szervezete a XI-XII. században*. Ludvig-Janovits Nyomda, Miskolc 1930.
- VERES 1968 = VERES MIKLÓS: *A tárnoki hatóság és a tárnoki szék 1526-1849*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1968.
- VINKLER I. 1927 = VINKLER JÁNOS: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi véstől 1848-ig. I. kötet*. Dunántúli Egyetemi Nyomda, Pécs 1927.
- VINKLER II. 1927 = VINKLER JÁNOS: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi véstől 1848-ig. II. kötet*. Dunántúli Egyetemi Nyomda, Pécs 1927.
- ZSOLDOS 2022A = ZSOLDOS ATTILA: *A 800 éves Aranybulla*. Országház Könyvkiadó, Budapest 2022.

Tanulmányok

- ALMÁSI 2017 = ALMÁSI TIBOR: *Hermán nembéli Lampert királyi országbíró működésének okleveles adatai*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica et Politica* 2017. (7) 1. sz.
- ALMÁSI 2018 = ALMÁSI TIBOR: *Megjegyzések Nagymartoni Pál királyi országbíró pályájához és működéséhez (1328–1349)*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica et Politica* 2018. (8) 2. sz.
- BALSZAI 1993 = BALSZAI ISTVÁN: *Előszó*. In: (Dercsényi Balázs szerk.): *Bírósági épületek Magyarországon*. HG & Társa Kiadó, Budapest 1993.
- BARNA 2017 = BARNA ATTILA: *Rendes és rendkívüli bíróságok a hűtlenségi perek perjogi szabályozásában és ítékezésében a középkori Magyar Királyság felosztásáig*. *Jogtörténeti Szemle* 2017. 1-2. sz.

- BÉLI 2000 = BÉLI GÁBOR: *Árpádkori törvényeink*. JURA 2000. 1-2. sz.
- BÉLI 2011 = BÉLI GÁBOR: *A nádor bírói hatalma a XIII. század derekáig*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): IV. Szegedi Jogtörténeti Napok. Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged 2011.
- BÉLI 2013 = BÉLI GÁBOR: *Egy különös törvényszék, a generale iudicium működése 1264 és 1266 között*. Jogtörténeti Szemle 2013. 1. sz.
- BÉLI 2015 = BÉLI GÁBOR: *A Négyeskönyv 1573. évi interpolált változata és közjogi megoldásai*. In: (Máthé Gábor szerk.): Quadripartitum kézirat azonosítása – NK Iv. 1573. Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Budapest 2015.
- BÉLI 2017A = BÉLI GÁBOR: *A középkori bíró működésének törvényessége*. In: (Vízkelety Mariann főszerk., Csorba Katalin, Fazekasné Varga Viktória, Gellén Márton, Juhász Hajnalka, Pályi Mária Márta szerk.): 5 éves az Alaptörvény: Válogatás az ünnepi konferenciasorozat beszédeiből. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2017.
- BÉLI 2017B = BÉLI GÁBOR: *A középkori magyar jog forrásai Bónis György munkásságában*. In: (Balogh Elemér, Homoki-Nagy Mária szerk.): Tripartitum trium professorum. Három szegedi jogtörténész. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvére) Iurisperitus Kiadó, Szeged 2017.
- BÉLI 2017C = BÉLI, GÁBOR: *Die Basisinstitut des Privatrechts*. In: (Máthé, Gábor Herausg.): Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn. Dialóg Campus Kiadó, Budapest 2017.
- BÉLI 2017D = BÉLI GÁBOR: *A vármegyei nemesi bíraskodás szervezete 1723-ig*. Jogtörténeti Szemle 2017. 1-2. sz.
- BÉLI 2017E = BÉLI GÁBOR: *Organe der Machtausübung*. In: (Máthé Gábor szerk.): Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn. Dialóg Campus Kiadó, Budapest 2017.
- BÉLI 2018A = BÉLI GÁBOR: *A Quadripartitum közjogi megoldásai*. In: (Máthé Gábor, Menyhárd Attila, Mezey Barna szerk.): A kettős monarchia. ELTE, Budapest, 2018.
- BÉLI 2018B = BÉLI GÁBOR: *A római szentszék befolyása az Árpád-kori jogalkotására (Megjegyzések a korai dekrétumokhoz)*. In: (Béli Gábor, Kis Kelemen Bence, Mohay Ágoston, Szalayné Sándor Erzsébet szerk.): Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából. Studia Europaea, Pécs 2018.
- BÉLI 2019 = BÉLI GÁBOR: *I. Mátyás 1486. évi nagyobb dekrétuma*. In: (Peres Zsuzsanna, Révész T. Mihály szerk.): I. Mátyás és az igazságszolgáltatás: Az Országos Bírósági Hivatal tudományos konferenciája. Országos Bírósági Hivatal, Dürer Nyomda Kft., Budapest 2019.
- BÉLI 2020 = BÉLI GÁBOR: *Közönséges gonosztevők elleni eljárás a nádor és más bírók közgyűlésén*. Jogtörténeti Szemle 2020. 4. sz.
- BERTÉNYI 1979 = BERTÉNYI IVÁN: *Főbb magyar világi méltóságviselők a középkorban. A nádor, az országbíró és a tárnokmester*. História 1979. 1. sz.
- BIRÓ 2017 = BIRÓ ZSÓFIA: *A fiúsítás gyakorlata a Hármaskönyvig*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Publicationes Doctorandorum Juridicorum. Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged 2017.
- BÓNIS 1969 = BÓNIS GYÖRGY: *A személynök és bírótársai a Jagellók korában*. Századok 1969. 1. sz.

- BORBÉLY 2017 = BORBÉLY ZOLTÁN: *Homonnai Drugeth (III.) György hűtlenségi pere (1600–1603)*. Századok 2017. 2. sz.
- BÖLÖNY 1980 = BÖLÖNY JÓZSEF: *Országzászlósok az újkorban*. História 1980. 2. sz.
- CSAPODI 2001 = CSAPODI CSABA: *Nemesség és értelmiség Magyarországon 1848 előtt*. In: (Búza János szerk.): *Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára*. Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoport, Budapest 2001.
- CSÓKA 1974 = CSÓKA J. LAJOS: *Az első magyar törvénykönyv keletkezéstörténete*. In: (Csizmadia Andor szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok III. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1974*.
- DEGRÉ 2004 = DEGRÉ ALAJOS: *Adatok a magyar bírói függetlenség múltjához*. In: (Mezey Barna szerk.): *Degré Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok (Millenniumi magyar történelem)*. Osiris Kiadó, Budapest 2004.
- GERICS 1962 = GERICS JÓZSEF: *A királyi bírói jelenlét a XIII-XIV. század fordulóján*. Jogtudományi Közlöny 1962. 12. sz.
- GERICS 1966 = GERICS JÓZSEF: *A magyar királyi kúriai bírászkodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez*. In: (Csizmadia Andor szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1966*.
- HOMOKI-NAGY 2017 = HOMOKI-NAGY MÁRIA: *A bírói felelősség az 1869:IV. tc. alapján*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica et Politica 2017. (7) 1. sz.*
- HOMOKI-NAGY 2019 = HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Hűtlenség, felségsértés, felségárulás*. Rubicon 2019. 9-10. sz.
- HORVÁTH 2020A = HORVÁTH ATTILA: *A történeti alkotmány és a Szent Korona-tan*. In: (El Beheiri Nadja, Szabó István szerk.): *Viginti Quinque Annis II. Emlékkonferencia Zlinszky János tiszteletére, a PPKE JÁK 25. jubileumi tanévében*. Pázmány Press, Budapest 2020.
- HORVÁTH 2020B = HORVÁTH ATTILA: *A történeti alkotmány, a Szent Korona-tan mint a szuverenitás biztosítója*. In: (Karácsony András szerk.): *Szuverenitáskérdések, elméletek, történetek*. Gondolat Kiadó, Budapest 2020.
- IFJ. SZENTPÉTERY 1934 = IFJ. SZENTPÉTERY IMRE: *A tárnoki ítélőszék kialakulása*. In: (Domanovszky Sándor – Hajnal István – Mályusz Elemér szerk.): *Századok. Pótfüzet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1934*.
- ILLÉS 1931 = ILLÉS JÓZSEF: *A Quadripartitum közjogi interpolációi*. In: *Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből IV. 2. MTA, Budapest, 1931*.
- KÁLLAY 1993 = KÁLLAY ISTVÁN: *A magyar törvénykezés a kiegyezéstől napjainkig*. In: (Dercsényi Balázs szerk.): *Bírósági épületek Magyarországon*. HG & Társa Kiadó, Budapest 1993.
- KALMÁR 2012 = KALMÁR JÁNOS: *Szatmár, 1711: vég, folytonosság, kezdet*. Századok 2012. 1. sz.
- KAPA 2011 = KAPA MÁTYÁS: *Bírósági ítéletek a Szent Korona nevében?* In: (Téglási András szerk.): *Történelmi tradíciók és az új Alkotmány. Az Országgyűlés Alkotmányügyi, Igazságügyi és Ügyrendi Bizottsága, Budapest 2011*.
- KÉPESSY 2019 = KÉPESSY IMRE: *Az út a kiegyezéshez*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica et Politica. 2019 (9) 1. sz.*

- LACZLAVIK 2015 = LACZLAVIK GYÖRGY: *A központi bíraskodás szervezetének vázlata a Magyar Királyságban a 16. század első felében*. Jogtörténeti Szemle 2015. 2. sz.
- LÁSZLÓ 2014 = LÁSZLÓ BALÁZS: *A hűtlenség és annak büntetése az Árpád-korban*. In: (Drinóczi Tímea, Naszladi Georgina, Novák Barnabás szerk.): *Studia Iuvenum Iurisperitorum* 7. PTE ÁJK, Pécs 2014.
- LÁSZLÓ 2016 = LÁSZLÓ BALÁZS: *Gertrúd királyné merénylőinek büntetése a ius regium rendszerében*. In: (Ádám Antal szerk.): *PhD tanulmányok* 14. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája, Pécs 2016.
- LÁSZLÓ 2017A = LÁSZLÓ BALÁZS: *A hűtlenség intézménye a Hármaskönyvben*. In: (Balogh Elemér, Homoki-Nagy Mária szerk.): *Tripartitum trium professorum. Három szegedi jogtörténetész. Pólay Elemér Alapítvány*, Szeged 2017.
- LÁSZLÓ 2017B = LÁSZLÓ BALÁZS: *Birtok, hatalom, jog: a korona birtokjoga az Árpád-korban*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis: Forum. Publicationes Doctorandorum Juridicorum*. SZTE ÁJK, Szeged 2017.
- LÁSZLÓ 2020A = LÁSZLÓ BALÁZS: *Kemény fia Lőrinc és a királyi jog*. Jogtörténeti Szemle, 2020. 4. sz.
- LÁSZLÓ 2020B = LÁSZLÓ BALÁZS: *A királyi jog a Szent István korabeli jogforrásokban*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Publicationes Doctorandorum Juridicorum*. Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged 2020. 117. p.
- MÁTHÉ 2014 = MÁTHÉ GÁBOR: *A jogfejlődés jellemzői jogtörténeti áttekintésben*. In: (Máthé Gábor szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest 2014.
- MÁTHÉ 2018 = MÁTHÉ GÁBOR: *Deák Ferenc közjogi dogmatikai remeke*. In: (Máthé Gábor, Menyhárd Attila, Mezey Barna szerk.): *A kettős monarchia*. ELTE ÁJK, Budapest 2018.
- MEZEY 2017 = MEZEY BARNA: *„Törvények s törvényszékek javításának gondja” (A felsőbbíraskodás szervezetének átalakítása a 18. században)*. Jogtörténeti Szemle, 2017. 1-2. sz.
- MEZEY 2019 = MEZEY BARNA: *A bírói hatalmi ág kialakulásának kezdetei. Az 1723-as bírósági reform*. Rubicon 2019. 9-10. sz.
- OBORNI 2019 = OBORNI TERÉZ: *Illésházy István „megnótáztatása”. Egy hírhedt hűtlenségi per története*. Rubicon 2019. 9-10. sz.
- PÁLFFY 2005 = PÁLFFY GÉZA: *Mi maradt az önálló magyar királyi udvarból Mohács után?* In: (G. Etényi Nóra, Horn Ildikó szerk.): *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16-17. században*. Balassa Kiadó, Budapest 2005.
- PAPP 2014 = PAPP LÁSZLÓ: *A rendes bírósági szervezet változásai Magyarországon 1849-1861 között*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica et Politica*. 2014 (4) 1. sz.
- PÉTER 2003 = PÉTER, LÁSZLÓ: *The primacy of consuetudo in Hungarian Law*. In: (Rady, Martyn ed.): *Custom and law in Central Europe*. University of Cambridge, Cambridge 2003.
- PITI 2006 = PITI FERENC: *Az 1342. évi nádorváltás*. Századok 2006. 1. sz.
- RADY 2014 = RADY, MARTYN: *Hungary and the golden bull of 1222*. Banatica, 24 (II) 2014.

- RIGÓ 2017 = RIGÓ BALÁZS: *Alkotmányos változások az 1860-as évek második felében*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Publicationes Doctorandorum Juridicorum*. Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged 2017.
- SZABÓ 2021 = SZABÓ ISTVÁN: *A Szent Korona és az államforma*. In: (Peres Zsuzsanna, Barhó Gábor szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére*. Labor est etiam ipse voluptas. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest 2021.
- SOLYMOSI 1984 = SOLYMOSI LÁSZLÓ: *Hospes kiváltság 1275-ből*. In: (Kredics László szerk.): *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3, Veszprém 1984.
- STIPTA 1993 = STIPTA ISTVÁN: *A magyar bírósági szervezet története a reformkorig*. In: (Dercsényi Balázs szerk.): *Bírósági épületek Magyarországon*. HG & Társa Kiadó, Budapest 1993.
- STIPTA 2018 = STIPTA ISTVÁN: *A történelmi alkotmány és a közigazgatási bíráskodás*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta Juridica et Politica*. 2018 (8) 1. sz.
- SZÖCS 2016 = SZÖCS TIBOR: *Kinek az embere? Az alországbíró és az országbíró viszonya a 13. század második felében*. *Történelmi szemle* 2016. 2. sz.
- SZÜCS 1984 = SZÜCS JENŐ: *Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához*. In: (H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc szerk.): *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Mályusz Elemér emlékkönyv. Akadémiai Kiadó, Budapest 1984.
- TÓTH 2000 = TÓTH ENDRE: *A magyar koronázási jelvényekről*. In: (Font Márta, Kajtár István szerk.): *A magyar államiség első ezer éve*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs 2000.
- TRINGLI 2014 = TRINGLI ISTVÁN: *A kora újkori kodifikáció és a Hármaskönyv*. In: (Máthé Gábor szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest 2014.
- VÁCZY 1937 = VÁCZY PÉTER: *A magyar királyság központi igazgatása a XI-XII. században*. In: (Bakács István János szerk.): *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1937.
- VÖRÖS 2016 = VÖRÖS IMRE: *A történeti alkotmány az Alkotmánybíróság gyakorlatában*. *Közjogi Szemle* 2016. 4. sz.
- ZLINSZKY 2002 = ZLINSZKY JÁNOS: *Történeti alkotmányunk fejlődése I. rész*. *Magyar Szemle* 2002. 3-4. sz.
- ZSOLDOS 2022B = ZSOLDOS ATTILA: *Az Aranybulla útja a történeti mitológiába*. *Törvény – Jog – Társadalom*. 5. évf. 2022.

Jegyzetek

BÉLI 2016 = BÉLI GÁBOR: *Magyar alkotmány- és jogtörténet jegyzet, 1. félév*. Béli Gábor, Pécs 2016.

Internetes források

BERTÉNYI 1996 = BERTÉNYI IVÁN: *A magyar királyi udvar tisztségviselői a középkorban*. *Rubicon* 1996. 1-2. sz.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_magyar_kiralyi_udvar_tisztsegviseloi_a_kozepkorban (Letöltve: 2020. 02. 11.)

DRESKA 2022 = DRESKA GÁBOR: *Az Aranybulla megújításainak politikai háttere*. Rubicon 2022. 6. sz. <https://rubicon.hu/cikkek/az-aranybulla-megujitasainak-politikai-hattere> (Letöltve: 2022. 08. 08.)

GERGELY 1996 = GERGELY ANDRÁS: *Az 1867-es kiegyezés*. Rubicon 1996. 1-2. sz. <https://rubicon.hu/cikkek/az-1867-es-kiegyezes> (Letöltve: 2018. 06. 19.)

ORSZÁGGYŰLÉSI KÖNYVTÁR: *Visszatérés a nemzeti alapokhoz – 160 éve ült össze az Országbírói Értekezlet*. <https://www.ogyk.hu/hu/blog/posts/visszateres-a-nemzeti-alapokhoz-160-eve-ult-ossze-az-orszagbiroi-ertekezlet> (Letöltve: 2022. 03. 21.)

SZALAY JÓZSEF, BARÓTI LAJOS: *A magyar nemzet története I-IV. kötet*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szalaybaroti-a-magyar-nemzet-tortenete-9A24/magyarorszag-a-vegyes-hazakbol-szarmazott-kiralyok-koraban-8F7/i-az-anjouk-kora-8FF/4-iv-maria-13821387-ii-vagy-kis-karoly-13851386-AD9/> (Letöltve: 2018. 06. 23.).

TARJÁN M. TAMÁS: *1351. december 11. Nagy Lajos király kihirdeti az ősiség törvényét*. RubiconOnline. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1351_december_11_nagy_lajos_kiraly_kihirdeti_az_osiseg_torvenyet/ (Letöltve: 2018. 06. 24.).

TÓTH-PÉTER 2017 = TÓTH-PÉTER VERONIKA: *Az 1867-ig vezető út: koronázás és kiegyezés Esztergom vármegyében*. ArchivNet 2017. 4. sz. (ArchívNet: Magyar Nemzeti Levéltár: XX. századi történeti források) <http://www.archivnet.hu/az-1867-ig-vezeto-ut-koronazas-es-kiegyezes-esztergom-varmegyeben> (Letöltve: 2018. 06. 25.).